

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Украинский
журнал
международного
права

Ukrainian
Journal of
International
Law

Правові аспекти
україно-російських відносин
на сучасному етапі
2013

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ
INTERNATIONAL LAW
COMPARATIVE JURISPRUDENCE

Науково-практичний журнал
Заснований у 1992 році
Виходить чотири рази на рік

Рекомендовано до друку
Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Заслужений юрист України, Голова Президентської Ради Української асоціації міжнародного права, професор, член-кореспондент НАПрН України

О.В. ЗАДОРЖНИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

заступник головного редактора, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник О.О. ГРІНЕНКО	доктор юридичних наук, професор А.Я. КАПУСТІН
доктор юридичних наук, професор В.Ф. АНТИПЕНКО	доктор юридичних наук, професор Т.С. КИВАЛОВА
доктор юридичних наук, професор М.О. БАЙМУРАТОВ	доктор юридичних наук, доцент О.В. КИЇВЕЦЬ
доктор юридичних наук, професор, Іноземний член НАН України У.Е. БАТЛЕР	доктор юридичних наук, професор В.І. КИСІЛЬ
доктор права, професор І.Г. БІЛАС	кандидат юридичних наук, доцент О.В. КРЕСІН
доктор юридичних наук, професор О.М. БІРЮКОВ	доктор юридичних наук, професор Г.І. КУРДЮКОВ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України М.В. БУРОМЕНСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор РЕНЕ МАТЕОТТИ Науковий співробітник Інституту Світової Торгівлі, Університет Берна, Швейцарія СОФІЯ МАТЕОТТИ
доктор юридичних наук, професор В.Г. БУТКЕВИЧ	доктор юридичних наук, доцент М.О. МЕДВЕДЄВА
доктор юридичних наук, доцент О.В. БУТКЕВИЧ	доктор юридичних наук, професор О.О. МЕРЕЖКО
доктор юридичних наук, професор В.А. ВАСИЛЕНКО	доктор юридичних наук, професор В.В. МИЦІК
кандидат юридичних наук, доцент В.В. ГАМУРАПІ	доктор юридичних наук, професор В.І. МУРАВИЙОВ
кандидат юридичних наук, доцент М.М. ГНАТОВСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор Л.Д. ТИМЧЕНКО
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В.Н. ДЕНИСОВ	доктор юридичних наук, професор В.Л. ТОЛСТИХ
доктор юридичних наук, професор А.І. ДМИТРІЄВ	доктор юридичних наук, КАТЕРИНА ХОЛЬЗЕР
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України А.С. ДОВГЕРТ	доктор юридичних наук, професор ЕНГЕЛА ШЛЕММЕР

ЗАСНОВНИКИ:

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»
Юридична фірма «Проксен»

Свідоцтво про державну реєстрацію № 5151 KB від 27.09.2001 р.

Редакція:
02139, Київ-139, вул. Кибальчича, 12А, тел/факс +38044 -2530698,
електронна пошта: jusintergentes2013@gmail.com

ЗМІСТ

Міжнародне право у відносинах між Україною та Російською Федерацією

<i>Задорожній Олександр Вікторович</i> Міжнародно-правові основи відносин України з Російською Федерацією як двох незалежних держав у пострадянську добу (1991 – 2013 рр.)	5
<i>Бабін Борис Володимирович</i> Програмне правове регулювання україно-російських міждержавних відносин	42
<i>Иваненко Виталий Семенович</i> Международные договоры в правовых системах России и Украины и в обеспечении украино-российских отношений	48
<i>Брылев Александр Анатольевич</i> Общие международно-правовые условия пребывания Черноморского флота РФ на территории Украины	53
<i>Динис Георгий Георгиевич</i> Международно-правовые основы трансграничного и межрегионального сотрудничества Украины и Российской Федерации	58
<i>Святун Олена Володимирівна, Святун Олексій Володимирович</i> Правове регулювання україно-російських консульських зносин	66

Міжнародно-правове регулювання співробітництва в екологічній сфері

<i>Медведева Марина Олександрівна</i> Співробітництво України та Російської Федерації в сфері правового регулювання охорони довкілля та раціонального природокористування	72
<i>Боклан Дарья Сергеевна</i> Экономическое развитие и охрана окружающей среды в российско-украинских отношениях (международно-правовой аспект)	77
<i>Мирошниченко Оксана Петровна</i> Международно-правовые основы сотрудничества Украины и Российской Федерации в экологической сфере	82
<i>Кулько Андрій Вадимович</i> Проблеми міжнародно-правової регламентації використання та захисту ресурсів басейну ріки Дніпро у контексті міждержавної взаємодії України, Російської Федерації та Республіки Білорусь	85

Правове регулювання економічного та енергетичного співробітництва

<i>Григоров Олександр Миколайович</i> Українсько-російське авіаційне співробітництво	90
<i>Веліканов І. А., Фролов О. Є.</i> Правове регулювання зовнішньої торгівлі між Росією та Україною	93
<i>Мікічурова Ольга Володимирівна</i> Принцип взаємної вигоди як основа економічного співробітництва в рамках СНД. Міф чи реальність?	95
<i>Коновалюк Юлія Олексіївна</i> Україно-російські відносини в сфері атомної енергетики: перспективи та проблеми співпраці	100

<i>Запорозчук Анна Валеріївна</i> Сотрудничество Украины и Российской Федерации в области обращения с отработанным ядерным топливом и радиоактивными отходами: правовой аспект	105
---	-----

Співробітництво в правовій сфері і захист прав інтелектуальної власності

<i>Скринька Дмитро Васильович</i> Розрізнювальна здатність торговельних марок за угодою ТРІПС та проблема «радянських» товарних знаків	109
<i>Проценко Ирина</i> Конвенции СНГ о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (сравнительно-правовой анализ отдельных положений)	112
<i>Чан Май Лан</i> Правовые способы защиты права интеллектуальной собственности между Украиной и Российской Федерацией	117
<i>Новікова Людмила Вікторівна</i> Міжнародно-правове регулювання співробітництва України та Російської Федерації в сфері боротьби з тероризмом	120

Міжнародне право
у відносинах між
Україною та
Російською
Федерацією

Міжнародно-правові основи відносин України з Російською Федерацією як двох незалежних держав у пострадянську добу (1991 – 2013 рр.)

Олександр Задорожній

Двадцять два роки тому розпочався сучасний етап розвитку української державності: внаслідок набуття незалежності та суверенітету у 1991 р. Україна стала повноправним суб'єктом міжнародного права та розпочала створення власної системи міжнародно-правових відносин із іноземними державами та міжнародними організаціями.

У Зверненні Верховної Ради України до парламентів і народів світу від 05.12.1991 р. було, серед іншого, проголошено основні засади міжнародної діяльності нашої держави: «...Україна, одна з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй, у повній відповідності з цілями і принципами Статуту ООН спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки у світі, на активізацію міжнародного співробітництва в розв'язанні екологічних, енергетичних, продовольчих та інших глобальних проблем. Зовнішня політика України буде базуватися на загальноєвропейських принципах міжнародного права...

Україна будує демократичну, правову державу, першочерговою метою якої є забезпечення прав і свобод людини. З цією метою Україна буде неухильно дотримуватися норм міжнародного права, керуючись Загальною декларацією прав людини, Міжнародними пактами про права людини, які Україна ратифікувала, та іншими відповідними міжнародними документами. Україна готова приєднатись до європейських інституцій з прав людини, в тому числі до Європейської конвенції про права людини...

Україна як європейська держава готова приєднатись до гельсінкського Заключного акта, Паризької хартії та інших документів НБСЄ. Україна закликає парламенти та уряди країн-учасниць НБСЄ підтримати її наміри стати безпосереднім і повноправним учасником Загальноєвропейського процесу, брати участь в інших європейських структурах...

Україна готова встановити з іншими державами дипломатичні відносини і будувати двосторонні відносини з ними на засадах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи один одного, визнання територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів»...¹

Отже, у вказаному правовому акті було вперше визначено основні принципи проведення зовнішньої політики та міжнародно-правової діяльності України як нової незалежної держави. Ним було продекларовано, що Україна має на меті визначити певні стратегічні завдання, пріоритети та напрями зовнішньої політики та розпочати кроки щодо їхньої реалізації. При цьому, Верховна Рада виявила чітке усвідомлення того, що при виборі завдань зовнішньої політики наша держава дотримуватиметься основних принципів міжнародного права, своїх міжнародних зобов'язань, забезпечуватиме узгодження своїх міжнародно-правових відносини із викликами, що постають та поставатимуть перед світовою спільнотою.

Вкрай важливим завданням стала розробка зовнішньополітичної стратегії України. Це зміцнило би міжнародний авторитет нашої держави, сприяло би створенню належних умов для вирішення складних внутрішніх соціально-економічних проблем, із якими вона зіткнулась у перші пострадянські роки, і, безперечно, – розвитку та зміцненню української державності загалом.

Важливість України для світового співтовариства підтверджуються тогочасним висловлюванням З.Бжезінського: «Незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи. Її поява – одна з трьох найбільш

ЗАДОРЖНІЙ Олександр Вікторович,

професор, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

важливих геополітичних подій ХХ ст. Перша подія – розпад 1918 р. Австро-Угорської імперії. Друга – поділ Європи 1945 р. на два блоки. Поява незалежної України може вважатися третьою такою подією»².

У 1993 р. пріоритети нашої держави на міжнародній арені було закріплено в «Основних напрямках зовнішньої політики України». У цьому акті визначено, що Україна здійснює зовнішню політику на таких головних напрямках: 1) розвиток двосторонніх міждержавних відносин; 2) розширення участі в європейському регіональному співробітництві; 3) співробітництво в рамках Співдружності Незалежних Держав; 4) членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях (додамо – саме у такій послідовності)³.

Одним із пріоритетних напрямів двосторонніх відносин України (a de facto – безперечно найважливішим у перші пострадянські роки) було визначено відносини з Російською Федерацією. Справді, у новому геополітичному просторі, що сформувався після припинення існування СРСР, провідну роль належало відігравати саме Росії та Україні як двом найбільшим за своїм людським, економічним, технічним, науковим потенціалом республікам колишнього Радянського Союзу.

З огляду на це, цілком природно, що україно-російські міждержавні відносини стали ключовими не лише для них самих, а і для усього пострадянського простору. Але обмежувати вплив стосунків між Україною та Росією лише пострадянським простором також було б недоречно, адже після припинення існування СРСР вони стали двома найбільшими державами Європи, роль та стратегічне значення яких важко переоцінити. Отже, розвиток двосторонніх відносин України та Російської Федерації був беззастережно визнаний таким, що справляє значний вплив на весь євразійський регіон. Ці оцінки не змінилися і згодом, та, у великій мірі, справедливі і для сьогодні.

Незважаючи на те, що внаслідок припинення існування СРСР багато міжреспубліканських взаємозв'язків було зруйновано, Україна та Росія успадкували надзвичайно тісні економічні, політичні, соціальні відносини. Те ж стосується і наукових, культурних, і, нарешті, міжлюдських зв'язків, адже мільйони етнічних українців мешкають на території Російської Федерації, а мільйони етнічних росіян – на території України.

Відповідно, ключовим завданням для обох новостворених держав стало збереження та розвиток вказаних відносин в якісно нових умовах – умовах корінної трансформації суспільного ладу, переходу від авторитарної форми політичного режиму до демократичної, від адміністративно-командної економічної системи – до ринкової.

З огляду на це, видаються цілком логічними постійні твердження керівників України та Росії щодо пріоритетності двосторонніх відносин, їхнього стратегічного значення для обох держав, що лунають протягом усіх пострадянських років. Ці твердження – не просто слова. Договірні-правова база україно-російських відносин, сформована протягом 1991-2013 рр., наразі складає понад 350 міжнародно-правових актів, які регулюють широке коло питань двостороннього співробітництва держав⁴ в торговельно-економічній, науково-технічній, гуманітарній, правоохоронній та інших сферах⁵. Втім, міжреспубліканський рамковий комплексний договір – Договір між Українською РСР і Російською РФСР було укладено ще до розпаду Радянського Союзу – наприкінці 1990 р.⁶, що засвідчило усвідомлення великого значення двосторонніх україно-російських відносин тодішніми керівниками двох республік.

Природно, що після припинення існування СРСР Росія стала найбільшим зовнішньоторговельним партнером України, а наша держава – одним з найважливіших партнерів Російської Федерації. Ці тенденції збереглися і донині. Так, за підсумками одного лише 2012 року товарообіг між двома державами досяг 45,5 млрд. дол. США⁷. Численними та міцними наразі є й україно-російські зв'язки у сфері безпеки та оборони, промислової, військово-технічної співпраці, у науці, культурі, освіті тощо.

Зважаючи на зазначене, не дивно, що тема дослідження міждержавних відносин України та Російської Федерації зберігає свою актуальність протягом пострадянських років та широко висвітлена у роботах вітчизняних та іноземних авторів. Серед них – О.Антонюк⁸, А.Арбатів⁹, І.Артюмов¹⁰, Є.Бажанов¹¹, Н.Беліцер та О.Бодрук¹², В.Бистрова¹³, О.Габріелян¹⁴, В. Галан¹⁵, О.Галушко¹⁶, В.Глебов¹⁷, О.Гнатюк¹⁸, В.Горбулін¹⁹, В.Дергачов²⁰, А.Єпіфанов²¹, С.Караганов²², М.Єфремова²³, К.Затулін²⁴, В.Ігрунов²⁵, О.Іжак²⁶, В.Константинов²⁷, Л.Кірюхін та В.Колосов²⁸, В.Кравченко²⁹, В.Кремень, В.Ткаченко³⁰, Ю.Курпас³¹, С.Кульчицький³², С.Ланцова³³, О.Литвиненко³⁴, Д.Лінч³⁵, А.Лузан та С.Лузан³⁶, А.Малигін³⁷, І.Мельничук³⁸, В.Міроненко³⁹, А.Мошес⁴⁰, Б.Парахонський⁴¹, Г.Перепелиця⁴², О.Півень⁴³, С.Пірожков⁴⁴, Т.Полозкова⁴⁵, Н.Пронюк⁴⁶, О.Романуха⁴⁷, О.Севаст'янов⁴⁸, Ю.Седляр⁴⁹, В.Соколов та А.Стюпін⁵⁰, М.Сорока⁵¹, О.Соскін⁵², Н.Стевенс⁵³, С. Тихонова⁵⁴, Л.Усова⁵⁵, Т.Фельгенхауер⁵⁶, В.Цветков⁵⁷, Л.Чекаленко⁵⁸, Д.Чернишов⁵⁹, М.Шевченко⁶⁰ тощо. Природно, що переважна більшість дослідників є представниками України та Російської Федерації.

Водночас, очевидно – переважна більшість праць є політологічними, історичними, економічними науковими розробками. Досліджень міжнародно-правових аспектів україно-російських міждержавних відносин порівняно мало. Так, більшість вітчизняних вчених присвятили свої праці загальному аналізу взаємодії України та Росії на різних етапах її розвитку та основним проблемним аспектам такої взаємодії (геополітичному, економічному, технічному, військовому, гуманітарному)⁶¹. Серед них, на наш погляд, варто виокремити наукові розробки з історико-правових проблем розвитку взаємодії двох держав⁶².

З-поміж вітчизняних вчених-дослідників взаємовідносин України та Російської Федерації чітко окреслюється група науковців, які у своїх працях розглядають загальні питання міжнародних відносин, зовнішньої політики, геополітики та міжнародної безпеки Української держави. Вони досліджують україно-російські міждержавні відносини саме у відповідному контексті – контексті розвитку світопорядку та утвердження України на міжнародній арені⁶³. Грунтовною науковою роботою, присвяченою геополітичному становищу Української держави у перші пострадянські роки, є колективна монографія «Українська державність ХХ століття», яку підготували вчені з Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України та інших провідних наукових закладів⁶⁴.

Безперечно, що важливим доробком є дослідження В.Горбуліна⁶⁵, О.Литвиненка⁶⁶, а також їхні спільні наукові роботи⁶⁷. Вказані праці присвячені місцю уже сучасної Української держави у глобальному світі, зокрема, – у контексті викликів у сфері безпеки та оборони. Вчені розглядають відносини з Російською Федерацією переважно саме під таким кутом зору.

Серед досліджень російських науковців, що, у більшій чи меншій мірі, присвячені відносинам між Україною та Росією, на нашу думку, варто також виділити декілька напрямів. По-перше, мова йде про загальні праці з проблем геополітики, національної безпеки, теорії міжнародних відносин та зовнішньої політики, які, серед іншого, стосуються й україно-російських міждержавних відносин⁶⁸.

Низка російських дослідників аналізували проблеми розвитку нашої держави – внутрішньополітичного, економічного, соціального тощо, зосереджуючи увагу передусім на «больових точках», притаманних процесам українського державотворення, а також на впливі вказаних проблем на відносини Російської Федерації з Україною⁶⁹.

Втім, більшість наукових розробок російських вчених зосереджено на окремих сферах двосторонньої міждержавної взаємодії – політичній, безпековій, економічній, щодо правонаступництва, прикордонної співпраці, інтеграційних процесів на пострадянському просторі тощо⁷⁰. При цьому, варто виокремити праці, присвячені відносинам України та Росії щодо «найболючіших точок» двосторонніх міждержавних стосунків, – встановлення кордонів, питань приналежності Кримського півострова нашій державі, проблем україно-російської взаємодії в контексті співробітництва України з НАТО, дислокації російського Чорноморського флоту на території нашої держави, статусу російської мови тощо⁷¹. Особливої уваги заслуговує дослідження «Чорноморський флот, місто Севастополь та деякі проблеми російсько-українських відносин. Хроніка, документи, аналіз, погляди (1991-1997 рр.)». Воно ґрунтується на ретельному аналізі архівних даних, в тому числі – документів, нормативно-правових актів, праць з україно-російських відносин, датованих періодом до 1997 р., тобто саме тим періодом, протягом якого зазначені питання були чи не найгострішими у взаємодії України та Російської Федерації⁷². Серед порівняно нових досліджень виділимо дисертаційні дослідження Л.Усової⁷³ та Д.Чернишова⁷⁴, присвячених відповідно співвідношенню євроатлантичної політики України та взаємодії з Російською Федерацією та міжнародно-правовим проблемам міжнародної оренди державної території у відносинах Російської Федерації та сусідніми країнами, в тому числі – з Україною.

Слід додати, що тенденції розвитку міждержавних україно-російських відносин стали предметом значної кількості наукових конференцій, в тому числі міжнародних, було видано відповідні збірки праць⁷⁵.

Відаючи належне вказаним науковим доробкам, варто, знову ж таки, відзначити, що вкрай мала їхня частина стосується міжнародно-правових аспектів україно-російських міждержавних стосунків. Комплексні дослідження, присвячені аналізу правовідносин України та Російської Федерацією в основних сферах їхньої взаємодії як незалежних та суверенних держав протягом 1991-2013 рр., наразі взагалі відсутні.

У зв'язку із цими обставинами, перед сучасною українською наукою міжнародного права, на нашу думку, стоїть ціла низка завдань. Серед них – з'ясування передумов та основних засад міжнародно-правової регламентації україно-російського міждержавного співробітництва в економічній, військовій, гуманітарній та інших сферах; здійснення періодизації міжнародно-правових відносин України та Російської Федерації протягом 1991-2013 рр. та виявлення характерних рис і закономірностей, притаманних кожному з періодів; аналіз особливостей двосторонніх міждержавних правовідносин в економічній, політичній, безпековій, гуманітарній сферах у пострадянській період; міжнародно-правовий аналіз процесу вирішення проблем україно-російських відносин, пов'язаних із розпадом Радянського Союзу; виявлення тенденцій розвитку відносин між Україною та Російською Федерацією крізь призму практичної реалізації концепцій стратегічного партнерства, багатовекторності, європейської інтеграції та інтеграції на пострадянському просторі; дослідження процесів розвитку інституційних та договірно-правових механізмів україно-російського міждержавного співробітництва; дослідження основних міжнародно-правових актів та актів національного законодавства, що регламентують україно-російські відносини, а також практики їхнього застосування; виявлення основних проблем інституційних та договірно-правових механізмів співпраці між Україною та Російською Федерацією, що перешкоджають ефективному двосторонньому співробітництву.

Водночас, належний міжнародно-правовий аналіз відносин між Україною та Російською Федерацією, на нашу думку, потребує звернення до досліджень засад міжнародно-правового регулювання двосторонніх

міждержавних правовідносин. Такі дослідження були здійснені у працях А.Д'Амато⁷⁶, В.Суворової⁷⁷, Ю.Тихомирова⁷⁸, Ю.Щокіна⁷⁹, Ф.Юсубова⁸⁰ та деяких інших вчених. Так, А.Д'Амато сконцентрував увагу на локальних звичаях міжнародного права та вимогах для визнання їхнього існування як звичаєвих норм, що регулюють міждержавні відносини⁸¹. Дослідження В.Суворової присвячені різним аспектам співвідношення універсальних та локальних норм міжнародного права⁸². Ю.Тихомиров зосередився на аналізі ролі двосторонніх угод у міждержавних відносинах, зокрема – укладених між державами СНД⁸³. Ю.Щокін, досліджуючи локальні звичаї міжнародного права, розглядає їх у контексті міжнародної практики вирішення спорів⁸⁴.

Варто додати, що ряд вчених у своїх працях з міжнародного права побічно торкаються аспектів двосторонніх міжнародно-правових відносин держав. Серед них – Е. де Аречага⁸⁵, А. Кассезе⁸⁶, Г.Тункін⁸⁷, Д.Шен⁸⁸.

Ці та інші наукові доробки, безперечно, повинні використовуватись при міжнародно-правовому аналізі україно-російських міждержавних відносин. Незважаючи на визнання певного місця двостороннього регулювання міждержавних відносин та його відмінностей і навіть переваг над багатостороннім у цілому ряді аспектів, у більшості робіт, присвячених проблемам міжнародного права, достатньої уваги аналізу природи і специфіки двостороннього міжнародно-правового способу регулювання міжнародних відносин, на жаль, не приділяється.

На наш погляд, міждержавним правовідносинам України та Російської Федерації властива достатньо чітка періодизація: певні ключові події, «точки біфуркації» окреслювали часові межі різних періодів, кожен з яких відзначається власними характерними рисами і закономірностями двосторонньої міжнародно-правової взаємодії в основних сферах – політичній, економічній, військовій, гуманітарній, у сфері прикордонного співробітництва тощо.

Вважаємо, що наразі можна виділити чотири основних періоди двосторонніх міждержавних правовідносин України та Російської Федерації:

1. Період усвідомлення міжнародно-правових позицій України та Російської Федерації як незалежних держав після розпаду Радянського Союзу. В часовому аспекті він охоплює проміжок від розпаду СРСР до укладення «Великого договору» – Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 р.⁸⁹;

2. Період україно-російського стратегічного партнерства в умовах багатовекторності зовнішньої політики України. Він охоплює часовий проміжок від підписання «Великого договору» у травні 1997 р. до кінця 2004 р. (час завершення президентства Л.Кучми);

3. Період ускладнення міждержавних правовідносин України та Російської Федерації у контексті проголошення зовнішньополітичного курсу України на євроатлантичну інтеграцію. Часові рамки вказаного періоду окреслюються перебуванням В.Ющенка на посаді Президента України – 2005-2010 рр. Водночас, слід усвідомлювати зумовлену, насамперед, внутрішньополітичними суперечностями в нашій державі неоднозначність, амбівалентність тенденцій україно-російських міждержавних правовідносин цього періоду, порівняно навіть з тенденціями інших трьох (також неоднозначними та суперечливими). Скажімо, за часів прем'єрства В.Януковича, його урядом, всупереч позиції Президента та його адміністрації, було проголошено курс на утвердження статусу України як позаблокової держави та зближення з Росією (зазначимо, що повноваження прем'єр-міністра у той період були широкими, а Президента, навпаки, – обмеженими поправками до Конституції України, внесеними у грудні 2004 р.). Російська Федерація, відповідно, позначила прагнення до активізації співпраці з нашою державою. Тим не менш, провідними тенденціями цього періоду україно-російських міждержавних правовідносин все ж є тенденції конфронтації в основних сферах взаємодії на тлі суперечностей у геополітичній площині;

4. Сучасний період – період пошуку оптимальних форм україно-російського співробітництва на основі прагматичних підходів до міжнародно-правових відносин держав. Він розпочався після вступу на посаду Президента України В.Януковича у лютому 2010 р. і триває донині.

Характеризуючи загальні тенденції взаємодії в основних сферах життєдіяльності, притаманні вказаним періодам міжнародно-правових відносин України та Російської Федерації, вважаємо за доцільне більш детально зупинитись на характеристиках кожного із них.

Період усвідомлення міжнародно-правових позицій України та Російської Федерації як незалежних держав після розпаду Радянського Союзу (1991-1997 рр.). Початковий період міждержавних україно-російських правовідносин позначився, перш за все, тенденціями усвідомлення необхідності встановлення абсолютно іншого юридичного формату стосунків, аніж притаманний взаємодії УРСР та РРФСР як двох республік однієї держави, та, звичайно, пошуку такого формату. Виконання цього завдання ускладнювалось відсутністю досвіду державотворення, передусім, в українській політичній еліті на тлі гострої соціально-економічної кризи в обох державах, що, відповідно, зумовило певну «хаотичність» україно-російської міжнародно-правової взаємодії.

До характерних рис цього періоду, які, у принципі, визнаються і українськими, і російським науковцями, варто віднести, передусім, значну політизацію міждержавних правовідносин України та Росії⁹⁰. Особливо яскравими прикладами такої політизації стали стосунки щодо найбільш чутливих питань. Серед них – визначення міждержавних кордонів, приналежність Кримського півострова Україні, статус Чорноморського флоту колишнього СРСР, розподіл власності Радянського Союзу. Варто зауважити і про те, що політизація міждержавних відносин була, у значній мірі, спричинена гострою економічною кризою як в Україні, так і в Росії: пошук «зовнішнього ворога» використовувався в якості засобу «розрядки» соціальної напруги всередині обох держав.

Іншою характерною рисою міжнародно-правових відносин України та РФ стала їхня нерівноправність, спричинена насамперед вдалим використанням Росією своїх геополітичних, економічних та інших переваг на тлі більш глибокої соціально-політичної кризи в Україні. Завдяки цим факторам, слабкості та протиріччям в середовищі української політичної еліти, РФ вдалось нав'язати міжнародно-правове закріплення взаємопов'язаності різних аспектів україно-російської міждержавної взаємодії. Так, фінансова заборгованість нашої держави перед Російською Федерацією була використана для закріплення у договорах щодо Чорноморського флоту значних поступок з боку України. Загострення відносин щодо «кримського питання» негайно переносились на переговори щодо відмови нашої держави від ядерного потенціалу. У підсумку, українська сторона не змогла домогтись реального застосування в україно-російських міжнародно-правових відносинах такого основоположного принципу міжнародного права як принцип суверенної рівності держав, закріпленого у ст. 2 Статуту ООН⁹¹. Втім, подібні тенденції виразно прослідковуються й у наступних періодах двосторонніх міждержавних відносин України та Російської Федерації.

Відсутність комплексної нормативної бази україно-російських стосунків і неспроможність врегулювати спірні питання на договірній основі зумовили те, що багато проблем вирішувалось у «ручному режимі». Дві держави успадкували надзвичайно розвинені, життєво важливі, але практично не формалізовані відносини, які, відповідно, важко піддавались юридичному регулюванню, стали заручниками «доброї волі» обох сторін та особистих відносин лідерів. Особливу роль відігравали двосторонні контакти президентів України та Російської Федерації, важлива роль відводилась їхнім адміністраціям. Значення міністерств закордонних справ було суттєво меншим. При цьому, багато важливих питань україно-російських відносин протягом довгого періоду часу залишались невирішеними шляхом застосування міжнародно-правових механізмів, що сприяло напруженості у стосунках двох держав, дестабілізації ситуації у Криму та пострадянському просторі загалом.

Водночас, протягом цього періоду відносин було укладено низку україно-російських міждержавних та міждержавних договорів, що були необхідними для налагодження конструктивної взаємодії між двома державами⁹². Наступні угоди між Україною та Російською Федерацією з усіх основних сфер співпраці підтвердили тези дослідників теорії двосторонніх міждержавних відносин про те, що локальне регулювання дозволяє регламентувати відносини між державами більш детально і повно, тобто враховувати місцеві умови, можливість спеціалізації виробництва, специфічні взаємні інтереси держав⁹³. Водночас, низка україно-російських договорів, укладених протягом 1991-2013 рр. мають декларативний або рамковий характер, не передбачають конкретних механізмів реалізації їхніх положень.

Україно-російські відносини з «кримського питання» у цей період позначились активною участю у відповідних процесах не лише президентів обох держав, міністерств закордонних справ, а і парламентів, в тому числі і кримського, окремих політиків державного та місцевого рівня. При цьому різні актори з української та російської сторони часто виказували суперечливі точки зору. Окрему провокаційну роль відіграв парламент Російської Федерації, заяви та рішення якого (наприклад, щодо статусу Криму і Севастополя)⁹⁴ суперечили не лише офіційній позиції керівництва держави, а й україно-російським угодам, міжнародним зобов'язанням Російської Федерації. Значну дестабілізуючу роль зіграв прихід до влади у Криму Президента Ю. Мешкова, що проголосив за мету зміну державної приналежності півострова, яку підтримала більшість населення півострова на організованому тоді ж референдумі, а також впливові російські політики.

Врешті-решт офіційному Києву вдалось відновити контроль над політичною ситуацією у Криму шляхом внесення змін до чинної на той час Конституції⁹⁵, ухвалення відповідних актів Верховною Радою та Президентом України⁹⁶. Вказане сприяло і переходу україно-російських міждержавних відносин від суперечок до більш конструктивної взаємодії.

Слід зазначити і про позитивні наслідки зусиль міжнародної спільноти з вирішення гострих проблем україно-російських відносин, що несли загрозу стабільності не лише причорноморського регіону, а й усій Східній Європи. У цьому контексті варто відзначити, зокрема, систематичні дії місії НБСЄ з врегулювання напруженості у Криму протягом 1994-1996 рр.⁹⁷, розгляд питання щодо дій Російської Федерації стосовно Криму Радою Безпеки ООН та прийняття нею відповідної резолюції 23.07.1993 р.⁹⁸, врегулювання суперечностей україно-російських відносин за активної участі Сполучених Штатів та Великої Британії у контексті відмови України від ядерної зброї, в тому числі через процес узгодження положень та прийняття Будапештського меморандуму⁹⁹ тощо.

Одними з ключових у відносинах України та Росії протягом 1991-1997 рр. стали проблеми правонаступництва після розпаду СРСР, адже Радянський Союз мав значну власність, в тому числі за кордоном, був учасником багатьох міжнародних договорів. Чутливими для обох сторін були і питання приналежності культурних цінностей та архівів. Нагадаємо, що у доктрині міжнародного права під правонаступництвом розуміється юридичне явище, що являє собою не пов'язану з особистістю суб'єкту правовідносин і не заборонену законодавством зміну суб'єктного складу правовідносин, при якій в порядку набуття суб'єктивних прав і (або) юридичних обов'язків здійснюється їхній перехід від однієї особи (попередника) до іншої (наступника) щодо одного об'єкта правовідносин. При правонаступництві відбувається зміна суб'єкта (однієї зі сторін) правовідносин шляхом його заміни іншим суб'єктом, який володіє необхідним для участі в правовідносинах об'ємом правоздатності, що тягне за собою зміну (але не припинення) правовідносин¹⁰⁰.

Питання правонаступництва щодо договорів було вирішено досить швидко і безболісно, адже не торкалось принципово важливих інтересів сторін. Відповідно до ст. 7 Закону «Про правонаступництво України» 1991 р. Україна проголосила себе правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки¹⁰¹. У Меморандумі про розуміння з питань правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР 1992 р. було визначено, що питання про участь у цих договорах вирішується відповідно до принципів і норм міжнародного права кожною державою-учасницею самостійно, у залежності від специфіки конкретного випадку, характеру та змісту того або іншого договору¹⁰².

Значно складнішими виявились проблеми правонаступництва щодо майна, активів та боргів Радянського Союзу. Нагадаємо, що універсальний міжнародний договір з цієї проблематики – Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та боргів 1983 р. на момент розпаду СРСР та пізніше, у часи врегулювання відповідних питань, не набула чинності. Тим не менш, вона містить загальні принципи, що знайшли своє відображення у низці міжнародних договорів у сфері правонаступництва та загалом підтримуються доктриною міжнародного права¹⁰³. Конвенція 1983 р. визначає, що основним засобом регулювання відповідних проблем правонаступництва щодо державної власності, державних архівів та боргів є міждержавна угода, і, лише, якщо вона не укладена, можуть бути використані правила, встановлені у положеннях самої Конвенції¹⁰⁴.

Україна приєдналась до Конвенції 1983 р. у листопаді 1992 р.¹⁰⁵ і діяла відповідно до її положень, зокрема, ст. 18, що при поділі держави (як фактично відбулось при розпаді СРСР) передбачає перехід закордонної власності держави-попередниці до держав-наступниць у «справедливих частках»¹⁰⁶. Наша держава дала згоду на обслуговування зовнішнього боргу Союзу РСР станом на 16 липня 1990 р. (на момент прийняття Декларації про державний суверенітет України)¹⁰⁷ у частині, яка мала визначатися окремою міждержавною угодою, і заявила про претензії на відповідну частку в активах СРСР.

Натомість, Російська Федерація висунула концепцію «Росія – держава-продовжувач СРСР», відповідно до якої РФ мала стати «генеральним правонаступником» Радянського Союзу, на якого лягає головна відповідальність за виконання його зобов'язань. Однак, звичайно, це було зумовлено не міжнародно-правовими «міркуваннями», а прагненням привласнити майно та активи СРСР за кордоном, які на той час оцінювались у сотні мільярдів доларів США.

Вже у грудні 1991 рр. було укладено Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР¹⁰⁸, який закріпив принцип солідарної відповідальності за борги, а також Угоду про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном. Остання передбачала розподіл у відповідності зі шкалою фіксованих часток в активах колишнього Союзу РСР на підставі агрегованого показника, що для України становив 16,37%, а для Росії – 61,34%¹⁰⁹.

Україна, у значній мірі через постійний тиск Росії та держав Заходу, відмовилася від жорсткої позиції щодо власності колишнього СРСР за кордоном і передала Росії повноваження з управління боргами. Натомість, у лютому 1993 р. Б.Єльцин видав указ «Про державну власність колишнього Союзу РСР за кордоном», у якому йшлося, що РФ як держава-наступниця СРСР приймає на себе усі його права і зобов'язання. Таким чином, Російська Федерація в односторонньому порядку, порушуючи міжнародно-правові норми, перекреслила усі попередні угоди держав – колишніх республік Радянського Союзу¹¹⁰.

Після обрання у 1994 р. Президентом України Л.Кучми та зміни прем'єр-міністра, яким став В.Масол, російська сторона, використовуючи тиск у енергетичних питаннях, зокрема, ув'язуючи згоду на реструктуризацію газової заборгованості із питаннями правонаступництва, змусила український уряд 9 грудня 1994 р. підписати сумнозвісну і вкрай не вигідну для України Угоду про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР, що передбачала так званий «нульовий варіант»¹¹¹. Успіхи Росії у використанні різноманітних засобів тиску на нашу державу з метою досягнення значних поступок неодноразово констатувались дослідниками двосторонніх міждержавних

відносин, простежувались і протягом усіх наступних періодів взаємодії України та Російської Федерації¹¹².

Незважаючи на прийняття Верховною Радою України Постанови «Про порядок ратифікації угоди між Україною і Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступності по зовнішньому державному боргу й активах колишнього СРСР»¹¹³, в якій визначено низку умов для ратифікації, виправити ситуацію не вдалось. Росія змогла привласнити майно за кордоном. Крім того, відсутність чіткого розуміння національних інтересів, продуманої стратегії двосторонніх відносин, відповідних міждержавних угод призводило до вирішення таких важливих проблем під впливом обставин конкретного політичного моменту, на основі особистих домовленостей керівників держав та їхніх адміністрацій. При цьому часто, вирішуючи актуальні проблеми, не враховувались серйозні наслідки прийнятих рішень, які будуть даватись взнаки і багато років потому.

За аналогічним сценарієм розвивались і відносини щодо повернення до України культурних цінностей, вивезених до Росії за часів Російської імперії та Радянського Союзу. Російська Федерація, незважаючи на численні переговори, домовленості, угоди в рамках СНД, відмовилась повертати культурні цінності.

Загалом, Росія ввела під свою юрисдикцію: об'єкти державної власності Радянського Союзу, що розташовані за кордоном; активи та пасиви банку, відповідального за нарахування та виплату зовнішніх боргів; активи та пасиви найбільших радянських ощадних банків. З іншого боку, РФ відмовилась від надання повної інформації щодо обсягів запасів алмазного та золотовалютного фондів колишнього СРСР та вступу у переговори з питань правонаступництва щодо радянської власності, яка розташована на території Російської Федерації.

Питання, пов'язані з правонаступництвом щодо архівів, вирішувались не так болісно. Держави-учасниці СНД у відповідній угоді домовилися не претендувати на право володіння комплексами документальних матеріалів, створених внаслідок діяльності вищих державних структур колишніх Російської імперії і Союзу РСР, що зберігаються в державних архівах, які знаходяться за межами їхньої території. Під юрисдикцію держав-учасниць СНД, відповідно до їхнього національного законодавства, перейшли державні архіви та інші архіви союзного рівня, включаючи державні галузеві архівні фонди колишнього Союзу, що знаходилися на їхній території. Держави-учасниці СНД погодились на те, що вони мають право на повернення тих фондів, які утворилися на їхній території і в різні часи опинилися за її межами¹¹⁴. Втім, реалізація більшості положень Угоди залишала бажати кращого. Незначні результати цього періоду правонаступництва підтвердили, що у відносинах між державами СНД у сфері правонаступництва щодо державних архівів найбільш дієвою є практика двостороннього співробітництва.

При вирішенні проблем щодо правонаступництва після розпаду СРСР проявились й тенденції, характерні для україно-російських міжнародно-правових відносин в інших сферах: надмірна політизація, жорсткий тиск російської сторони, юридичне закріплення взаємопов'язаності кардинально різних сфер співпраці, превалювання при прийнятті рішень щодо укладення ключових договорів тактичних інтересів над стратегічними, непослідовна позиція української сторони при відстоюванні національних інтересів.

Економічні правовідносини України та Російської Федерації першого періоду двосторонньої міжнародно-правової взаємодії розвивались за схожим сценарієм. Через особливості структури господарства, наша держава більше постраждала від руйнування економічних та виробничих зв'язків після розпаду СРСР. Достатньо швидко сформувався негативний для України платіжний баланс, вона стала боржником Росії (передусім, за постачання енергоносіїв). РФ, у свою чергу, вдало використовувала заборгованість, економічну слабкість, залежність України для політичного тиску, зокрема, у питаннях приналежності Севастополя, Чорноморського флоту, розподілу активів колишнього СРСР. Економічна співпраця у цей період стала заручником політичних суперечностей між державами.

Характерними рисами розвитку як України, так і Росії у цей період стали неефективність економічних реформ, глибока соціально-економічна криза, зростання питомої частки сировинних галузей промисловості, гострі інфляційні процеси, скорочення платоспроможного попиту більшості верств населення двох держав, високий рівень «тінізації» національних економік України та Росії, загальна криміналізація суспільства, стрімке зростання рівня корупції тощо.

В цих умовах дві держави виявились неспроможними створити належну міжнародно-правову базу економічних відносин, яка сприяла б їхньому розвитку, відновленню господарських зв'язків, зруйнованих внаслідок розпаду Радянського Союзу та переходу від планової до ринкової економіки.

Разом із тим, у 1996 р. було створено Російсько-українську комісію зі співробітництва – унікальне явище у сфері функціонування інституційних механізмів міждержавної двосторонньої взаємодії. Робота Комісії була спрямована на узгодження спірних питань між Україною та РФ, підготовку проектів угод у найбільш важливих сферах співпраці двох держав. Уже на першому засіданні Комісії 20 березня 1996 р. обговорювались питання щодо необхідності укладення та виконання укладених україно-російських договорів з ключових питань (Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною¹¹⁵, Угоди щодо

врегулювання проблеми Чорноморського флоту¹¹⁶, Угоди про співробітництво в галузі дослідження та використання космічного простору в мирних цілях¹¹⁷; Угоди між Урядом Російської Федерації та Урядом України про співробітництво в галузі транспортування ядерних матеріалів¹¹⁸); виконання Сочинських домовленостей з питань Чорноморського флоту¹¹⁹; виконання Угоди між Російською Федерацією та Україною про взаємне визнання прав і регулювання відносин власності від 15 січня 1993 р.¹²⁰; узгодження підходів до вирішення проблеми заборгованості за поставки паливно-енергетичних ресурсів і погашення державного боргу України Російській Федерації, перспективи співробітництва в галузі атомної енергетики, хід виконання міжурядової Угоди про реалізацію режиму вільної торгівлі¹²¹ тощо¹²². На засіданнях Комісії й надалі ухвалювались рішення, що сприяли вирішенню низки гострих проблем взаємодії України та Російської Федерації. Окремо варто відзначити засідання Комісії 28.05.1997 р., яке передувало підписанню «Договору про дружбу, співробітництво та партнерство» 31.05.1997 р.¹²³

Діяльність Україно-російської комісії зі співробітництва *de jure* було припинено лише у травні 2005 р., коли тодішні президенти України та Російської Федерації (В.Ющенко та В.Путін) підписали заяву про створення російсько-української міждержавної комісії.

Таким чином, перший період україно-російських міждержавних правовідносин (період усвідомлення міжнародно-правових позицій України та Російської Федерації як незалежних держав після розпаду Радянського Союзу) характеризувався передусім високою напруженістю міжнародно-правових відносин двох держав з ряду найбільш чутливих питань (приналежність Криму і Севастополя Україні, статус Чорноморського флоту, демаркація та делімітація україно-російського кордону, розподіл власності та активів колишнього СРСР). Цю напруженість констатували і західні дослідники україно-російських відносин¹²⁴.

Крім того, вирішення проблем україно-російських міжнародно-правових відносин ускладнилось через такі фактори як політизація, ідеологізація, нестабільність внутрішньої соціально-політичної ситуації і в Україні, і в Російській Федерації, відсутність договірно-правових механізмів, що регламентували б взаємодію двох держав. У підсумку, більшість вказаних суперечностей було юридично врегульовано на користь Російської Федерації, якій вдалось використати слабкість Української держави, її економічну залежність та боргові зобов'язання, що сформувались внаслідок цієї залежності.

Період україно-російського стратегічного партнерства в умовах багатовекторності зовнішньої політики України. Другий період україно-російських міждержавних правовідносин (1997-2004 рр.) розпочався з укладенням «Великого договору» – Договору про дружбу, співробітництво та партнерство (що юридично закріпив курс на стратегічне партнерство між Україною та Російською Федерацією) та угод щодо Чорноморського флоту, підписаних у травні 1997 р.¹²⁵, і завершився після закінчення президентських повноважень Л. Кучми.

Тенденції розвитку україно-російських міждержавних правовідносин цього періоду проявились у наступному. У середині 1990-х рр. керівництво обох держав прийшло до розуміння необхідності створення цивілізованих міжнародно-правових рамок у відносинах України та РФ, що могли б дозволити рухатись вперед у двосторонньому співробітництві. На той час керівниками було поставлено за мету наповнити реальним змістом декларації про стратегічне партнерство між двома державами. Досягненню цих цілей мало сприяти підписання «Великого договору».

Незважаючи на парафування його тексту ще у лютому 1995 р., підписання президентами постійно відкладалось. Давались знаки суперечки навколо проблем розподілу Чорноморського флоту, напруга щодо питання Криму, яку збільшували провокативні дії політиків на півострові і популістські рішення російського парламенту. Російська Федерація загалом достатньо боляче реагувала на питання, пов'язані із міжнародно-правовим статусом України як незалежної суверенної держави, необхідністю остаточно визнати те, що Росія не має територіальних претензій до нашої держави і не буде їх мати у майбутньому.

Відносна стабілізація ситуації у Криму, відновлення керівництвом Української держави контролю над політичними відносинами на півострові протягом 1995-1996 рр.¹²⁶, юридичне оформлення політико-правових відносин України та Криму, яке завершила Конституція України 1996 р., сприяли тому, що наприкінці травня 1997 р. між нашою державою та РФ все ж було підписано і Договір про дружбу, співробітництво та партнерство¹²⁷, і угоди щодо Чорноморського флоту¹²⁸.

Більшість дослідників відповідного періоду україно-російських міждержавних відносин констатували, що Угоди 1997 р. стали виявом компромісу, на який пішли обидві сторони¹²⁹. Росії вдалось закріпити перебування свого Чорноморського флоту на території України протягом наступних 20 років, з базуванням у Севастополі на умовах оренди, і, тим самим, забезпечити військову присутність у Криму. При цьому, РФ зуміла використати фінансову заборгованість, яку накопичила Україна за минулі роки і не обтяжити російський бюджет значною платою за оренду української території. Натомість, Україна отримала гарантії відсутності територіальних претензій з боку Росії, погрози щодо яких так часто звучали з вуст російських високопосадовців і навіть знаходили свій вияв у рішеннях російського парламенту. Флот України також став

базуватись у Севастополі, отримавши необхідні судна та інфраструктуру, хоча і значно менші, ніж російський.

Разом із тим, підписання угод не призвело до остаточного розв'язання проблеми флоту, а лише законсервувало її. У розвиток вказаних угод не було підписано жодного міждержавного чи міждержавного акту. Водночас, Росія зберегла військову присутність на території України та додатковий засіб тиску у відносинах з нашою державою, не було вирішено і питання демаркації та делімітації кордонів.

Загалом, підписанням пакету україно-російських міжнародно-правових договорів 31 травня 1997 р. було суттєво знижено «градус» україно-російського протистояння, знято напругу, створено нові можливості для справді плідних міждержавних правовідносин на основі стратегічного партнерства. Договір дав Україні певний елемент стабільності і самоідентифікації. Він визначив порядок взаємовідносин з Росією в рамках міжнародного права. Водночас, процеси узгодження текстів угод, підписання, ратифікації ще раз продемонстрували надзвичайно високий ступінь політизації україно-російських відносин. Питання, що не були змістовно пов'язані між собою, як і раніше, вирішувались «у зв'язці». При цьому Росія використовувала різноманітні засоби тиску, які часто були успішними, а Україна зазнавала невиправданих втрат через неспроможність відстояти власні інтереси, а в деяких випадках – і чітко сформулювати їх.

Більша частина «Великого договору» безпосередньо присвячена співробітництву двох країн – торгово-економічному, науковому, військовому тощо¹³⁰. У ньому закріплено основні принципи україно-російських відносин: рівноправне та беззастережне визначення сторонами один одного як стратегічних партнерів зі співробітництва у різних напрямках; неприпустимість використання сили однією стороною проти іншої, включаючи економічні та інші методи тиску; невтручання у внутрішні справи; дотримання прав людини; неможливість підписання з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти партнера; спільне вирішення непередбачених спірних ситуацій і проблем тощо¹³¹.

Втім, за великим рахунком, «Великий договір» так і не отримав свого розвитку, залишився здебільшого формальним документом, в якому містяться загальні принципи, але не передбачено конкретних механізмів реалізації стратегічного партнерства. Не було їх визначено і у наступних україно-російських угодах. Справді, як і багато інших угод, укладених Росією та Україною, «Великий договір» був спрямований радше на досягнення актуальних на момент підписання політичних цілей, а не на створення надійного фундаменту для співпраці.

У зв'язку із вказаними обставинами Договір з часом дещо втратив своє значення. Україно-російські міждержавні відносини було підмінено особистими домовленостями з тих чи інших питань та «дипломатією без краваток». Основні питання продовжували вирішуватись завдяки особистим контактам керівників держав та їхнього оточення.

Хоча, звичайно, необхідно вказати і на досить важливі аспекти україно-російських взаємин, які вдалось зсунути з мертвої точки саме завдяки Договору: питання базування російського та українського флотів, делімітації і демаркації україно-російського кордону, розділу морського шельфу і пріоритетних морських зон. Крім того, нарешті було остаточно врегульовано питання взаємного визнання територіальної цілісності.

Щодо майбутнього Договору, то Україна зацікавлена у формуванні міжнародно-правової бази двосторонніх міждержавних відносин, спрямованої на недопущення ситуацій, за яких Росія має змогу використати асиметричну взаємозалежність між двома державами. Нова редакція Договору повинна була б зафіксувати нелегітимність односторонніх дій між стратегічними партнерами, неприпустимість будь-яких форм шантажу, зобов'язання уникати дій, спрямованих проти одного із партнерів та інших недружніх дій.

Що стосується інших (загальних) особливостей міжнародно-правових відносин України та РФ, характерних для цього періоду, то якщо перший етап україно-російських відносин (1991-1997 рр.) був початковим етапом трансформації від взаємодії на рівні республік СРСР до налагодження та встановлення міждержавних правовідносин найширшого спектру і виявлення їхніх «больових точок», то другий етап став етапом піднесення взаємин до рівня стратегічного партнерства.

При цьому, важливу роль відігравала проголошена Президентом Л.Кучмою та реалізована на практиці доктрина багатовекторності зовнішньої політики України – підтримання партнерських відносин і з Російською Федерацією, і з державами Заходу, і з іншими державами, важливими з геостратегічних, економічних та інших міркувань.

Нагадаємо, що ще 8 лютого 1994 р. Україна, першою з держав СНД, підписала Рамкову угоду програми НАТО «Партнерство заради миру»¹³², 14 вересня 1995 р. було офіційно затверджено індивідуальну програму партнерства України з НАТО у межах «Партнерства...»¹³³, а улітку 1997 р. у Мадриді наша держава підписала Хартію про особливе партнерство з НАТО¹³⁴. Згідно з Хартією було створено спільну постійну комісію Україна-НАТО, завданням якої було визначено проведення постійних регулярних консультацій та ухвалення щорічних робочих програм.

10 жовтня 1997 р. у Брюсселі відбулося перше засідання Комісії Україна-НАТО, а у 1998 р. Президент

Л.Кучма своїм указом затвердив Державну програму співпраці з Альянсом на період до 2001 р. У документі вказувалося, що «стратегічною метою України є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур та повноправна участь у системі загальноєвропейської безпеки». Шляхами реалізації цієї мети були визначені «розвиток конструктивного співробітництва з існуючими на європейському континенті структурами безпеки – Організацією Північноатлантичного договору, Європейським Союзом, Західноєвропейським Союзом, Організацією з питань безпеки та співробітництва в Європі та Радою Європи». Крім того, у Програмі зазначалось, що, «розвиваючи співробітництво з НАТО, Україна має на меті забезпечити свою незалежність, демократичний розвиток та територіальну цілісність, зміцнити зовнішні гарантії національної безпеки, протидіяти виникненню нових загроз стабільності і безпеці у регіоні Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), невід'ємною частиною якого вона є, а також використати досвід і допомогу країн-членів Альянсу у розбудові власних Збройних Сил та інших військових формувань»¹³⁵.

Як країна-співзасновник Ради Євроатлантичного партнерства й активний учасник програми Альянсу «Партнерство заради миру» Україна постійно поглиблювала практичне співробітництво з НАТО (насамперед, йдеться про проведення спільних операцій і навчань під егідою Ради Безпеки ООН). Україна і країни НАТО проводили регулярні консультації з питань регіональної безпеки, запобігання конфліктам, здобуття військової освіти.

У 1999 р. відповідно до Указу Президента,¹³⁶ схваленого Верховною Радою України¹³⁷, український миротворчий контингент з військовослужбовців Збройних Сил України було направлено до Косово для участі у міжнародній миротворчій операції під егідою ООН. Крім того, протягом періоду президентства Л.Кучми Україна організувала у себе навчання для військ НАТО, а влітку 2003 р. українські військові вирушили до Іраку: 2 червня 2003 р. у зв'язку з дестабілізацією ситуації в цій державі Президент видав Указ «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак»¹³⁸, який 5 червня було схвалено Верховною Радою¹³⁹.

Хоча й у цей період україно-російські взаємини не залишалися «рівними» і «сталими», зазнавали певних охолоджень і спадів, лідерам двох держав здебільшого вдавалося знаходити прийнятні рішення, уникати загострення суперечностей. Саме на особистих контактах лідерів, за великим рахунком, і будувались міжнародно-правові відносини України та Російської Федерації. Такі тенденції було констатовано у тогочасних дослідженнях україно-російських міждержавних відносин¹⁴⁰.

Суттєві зміни відбулись після подій 1999-2002 рр. Перемога на виборах Президента України 1999 р. Л.Кучми, який вважався прихильником конструктивної співпраці з Російською Федерацією; прихід до влади у Росії В.Путіна, що поставив собі за мету активізацію реінтеграційних процесів на пострадянському просторі; проблеми у відносинах України із Заходом (чому не зарадили й направлення українських військових у «гарячі точки», де відбувалися операції під проводом НАТО та США), і, водночас, певне потепління відносин Росії та Сполучених Штатів на тлі спільної боротьби із міжнародним тероризмом: все це змінило загальний контекст україно-російських міждержавних правовідносин. Відбулось посилення впливу РФ на Україну, і, разом з тим, спостерігалась активізація співпраці у сфері торгівлі, фінансів, господарської кооперації тощо.

Зміна «стратегічної багатовекторності» України на щодалі більш виразну одновекторність мала і негативи, і безперечні позитиви. Але основним наслідком стало те, що, незважаючи на відмову України стати членом ЄврАзЕС, згодом розпочалися процеси формування Єдиного економічного простору (ЄЕП) за участі нашої держави. Вже у лютому 2000 р. Президенти України, Росії, Білорусі та Казахстану підписали спільну заяву, в якій йшлося про наміри створити це інтеграційне об'єднання¹⁴¹. Угода про створення ЄЕП, підписана у вересні 2003 р., передбачала вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили, єдину зовнішньоторговельну та узгоджену податкову, грошово-кредитну та валютно-фінансову політику¹⁴².

Втім, критики Угоди вважали її лише засобом втягнення України до нового наддержавного утворення, відродження ще одного «варіанту СРСР» за допомогою економічних механізмів. Участь України у ЄЕП стала предметом гострих дискусій не лише у суспільстві, експертному середовищі та парламенті нашої держави, а і на урядовому рівні. Особливо бурхливу реакцію викликало суперечливе положення ст. 4 Угоди: «Сторони засновують єдиний регулюючий орган ЄЕП, якому вони на основі міжнародних договорів делегують частину своїх повноважень. Його рішення є обов'язковими для виконання усіма Сторонами. У єдиному регулюючому органі ЄЕП рішення з усіх питань приймаються виваженим голосуванням. Кількість голосів кожної зі Сторін визначається з урахуванням її економічного потенціалу». В цьому формулюванні вбачали навіть загрозу державному суверенітету, а сам проект – загрозою для майбутнього членства у Світовій організації торгівлі, не кажучи вже про Європейський Союз, курс на інтеграцію до якого було закріплено у внутрішньому законодавстві нашої держави.

Якщо Росія вважала ЄЕП, за словами прем'єра М.Касьянова, проектом «єдиного економічного простору з єдиними податками, тарифами, енерготранспортною системою, де буде єдиний економічний режим і як останній штрих інтеграції – єдина валюта», то Україна розглядала Простір в якості інструменту створення рамкових умов розвитку економічного співробітництва на пострадянському просторі, в тому числі зони вільної

торгівлі без вилучень та обмежень. Відповідно, російські дослідники значно прихильніше ставились до формування Єдиного економічного простору¹⁴³, українські – переважно скептично¹⁴⁴.

Врешті-решт, 20 квітня 2004 р. Верховна Рада України більшістю в 265 голосів ратифікувала рамкову Угоду щодо ЄЄП. При цьому було збережене застереження, зроблене Україною під час підписання Угоди в Ялті, а саме: Україна буде брати участь в формуванні і функціонуванні ЄЄП тільки в тих межах, які відповідають Конституції України¹⁴⁵. Це, у принципі, давало змогу, у випадку, якщо розвиток Єдиного економічного простору суперечитиме інтересам України, відмовлятися від приєднання до його нормативно-правових актів, що, як зазначалося, передбачали делегування частини суверенітету наднаціональному органу. До кінця 2004 р. експертами держав-учасниць було розроблено низку документів, затвердження яких українською стороною, втім, так і не відбулося.

Варто зазначити, що, незважаючи на загальні тенденції зближення України та Російської Федерації у цей період, проблемним питанням залишилось питання торговельних обмежень. Не дивлячись на проголошення мети створення такого амбіційного проекту як ЄЄП, між державами продовжували існувати торговельні бар'єри, вони застосовували обмеження, мита, квоти тощо. Обидві держави (при цьому, Росія – набагато частіше) використовували їх як засоби тиску у двосторонніх відносинах, спрямовані на досягнення не лише економічних, а й політичних цілей.

У період 1997-2004 рр. в центрі україно-російських відносин перебували і питання взаємодії у сфері енергетики. Накопичення боргів перед Росією за постачання енергоносіїв постійно ставило Україну в тяжке становище на переговорах щодо інших серйозних питань, включаючи і питання контролю над газотранспортною системою (ГТС) нашої держави – об'єктом стратегічного значення, що забезпечує Україні статус транзитної держави і від стабільної роботи якої великою мірою залежить економічний розвиток нашої країни. У цей період, а особливо після приходу до влади В.Путіна, Росія активно працювала над досягненням кількох основних цілей: нарощування економічних позицій в Україні, включаючи встановлення контролю над українською ГТС; збереження стабільності в транспортно-розподільчій мережі газу території України; розвиток та поглиблення двостороннього співробітництва з акцентом на лідерство РФ.

Ці фактори поряд з розумінням Україною того, що значна частина магістральних газопроводів, компресорного та іншого обладнання потребує реконструкції, призвели до виникнення ідеї створення консорціуму з управління ГТС України, що сприяв би більш ефективному її використанню, безперебійному транзиту природного газу до європейських держав, забезпеченню конкурентних переваг ГТС України на євразійському ринку газотранспортних послуг, інтеграції до єдиного газового ринку Європейського Союзу. Оптимізм української сторони був викликаний тим, що зацікавленість проектом виявили не лише Росія, а й Німеччина, Франція, Італія, Швейцарія, кілька американських компаній.

Разом із тим, небезпечною, в контексті можливого створення консорціуму, видавалась ціла низка факторів. Серед них – відсутність чітко сформульованих Україною вимог щодо участі та прав потенційних партнерів, недосконалість внутрішнього законодавства, а також політизація процесу створення консорціуму в Україні на тлі непрозорості та відсутності зрозумілих правил гри. Внаслідок цих факторів, до участі у консорціумі так і не були залучені європейські держави, а сам проект часто використовувався у політичних суперечках України та Росії з ряду інших питань двосторонніх відносин.

Незважаючи на укладення, починаючи з 2001 р., міжурядових угод, що передбачали створення консорціуму з Російською Федерацією (наприклад, Угоди про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України від 04.10.2001 р.¹⁴⁶, Угоди про стратегічне співробітництво в газовій галузі від 7.10.2002 р.)¹⁴⁷, керівництво України добре розуміло, що використовуючи різні засоби, в тому числі, тиснучи на Україну шляхом використання «боргового зашморгу», Росія може отримати контроль над її ГТС, а через неї – здійснювати економічну експансію, примушувати до участі в наднаціональних органах в рамках ЄЄП тощо. Врешті-решт, на момент початку політичної кризи в Україні восени 2004 р., що, як продемонструють подальші події, різко змінить україно-російські міждержавні правовідносини загалом, і в енергетичній сфері зокрема, консорціум реально так і не запрацював.

Що стосується двосторонніх україно-російських правовідносин у сфері безпеки, то етап міждержавних стосунків, який розпочався після підписання «Договору про дружбу, співпрацю і партнерство» 1997 р. характеризувався стабілізацією україно-російських стосунків у питаннях кордонів та регіональної безпеки. Це, у першу чергу, стосувалось найбільш гострих питань – питання Криму, приналежності Севастополя, розміщення Чорноморського флоту РФ на території України і сприяло розвитку більш прагматичних відносин між двома державами, а також налагодженню конструктивної співпраці з урахуванням інтересів як України, так і Росії.

Однак, протягом 1999-2000 рр. відбулись зміни у керівництві Російської Федерації, внаслідок яких до влади прийшов В.Путін та його команда, що взяли курс на значне зміцнення владної вертикалі. Стабілізація політичної ситуації у Росії та зростання економіки спричинили посилення геополітичних позицій керівництва РФ, і, відповідно, прагнень до активізації процесів реінтеграції на пострадянському просторі за участю

України, в тому числі у сфері безпеки.

Проте Україна продовжувала утримуватись від участі в Організації Договору про колективну безпеку під проводом Росії, розвиваючи натомість двосторонню співпрацю у цій сфері. Було підписано низку документів, що визначили рамки військового співробітництва.

Здійснюючи реалізацію політики багатовекторності, Президент України Л.Кучма розвивав активні відносини у сфері оборони із Північноатлантичним Альянсом (НАТО). Як уже зазначалось, у 1994 р. Україна, першою з держав СНД, стала учасницею програми НАТО «Партнерство заради миру»¹⁴⁸, влітку 1997 р. наша держава підписала Хартію про особливе партнерство з Альянсом¹⁴⁹. Так, у Законі «Про основи національної безпеки України» 2003 р. інтеграцію до НАТО було закріплено як мету Української держави (ст. 6)¹⁵⁰. У розвиток положень Закону 13 грудня 2003 р. Президент України підписав Указ «Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр.», яким було затверджено Державну програму підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр.¹⁵¹, Державну програму інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 рр.,¹⁵² та Державну програму інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр.¹⁵⁴.

У Военній доктрині України, затвердженій Указом Президента України від 15 червня 2004 р. №648/2004 (пункт 9) умовою забезпечення воєнної безпеки України названо зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО, як основи загальноєвропейської системи безпеки¹⁵⁵.

Разом із тим, багатовекторність означала відмову від надання пріоритету жодному з напрямів – західному або російському. Погіршення відносин з Росією зумовлювало активізацію співробітництва з НАТО, аж до декларацій про вступ до Альянсу. Зростання тенденцій до ізоляції у відносинах керівництва України із Заходом зумовлювало зближення з Росією, що і відбулось наприкінці правління Л.Кучми – у 2003-2004 рр. багатовекторність використовувалась для досягнення стратегічних та тактичних цілей керівництва України і не передбачала приєднання до військових блоків під проводом Росії або західних держав.

Протягом аналізованого періоду Україна зіткнулась із супротивом російської сторони у питанні делімітації та демаркації сухопутних та морських кордонів, що пояснювався політичними міркуваннями, прагненням залишати Україну «у підвішеному стані», не допустити зближення з євроатлантичними структурами, не кажучи вже про вступ до НАТО (що, нагадаємо, вимагає відсутності неврегульованих питань щодо кордонів). Лише наприкінці 2002 р. було досягнуто згоди росіян на делімітацію сухопутної ділянки україно-російського кордону. 28 січня 2003 р. сторони підписали Договір про україно-російський державний кордон, який було ратифіковано обома парламентами лише через рік – у квітні 2004 р.¹⁵⁶ Договір не передбачав проведення демаркації, а Москва залишилась її противницею.

Ще більш складним питанням виявилось визначення морських кордонів між двома державами. Попри складний переговорний процес, основні етапи якого було достатньо детально досліджено науковцями¹⁵⁷, досягти суттєвого прогресу не вдавалось протягом довгого періоду часу. Росіяни відмовлялись від встановлення морських кордонів та наполягали на підтвердженні за акваторією Азовського моря та Керченської протоки статусу внутрішніх вод Росії та України без їхнього розмежування і встановлення спеціальних позначень кордону; нерозривності правового режиму Азовського моря та Керченської протоки; спільному користуванні мінеральними та біологічними ресурсами моря. Російська сторона впродовж 1997-2004 рр. пропонувала чимало варіантів вирішення проблеми, але всі вони відзначались одним – закріпленням фактичного контролю над морськими просторами з боку Російської Федерації. При цьому, основними були геополітичні міркування.

Нарешті, 26 грудня 2003 р. сторони уклали Договір про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки¹⁵⁸, яким було передбачено, що ці морські простори історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації, а Азовське море має бути розмежовано лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами. Угодою 2003 р. було знижено напругу, яка досягла свого апогею під час болючого для української сторони конфлікту щодо острова Тузла (що було продемонстровано реакцією українського парламенту на відповідні дії РФ¹⁵⁹), проте вирішення проблеми делімітації морських кордонів було відкладено на невизначений термін.

Питання кордонів стало відображенням проблем побудови нових україно-російських міжнародно-правових відносин, заснованих на принципах прагматизму, демонстрацією подвійної природи україно-російських відносин: з одного боку, відбувалось декларування «стратегічного партнерства» і збереження економічної взаємозалежності, з іншого – зростали розбіжності в геополітичній стратегії двох держав, накопичувались невирішені суперечності.

Конфлікт навколо Тузли продемонстрував, що прагматизація відносин між Україною та Росією, яка спричинила загальне покращення двосторонніх стосунків на початку 2000-х років, не забезпечує Україну від

можливої агресії з боку північно-східного сусіда. РФ, керуючись політичними інтересами, за необхідності може проігнорувати зобов'язання щодо гарантування суверенітету та територіальної цілісності України, взяті згідно з Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.¹⁶⁰ (щоправда, їх можна тлумачити як політичні, а не міжнародно-правові зобов'язання) та міжнародно-правові зобов'язання щодо нашої держави, чітко закріплені у «Великому договорі» 1997 р. Владнати суперечку вдалось лише завдяки особистим контактам президентів – Кучми та Путіна, що стало продовженням відповідної тенденції двосторонніх міждержавних відносин: провідну роль у них відігравали особисті контакти керівників держав.

Водночас, вказаний період позначається активізацією прикордонної співпраці, що відзначали у своїх дослідженнях українські та російські науковці¹⁶¹. Новою формою співпраці стали так звані «еврорегіони», – європейська форма міжнародної інтеграції, заснована на тісному співробітництві двох або кількох територіальних утворень, розташованих у прикордонних районах сусідніх держав Європи.

Втім, у Західній Європі еврорегіони існують достатньо давно. Перший еврорегіон «EUREGIO» було засновано територіальними одиницями Німеччини і Нідерландів у 1958 р. Надалі еврорегіони стали поширюватися по всій Західній та Центральній Європі, а з 1990-х – у Східній Європі¹⁶².

Відповідно, функціонування еврорегіонів стало предметом цілої низки праць іноземних дослідників, передусім, дослідників Західної та Центральної Європи¹⁶³. Так, Г. Попеску наголошує на суперечностях між принципами міжнародного права, що регламентують міждержавні відносини (йдеться, насамперед, про принцип державного суверенітету), та діяльністю еврорегіонів як особливих механізмів міжрегіональної співпраці. Він зазначає і про відсутність відповідної належної нормативної бази на початкових етапах функціонування еврорегіонів¹⁶⁴.

Н.Бреннер вказує, що першим кроком для вирішення цих проблем стало укладення міжрегіональних угод між адміністративно-територіальними одиницями відповідно до внутрішнього законодавства відповідних держав¹⁶⁵. Наступними важливими кроками стали укладення у 1980 р. Мадридської конвенції – Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями¹⁶⁶, а у 1995 р. – Додаткового протоколу до неї¹⁶⁷. Вказані акти, як зазначають М.Андерсон та Е.Борт¹⁶⁸, стали, у певній мірі, багатосторонньою договірно-правовою основою міждержавної співпраці у сфері функціонування еврорегіонів та заклали фундамент для їхнього подальшого розвитку (додамо, що у 1998 та 2009 рр. було прийнято Другий та Третій додаткові протоколи до Мадридської конвенції, а Україна є учасницею усіх чотирьох вказаних міжнародно-правових актів).

Водночас, як зазначає О.Кремш¹⁶⁹, не менше значення мало те, що з початку 1990-х рр. держави стали укладати двосторонні та багатосторонні міждержавні угоди про транскордонне співробітництво (Угода між державами Бенілюксу 1989 р., Угода між ФРН та Данією 1991 р., Договір між ФРН, Францією, Швейцарією та Люксембургом 1996 р.): вони стали міцною договірно-правовою основою для функціонування еврорегіонів. У 2006 р. Європейською комісією було створено Європейську групу з територіальної співпраці, основним завданням якої є розвиток *aquies communautaire* ЄС, що сприяє активізації міжрегіональної співпраці між державами Європейського Союзу¹⁷⁰. Наразі з'являється все більше наукових праць вітчизняних дослідників, присвячених як теоретичним, так і практичним аспектам функціонування еврорегіонів¹⁷¹.

Повертаючись до питання про започаткування україно-російських еврорегіонів протягом другого періоду двосторонніх міждержавних правовідносин, зазначимо, що у 2003 р. було засновано перші з них – еврорегіон «Дніпро» (у складі Чернігівської, Гомельської й Брянської областей)¹⁷² та еврорегіон «Слобожанщина» (у складі Харківської та Білгородської областей)¹⁷³. Нормативно-правовою основою діяльності місцевих органів влади України у сфері функціонування еврорегіонів став Закон України «Про транскордонне співробітництво» 2004 р.¹⁷⁴ Співпраця в рамках україно-російських еврорегіонів у 2003-2004 рр. була визнана загалом успішною, що призвело до створення нових у наступні періоди.

Таким чином, тенденції другого періоду двосторонніх міждержавних правовідносин України та Російської Федерації можуть, на нашу думку, бути узагальнені наступним чином. Міждержавні договори 1997 р. підвели ризик під гострими суперечностями, створили нові можливості для розвитку двосторонніх правовідносин в усіх основних сферах взаємодії. Разом з тим, проголошене у «Великому договорі» стратегічне партнерство так і не було наповнене реальним змістом, не було створено достатньо ефективних нормативно-правових та інституційних механізмів його реалізації. З іншого боку, протягом цього періоду україно-російське співробітництво розвивалось у всіх основних сферах міждержавної взаємодії, і, загалом, може бути охарактеризоване здебільшого як конструктивне та взаємовигідне.

Після приходу до влади у Росії Президента В.Путіна у 2000 р., наступної стабілізації політичної та економічної ситуації у РФ, суттєвого погіршення відносин Президента Л.Кучми із державами Заходу на тлі активізації співпраці Російської Федерації із США з метою боротьби з міжнародним тероризмом, політика стратегічної багатовекторності України була фактично замінена на одновекторність. Одновекторність, тобто

орієнтація передусім на відносини з Російською Федерацією, призвела до активізації останньої у напрямку реалізації реінтеграційних проектів на пострадянському просторі за участі нашої держави. У підсумку, у 2003 р. було укладено Угоду про створення Єдиного економічного простору¹⁷⁵, досягнуто домовленості про заснування україно-російського консорціуму з управління газотранспортною системою України (переваги і недоліки яких було достатньо детально проаналізовано вітчизняними дослідниками¹⁷⁶), які, однак, так і не були реалізовані на практиці.

Натомість, кінець 2003 р. позначився конфліктною ситуацією навколо острова Тузла, вирішеною лише завдяки особистому втручанням Президентів обох держав¹⁷⁷. Керівництво України відмовилось від участі в Організації Договору колективної безпеки під проводом Росії, віддавши перевагу співпраці із НАТО. Таким чином, можна говорити про певні кризові тенденції у правовідносинах двох держав у сфері безпеки наприкінці періоду україно-російського стратегічного партнерства.

Період ускладнення міждержавних правовідносин України та Російської Федерації у контексті проголошення зовнішньополітичного курсу України на євроатлантичну інтеграцію (2005-2010 рр.). Наступний, третій період україно-російських міжнародно-правових відносин (часові рамки якого чітко окреслюються перебуванням В.Ющенка на посаді Президента України – 2005-2010 рр.) характеризується наступними тенденціями.

В усіх основних сферах україно-російської взаємодії спостерігався безпрецедентний вплив політичних факторів. Хоча такий вплив, як уже зазначалося, був характерний і для попередніх періодів, саме при президентстві В.Ющенка відповідні тенденції проявились найбільш виразно. У 2005 р. керівництвом нашої держави було проголошено курс на вступ України до НАТО та ЄС: Росія зіштовхнулася із серйозною небезпекою того, що на відміну від 2003-2004 рр. (коли євроінтеграційний курс був скоріше декларативним), наша держава справді наблизиться до Євросоюзу та Північноатлантичного альянсу або навіть стане їхнім членом. Це, у значній мірі, призвело до недружніх дій по відношенню до нашої держави у сфері економічної взаємодії.

Враховуючи ці фактори, видається цілком природним те, що навіть російські дослідники визнавали: і «торговельні війни», які велися з 2005 р., і «газові війни» 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр. були спричинені, в основному, саме позицією російської сторони та мали на меті завдання шкоди «проєвропейському» керівництву України¹⁷⁸. Це було опосередковано підтверджено і нормативно-правовими актами РФ у сфері не лише енергетики, а й національної безпеки: енергетичний чинник було введено до переліку базових елементів російської дипломатії¹⁷⁹. Не дивно, що міждержавні відносини погіршувались, а всі суперечки у цій царині відбувались саме тоді, коли до влади в Україні приходили «проєвропейські» («помаранчеві») уряди Ю. Єханурова та Ю.Тимошенка. І навпаки – прем'єрство В.Януковича ознаменувалось покращенням україно-російських відносин, припиненням торгових воєн, адже саме з ним Росія пов'язувала надії на відмову України від членства в НАТО та ЄС і повернення до ідеї СЕП та україно-російського консорціуму з управління ГТС України.

Тенденції україно-російської міжнародно-правової взаємодії у сфері безпеки протягом 2005-2010 рр. проявились, що й не дивно, перш за все – у суттєвому скороченні співпраці, особливо в порівнянні з попереднім періодом двосторонніх відносин. Настав період відкритої конфронтації нашої держави з Росією. Договірна база двосторонніх відносин практично не поповнювалась, а основною метою Російської Федерації у відносинах з Україною у сфері безпеки протягом 2005-2010 рр. було недопущення прогресу останньої на шляху євроатлантичної інтеграції. Саме через призму цієї стратегії розглядались усі питання щодо співпраці в оборонній сфері, перебування Чорноморського флоту РФ на території України, проблем делімітації та демаркації кордонів.

Разом із тим, і позиція України у міждержавних правовідносинах з Російською Федерацією відзначалася надмірною політизацією та домінуванням суб'єктивних чинників. Неминучими наслідками стали загальне охолодження стосунків, згорання політичних контактів, стагнація співпраці у сфері безпеки, накопичення невирішених питань.

Курс керівництва України на євроатлантичну інтеграцію міг поставити під питання базування Чорноморського флоту Росії на території нашої держави, незважаючи на те, що базові угоди 1997 р. передбачали перебування російського флоту у Криму до 2017 р.¹⁸⁰ Однак російська сторона не бажала йти на поступки, будь-які спроби щодо її «видавлювання» рішуче прискіпались.

Найбільш гострим стало питання українських гідрографічних об'єктів, які перебували під контролем ЧФ Росії. Україна наполягала на тому, що відповідно до угод 1997 р. жоден об'єкт системи навігаційно-гідрографічного забезпечення на території України не може контролюватися Чорноморським флотом РФ на умовах оренди, максимальним рівнем залучення російського флоту до роботи цих об'єктів може бути спільне використання¹⁸¹. Однак, незважаючи на положення вказаних угод, численні рішення українських судів, спроби

відповідних дій судових виконавців, російська сторона не погоджувалась на передавання цих об'єктів під контроль України, не бажаючи жодним чином поступатись у питаннях військової присутності ЧФ Росії на території нашої держави. Через протидію з боку РФ не було вирішено і питання інвентаризації майна, яке знаходилось під контролем ЧФ Росії. Така стратегія дозволяла Російській Федерації зберігати значний вплив на внутрішньополітичну ситуацію у Криму, можливості тиску на керівництво України, перешкоджати реалізації ним курсу на євроатлантичну інтеграцію.

По-іншому було вирішено проблему україно-російської міждержавної взаємодії у сфері функціонування систем попередження про ракетний напад і контроль космічного простору. У 2008 р. Російська Федерація прийняла Закон «Про денонсацію Угоди з Україною про засоби систем попередження про ракетний напад і контролю космічного простору» та відмовилась від оренди двох українських радіолокаційних станцій – «Мукачеве» і «Севастополь»¹⁸².

Загалом, Україні протягом періоду президентства В.Ющенка так і не вдалося підписати жодного договору оренди щодо контрольованих ЧФ РФ земельних ділянок та об'єктів державного майна України, гарантувати виведення ЧФ Росії з території нашої держави до 2017 р., обмежити порядок перебування російського флоту в Україні рамками ратифікованих угод. Для Російської Федерації фактор флоту продовжував залишатись достатньо дієвим засобом тиску на нашу державу.

Що стосується врегулювання спірних питань щодо україно-російського кордону, то, незважаючи на постійну роботу спільних комісій над вирішенням проблем делімітації та демаркації, російська сторона продовжувала притримуватись тактики затягування їхнього остаточного подолання. Це, у значній мірі, пояснювалось усвідомленням керівництвом Росії того, що вирішення спірних територіальних питань сприятиме вступу України до НАТО.

Якщо стосовно сухопутного кордону Україні все ж вдалось досягти певного прогресу щодо делімітації, то проблема морських кордонів виявилась більш складною. Ще Договором між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. було закріплено, що море та протока історично є внутрішніми водами України та РФ; Азовське море розмежовується лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами; врегулювання питань, що відносяться до акваторії Керченської протоки, здійснюється угодою між Сторонами¹⁸³. Однак, на жаль, протягом 2005-2010 рр. Україні та Росії так і не вдалось просунутись далі і укласти відповідні угоди.

Керівництво нашої держави вважало, що у Керченській протоці продовжував діяти й мати статус державного той адміністративний кордон, який був погоджений між УРСР і РРФСР у 1954 р., коли Крим був переданий до складу Української РСР¹⁸⁴. Натомість, росіяни заявляли, що кордону не існує. Вони пропонували спільне використання Азовського моря та Керченської протоки (зокрема, виступили з пропозицією створити спільний російсько-український консорціум для обслуговування судноплавства у протоці), сподіваючись, що за таких умов зможуть освоювати природні ресурси цих морських просторів.

Масштабна екологічна катастрофа у Керченській протоці, яка сталась у листопаді 2007 р., продемонструвала необхідність встановлення чіткого морського кордону між Україною та РФ. Проте російська сторона не побажала робити цього і не визнала ані своєї провини у катастрофі, ані претензій з приводу відшкодування збитків. Хоча держави підписали Тимчасове положення про порядок проходження суден у Керченській протоці, що передбачало спільну систему забезпечення контролю та нагляду за судноплавством у протоці, Росія дотримувалась його лише до кінця 2007 р., тобто всього півтора місяця¹⁸⁵.

Природно, що неврегульованість вказаних проблем призвела до того, що низка дослідників міжнародного права (передусім, українських та російських) продовжували дослідження цієї тематики, яка набувала все більшої актуальності¹⁸⁶. Позиція України, на думку В.Кулика, була більш обґрунтованою з міжнародно-правової точки зору, оскільки враховувала вимоги Конвенції ООН про морське право 1982 р.¹⁸⁷ Якщо б лінія державного кордону була проведена відповідно до норм Конвенції, то Україні відійшло б дві третини акваторії Азовського моря, у шельфовій зоні якого знаходяться поклади природного газу¹⁸⁸. Натомість, російські автори С.Тихонова¹⁸⁹ та Є.Макеєва¹⁹⁰ зазначали, що утворення двох суверенних держав – Російської Федерації та України – змінило правовий статус Азовського моря і Керченської протоки. З їхньої точки зору, склалась така правова ситуація, коли «державного кордону немає, а суверенітет Росії має місце». А.Самаріна вважала, що: «крапку в цій історії може поставити лише рутинна робота комісії з делімітації морських кордонів у повній відповідності з міжнародним правом, яке регулює це питання за допомогою простого і справедливого звичаю: кордон у протоці повинен проходити по лінії фарватеру»¹⁹¹.

Дещо більш аргументованою видається позиція судді Міжнародного трибуналу ООН із морського права, росіянина А.Колодкіна, який заявляв, що Азово-Керченська акваторія повинна бути визнана не просто внутрішніми водами, а «історичними внутрішніми водами». І, дійсно, у ст. 1 Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. було закріплено, що Азовське море та Керченська протока історично є внутрішніми водами

України і Російської Федерації¹⁹².

Розглядаючи питання статусу цих морських просторів, А. Колодкін наводив приклади естуарію річки Ла-Плага («історична затока» Аргентини й Уругваю), затоки Фонсека (що омиває береги Нікарагуа, Гондурасу та Сальвадору), Акабської затоки та Тиранської протоки (використовуються спільно Єгиптом, Саудівською Аравією, Йорданією та Ізраїлем). На його думку, ці та інші приклади свідчать про необхідність спільного використання Азовського моря, можливість урегулювання питання про статус і режим Керченської протоки в дусі взаємної вигоди. Він виступив за створення спеціального органу зі спільного управління суднохідним каналом¹⁹³.

Прийняття такої позиції Росії, на думку В. Лажніка та І. Гордуна, не відповідало б національним інтересам України, що має повні права на свою виняткову юрисдикцію над суднохідним фарватером Керч-Снікальського каналу, який розташований на захід від острова Тузла. Вони зазначали про економічний аспект проблеми делімітації морського кордону в Керченській протоці¹⁹⁴.

А. Бистрова вказувала на те, що навіть поверхневий погляд на зміст відповідних документів радянського часу переконливо свідчить, що в Керченській протоці протягом тривалого радянського часу був визначений і кілька разів підтверджувався адміністративний кордон, який розмежовував територію Краснодарського краю і Кримської АСРР¹⁹⁵. Більше того, цей адміністративний кордон зі вступом у силу Указу Президії Верховної Ради РСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» 1954 р.¹⁹⁶ перетворився на якісно новий кордон і здобув явно виражений державний характер, оскільки був кордоном, що розмежовує дві союзні республіки (СРСР, за договором про утворення СРСР від 30 грудня 1922 р., був федерацією суверенних держав)¹⁹⁷. Отже, кордони між цими суверенними державами були державними, а не адміністративними, як це, зазвичай, прагнуть представити російські дипломати¹⁹⁸. Так чи інакше, висунення обома сторонами своєї аргументації, проведення двосторонніх нарад, перемовин, засідань не сприяло вирішенню вказаних проблем.

Що ж стосується міжнародно-правових відносин у межах трикутника «Україна – Росія – ЄС (НАТО)», то російські автори у переважній більшості досліджень відзначали, що європейські перспективи України у цей період були досить сумнівними через декларативність перетворень, спрямованих на утвердження в Україні відповідних правових та інших стандартів, необхідних для інтеграції до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу¹⁹⁹. У підсумку, ці «надії» виправдались у зв'язку із цілим рядом внутрішніх та зовнішніх факторів.

Незважаючи на суттєве розширення договірної бази співпраці України з НАТО, прийняття низки внутрішніх законодавчих актів, певні успіхи у приведенні української армії у відповідність до стандартів Альянсу, керівництву України так і не вдалось досягти надання нашій державі Плану дій щодо членства у Північноатлантичному Альянсі. Такі невтішні для тодішньої української влади висновки на міжнародно-правовому рівні було закріплено рішеннями Саміту НАТО у Бухаресті, проведеному у квітні 2008 р.²⁰⁰ Важливу роль відіграли і зовнішньополітичні фактори (насамперед – стратегічні інтереси провідних держав Альянсу), і суто українські проблеми. Відсутність внутрішньо-української консолідації еліт щодо приведення національного законодавства до необхідних вимог у відповідних сферах, та й загалом – щодо доцільності євроатлантичної інтеграції унеможливили реалізацію скоординованої стратегії євроатлантичної інтеграції. Успішне реформування збройних сил та досягнення відповідності іншим критеріям членства в Альянсі в цих умовах виявились неможливими. У підсумку, Україна стала «сірою зоною» між РФ та ЄС-НАТО, геостратегічним «буфером».

Щоправда, наприкінці 2008 р. було прийнято рішення про запровадження механізму Річних національних програм в рамках співпраці Україна-НАТО²⁰¹. Цей механізм передбачав можливість приєднання України до Альянсу в майбутньому без такого етапу, як План дій щодо членства. Вказана процедура могла бути замінена досягненням відповідності критеріям членства в Альянсі і незмінністю курсу зовнішньої політики. Однак суттєвих практичних кроків, спрямованих на досягнення цієї мети, українською владою здійснено не було.

Практика російсько-українських міждержавних правовідносин в економічній сфері у період 2005-2010 рр. вчоргове продемонструвала, що їхнє програмування, в умовах нестабільності політичних взаємин та наявності інших (та численних) двосторонніх проблем, неможливе. Врешті-решт, такі критично важливі питання, як газові домовленості та зміни режиму торгівлі *de facto* вирішувалися позапланово.

Нормативно-правова база співпраці в економічній сфері у цей період розширювалась набагато повільніше, аніж у попередні. В основному це можна пояснити проблемами у політичних відносинах, адже нові угоди в основному були укладені під час прем'єрства дружнього до Москви В. Януковича. З іншого боку, він проголошував гасла про приєднання України до ЄП, тому керівництво Росії розраховувало на зближення економік двох держав (щоправда, не на засадах суверенної рівності) та активізацію співпраці, а відтак – було більш схильним до розширення нормативних рамок співробітництва.

Втім, Україні та Російській Федерації так і не вдалося встановити реально діючий режим вільної торгівлі попри те, що, з міжнародно-правової точки зору, він був закріплений ще відповідною угодою 1993 р.²⁰².

Численні виключення з режиму вільної торгівлі – антидемпінгові розслідування, квотування, заборонні мита, дискримінаційні експортні мита, застосування яких було, знову ж таки, пов'язано передусім з проблемами у відносинах керівництва держав, суттєво скорочували можливості підвищення ефективності україно-російської торгівлі. Росія продовжувала розглядати створення реально діючої зони вільної торгівлі лише у зв'язці з приєднанням України до ЄСП.

З точки зору міжнародного права, дії РФ щодо обмеження торгівлі з Україною, «торговельні війни», «газові війни» можна тлумачити як засоби економічного тиску, прямо заборонені положеннями Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р. (ст. 3)²⁰³. Тобто, йдеться про порушення РФ міжнародно-правових зобов'язань щодо України. У зв'язку із цим, можна говорити і про порушення положень Росією Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., а саме – п. 3, в якому передбачене «зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску на Україну»²⁰⁴. З одного боку, останнє можна тлумачити як політичне, а не міжнародно-правове зобов'язання. З іншого боку, положення Меморандуму, що передбачають консультації сторін у разі порушення вказаних зобов'язань, жодним чином не були використані тодішнім керівництвом нашої держави, хоча сторонами Меморандуму 1994 р., окрім Росії та України, є США, Велика Британія, Франція та Китай²⁰⁵.

Разом з тим, протягом 2005-2008 рр. (тобто, до світової фінансово-економічної кризи), незважаючи на проблеми у політичних відносинах, обсяги двосторонньої торгівлі продовжували зростати, причому експорт українських товарів до РФ зростає швидше, аніж імпорту²⁰⁶. Таким чином, було продемонстровано, що політичні стосунки та економічне співробітництво суб'єктів господарювання певною мірою розвиваються паралельно за своєю внутрішньою логікою, при цьому потрібно враховувати цілу низку різноманітних факторів.

Позитивною тенденцією було і те, що, хоча частка Росії у зовнішній торгівлі України залишалася високою, спостерігалася стійка тенденція до її зниження, пов'язана з географічною диверсифікацією українського експорту та зменшенням залежності економіки нашої держави від російського імпорту. Разом з тим, за ініціативи російської сторони згортались спільні проекти у ряді галузей промисловості, з суттєвими проблемами зіштовхнулись суб'єкти, залучені до виробничої кооперації.

Ще однією характерною рисою цього періоду відносин, яка особливо яскраво проявилась під час газових конфліктів, був домінуючий вплив неформальних угод, на основі яких ухвалювалися рішення щодо змін в економічній сфері україно-російської взаємодії. Рішення приймались кулуарно, непрозоро, завдяки особистим контактам лідерів, що вкрай негативно позначалось на результаті для менш потужної держави (передусім, в економічній та стратегічній площині), тобто України. Так відбулось і у 2006 р., і у 2009 р., коли угоди, укладені щодо постачання та транзиту російських енергоресурсів викликали надзвичайно багато питань у громадськості.

Щодо прикордонної співпраці, то вдала робота єврорегіонів за участю російських і українських прикордонних областей продемонструвала, що необхідно розширити подібний формат взаємодії за рахунок більш активної участі в ній не тільки прикордонних, а й інших регіонів, які досягли високого рівня економічного співробітництва чи взаємодії. На додаток до існуючих єврорегіонів у 2007 р. було засновано єврорегіон «Ярославна»,²⁰⁷ розпочалась робота щодо створення нових єврорегіонів – «Азов» та «Донбас», велись переговори щодо приєднання до існуючих україно-російських єврорегіонів нових областей України та РФ²⁰⁸.

Аналізуючи питання інституційного забезпечення української зовнішньої політики 2005-2010 рр. на російському напрямку, можна прийти до висновку, що результативність роботи ключового механізму двостороннього співробітництва – Україно-Російської міждержавної комісії (Комісія «Ющенко – Путін») була вкрай низькою. Президенти держав взяли участь лише у двох засіданнях (у грудні 2006 р. та у лютому 2008 р.), а засідання профільних підкомітетів (з питань безпеки та міжнародного і гуманітарного співробітництва) не проводились з 2007 р. Якщо Україна демонструвала, що розглядає міждержавні комісії як механізм змістовного обговорення і вирішення проблем, то російська сторона вважала його чисто формальним.

Україно-російські правовідносини в гуманітарній сфері під час президентства В.Ющенка характеризувались в основному, знову ж таки, політизацією. Вони відзначались в якості одного з найбільш яскравих прикладів системної кризи міждержавних відносин. Двосторонній діалог з гуманітарної проблематики став неконструктивним, співробітництво у вказаній сфері стало заручником протистояння української та російської влади у питаннях зовнішньої політики, регіональної безпеки, енергетики, торгівлі. Обидві сторони використовували суперечності з питань спільної історії, мови, релігії у власних політичних цілях, роздмухуючи їх. Звичним явищем став обмін різкими заявами президентів України та Росії²⁰⁹, МЗС обох держав, представників політичної еліти.

Протягом 2005-2010 рр. значно менш плідним, аніж у попередній період міждержавних відносин було україно-російське співробітництво у сфері освіти, науки, культури, мистецтва. Договірна база відносин у цих сферах практично не розширювалась. Не працювали належним чином і двосторонні механізми співпраці.

Підкомітет з питань гуманітарного співробітництва Україно-російської міждержавної комісії, утвореної у 2005 р.²¹⁰, провів лише два засідання, які носили радше формальний характер.

Однією з цілей гуманітарної політики Президента В.Ющенка було проголошено повернення до України вивезених за кордон культурних цінностей. Однак, в умовах системної кризи україно-російських відносин, справа повернення цінностей, що знаходяться на території Російської Федерації, не просунулась далі декларацій.

Узагальнюючи, зазначимо, що період ускладнення міждержавних правовідносин України та Російської Федерації у контексті проголошення зовнішньополітичного курсу України на євроатлантичну інтеграцію (2005-2010 рр.) позначився тенденціями до кризових явищ взаємодії двох держав, пов'язаними, насамперед, із різкою зміною зовнішньополітичного курсу, проголошеною новим керівництвом нашої держави у 2005 р. Політика офіційного Києва, спрямована на зближення із США та державами Євросоюзу, здобуття членства в НАТО та ЄС, наштовхнулася на рішучу протидію керівництва Російської Федерації, що особливо й не приховувалась. Основною метою керівників РФ стало недопущення прогресу України на шляху євроатлантичної інтеграції за будь-яку ціну, незважаючи й на можливі порушення зобов'язань щодо нашої держави «утримуватись від засобів економічного тиску», закріплених передусім у двосторонньому Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. та Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.²¹¹.

Відповідно, президентство В.Ющенка позначилось системною кризою україно-російських міждержавних правовідносин, відкритою конфронтацією в усіх сферах міждержавної взаємодії: політичній, безпековій, економічній, гуманітарній. Договірна база відносин між Україною та Росією протягом цього періоду практично не розширилась, інституційні механізми співробітництва фактично не функціонували, натомість відбулись суперечки навколо базування Чорноморського флоту Росії на території України, «газові війни» 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр., керівництвом обох держав постійно проголошувались недружні заяви, лунали взаємні звинувачення в антиросійській (чи, відповідно, – антиукраїнській) політиці.

Період пошуку оптимальних форм україно-російського співробітництва на основі прагматичних підходів до міжнародно-правових відносин держав (2010-2013 рр.). Сучасний період двосторонніх україно-російських міждержавних правовідносин (що розпочався після перемоги В.Януковича на виборах Президента у 2010 рр.), на наш погляд, характеризується наступними тенденціями в основних сферах україно-російської міждержавної взаємодії.

Міжнародно-правові відносини нашої держави з Росією активізувалися одразу після приходу В.Януковича на посаду Президента України у 2010 р. Риторика керівництва Росії щодо України, на відміну від періоду 2005-2010 рр., стала дружньою, було висловлено готовність до поновлення реалізації концепції стратегічного партнерства (яка, нагадаємо, реалізовувалась протягом другого періоду україно-російських міждержавних правовідносин – 1997-2004 рр.), відновлено реальне функціонування Україно-російської міждержавної комісії, підписано цілу низку міждержавних, міжурядових і міжвідомчих угод у різних сферах²¹².

Водночас, іншою тенденцією стала нерівноправність двосторонніх правовідносин. Протягом 2010 р. українська сторона пішла на цілий ряд поступок Росії: відмовилась від перспектив вступу до НАТО (Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. у ст. 11 проголосив принцип позаблоковості Української держави²¹³, Указами Президента у травні того ж року ліквідовано інституційні механізми, діяльність яких була спрямована на євроатлантичну інтеграцію нашої держави)²¹⁴; підписала Харківську угоду про продовження перебування ЧФ Росії у Криму до 2042 р.²¹⁵ в обмін на газові знижки; погодилась на об'єднувальні ініціативи у сфері промисловості та енергетики, які могли у підсумку призвести до поглинання Росією цілих галузей українського господарства²¹⁶.

Харківська міждержавна угода квітня 2010 р. (Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України²¹⁷) стала однією з найбільш суперечливих міжнародних угод України за всі роки незалежності. З одного боку, наша держава отримала (хоча за цілою низкою оцінок – умовну) знижку на газ у розмірі 100 дол. США за 1 тис. куб. м., з іншого – формулу ціноутворення та ключові умови контракту 2009 р. переглянуто не було, і – головне – присутність Чорноморського флоту РФ на території України продовжено на 25 років – до 2042 р.²¹⁸.

Підхід до розв'язання питань пакетним шляхом «флот обмін на газ» став надзвичайно негативним прикладом розміну стратегічних військово-політичних інтересів України на економічні інтереси фінансово-промислових груп. Угода 2010 р. є спірною з точки зору відповідності Конституції України і в майбутньому може стати причиною серйозної напруги і в україно-російських відносинах, і в українському суспільстві.

Присутність ЧФ Росії на території України протягом найближчих 30 років, без сумніву, стане фактором тиску на Україну з боку Росії, і, як і у попередні періоди міждержавних правовідносин, джерелом напруги та дестабілізації ситуації у Криму, і, що можливо, головне – обмежуватиме Україну у сфері військової політики та політики безпеки.

Інша тенденція сучасного періоду україно-російських відносин проявилась у тому, що після укладення Харківської угоди у квітні 2010 р. російська сторона, намагаючись закріпити свої успіхи, запропонувала цілий ряд ініціатив, спрямованих на об'єднання українських та російських підприємств. Їй вдалось домогтись укладення Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС (травень 2010 р.)²¹⁹, Міжурядової угоди про добудову 3-го і 4-го блоків Хмельницької АЕС (червень 2010 р.)²²⁰, договору між російським ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація» і українським Державним авіабудівним концерном «Антонов» (березень 2011 р.)²²¹. Однак практичної реалізації цих угод, а також підписання нових (щодо спільного видобутку урану на території України, об'єднання активів ВАТ «Газпром» та НАК «Нафтогаз України») в подальшому не відбулось, що було спричинено загальним охолодженням відносин. Зазначене підтверджує те, про що йшлося вище: політизація стосунків неминуче відображається на тенденціях розвитку міжнародно-правової взаємодії двох держав.

2011 рік позначився початком тенденції поступового погіршення міждержавних відносин України та РФ на тлі неспроможності сторін знайти компроміс у ключових для них питаннях україно-російського міжнародно-правового співробітництва: йдеться передусім, про енергетичну сферу. Керівництво нашої держави не приховувало, що його основною метою у стосунках з Росією є зниження цін на газ. Всі інші інтереси, в тому числі стратегічні інтереси національної безпеки та оборони, були підпорядковані цій меті.

Однак РФ продемонструвала, що більш суттєві знижки (окрім тих, що досягнуті завдяки укладенню Харківської угоди) можливі лише за умов, неприйнятних для українського керівництва – інтеграції нашої держави до Митного союзу Білорусі, Казахстану та Росії; підписання та реалізації угод про створення спільного підприємства з управління газотранспортною системою України під фактичним контролем ВАТ «Газпром». Останнє могло б призвести до поступового встановлення російською стороною контролю над ГТС України та, врешті-решт, – над усім газовим сектором нашої держави. Виходячи з цього, україно-російські міждержавні правовідносини протягом 2010-2012 рр. характеризувались таким собі «режимом балансування»: жодна зі сторін не була задоволена діями іншої і прагнула більшого, незважаючи на певні поступки з боку України.

Попри спроби керівництва України диверсифікувати постачання енергоносіїв до нашої держави шляхом договірно-правового закріплення участі у різних міжнародних проектах, поки що ці зусилля видаються такими, що не можуть призвести до серйозного послаблення залежності від Росії у вказаній сфері. Хоча 2012-2013 рр. позначаються суттєвим скороченням споживання російського газу²²², основний засіб, який мав би використовуватись у цій перманентно складній ситуації – реформування енергетичної сфери в Україні відповідно до європейських стандартів, не застосовується. Вказана галузь, як і раніше, перебуває у критичному стані, а українська промисловість залишається вкрай енерговитратною.

Загалом, оцінюючи міжнародно-правову діяльність нашої держави з пріоритетними партнерами (Російською Федерацією та Європейським Союзом) протягом 2010-2012 рр., слід, на нашу думку, відзначити, що в основних сферах співробітництва Україна не отримувала дивідендів ні від Заходу, ні від Росії. Крім того, незважаючи на підготовку низки угод з Євросоюзом, парафування Угоди про асоціацію²²³, відносини України з державами Заходу погіршилися внаслідок невдоволення останніми посиленням авторитарних тенденцій у нашій державі, ув'язненням Ю.Тимошенко, Ю.Луценка, інших екс-високопосадовців. Особливо виразними стали тези статті міністрів закордонних справ Великої Британії, Німеччини, Польщі, Чехії і Швеції, опубліковані в International Herald Tribune у березні 2012 р.²²⁴, а також ті, що пролунали у заяві Високого представника ЄС із закордонних справ та політики К.Ештон у грудні 2011 р.²²⁵, і, особливо – у виступі канцлера ФРН А.Меркель у Бундестазі у травні 2012 р.²²⁶ У підсумку, у 2012 р. підписання вже парафованої угоди про асоціацію з ЄС було відкладено на невизначений термін, вперше за всю історію (тобто за 15 років проведення) скасовано саміт Україна-ЄС.

Втім, 2013 рік позначився кардинально іншими тенденціями. Перша проявилась у тому, що протягом січня-травня російська сторона продовжувала курс на примушування України до приєднання до інтеграційних проектів під проводом РФ (Єдиний економічний простір, Митний союз, ЄврАзЕС). Керівництво Росії намагалось заохотити нашу державу, обіцяючи значні економічні вигоди, зниження ціни на газ тощо. Разом з тим, незважаючи на укладення у 2011 р. Угоди про зону вільної торгівлі СНД²²⁷, наявність цілого ряду обмежень з режиму вільної торгівлі та систематичні дії Росії, спрямовані на обмеження імпорту з України, зробили Угоду практично безперспективною для нашої держави. Відповідно, безперспективним видається і приєднання України до Єдиного економічного простору, Митного союзу чи ЄврАзЕС, особливо зважаючи на серйозні диспропорції та внутрішні суперечності, характерні для цих об'єднань.

Зважаючи на вказані обставини, не дивно, що міжнародно-правові відносини України з інтеграційними утвореннями на теренах СНД під проводом Росії було юридично закріплено лише двома суто декларативними актами, підписаними наприкінці весни 2013 р. – Заявою про надання Україні статусу спостерігача в Євразійському економічному союзі від 29.05.2013 р. та Меморандумом про поглиблення взаємодії між

Євразійською економічною комісією та Україною від 31.05.2013 р.²²⁹ З міжнародно-правової точки зору, їхні положення не містять жодних зобов'язань України по відношенню до відповідних утворень.

Другою тенденцією стала зміна Євросоюзом своєї позиції щодо міжнародно-правових відносин з Україною. ЄС, вочевидь, з огляду на власні геостратегічні інтереси, чітко окреслив перед нашою державою перспективи укладення Угоди про асоціацію з Європейський Союзом та Угоди про зону вільної торгівлі²³⁰ (в якості Протоколу до першої) на Вільнюському саміті «Східного партнерства», що має відбутись наприкінці листопада поточного року. Щоправда, остаточного рішення щодо підписання Угоди органи ЄС ще не прийняли (це може відбутись на їхніх наступних засіданнях)²³¹. Українська сторона, у свою чергу, ще не виконала (і навряд чи в змозі виконати) цілу низку вимог, які висувались Євросоюзом в контексті укладення Угоди про асоціацію. Таким чином, обидві сторони зберегли за собою можливість «відступу».

Крім того, існує вірогідність використання ЄС (відповідно до ст. 486 парафрованої Угоди про асоціацію)²³² власних інституційних механізмів, спрямованого на відкладення початку процедури тимчасового застосування Угоди, та, що найважливіше – набрання Угодою чинності, у разі, якщо після її підписання українська влада не здійснить заходів у напрямку продовження реформ, насамперед у правовій та судовій сферах, щодо звільнення чи лікування за кордоном Ю.Тимошенко, вдосконалення та належного застосування виборчого законодавства тощо.

Третя тенденція проявилась у тому, що Російська Федерація, усвідомлюючи формальне ставлення українського керівництва до інтеграції на пострадянському просторі, а також небезпеку потенційного підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, влітку 2013 р. продемонструвала прагнення будь-якими шляхами (в тому числі – неправомірними з точки зору міжнародного права) перешкодити підписанню Угоди. У серпні Федеральна митна служба РФ взагалі заблокувала імпорт українських товарів до Росії: усі постачальники України «раптом» потрапили до переліку «ризикових»²³³.

Таким чином, Російською Федерацією, як і у період «газових воєн» 2005-2006 та 2008-2009 рр., були порушені міжнародно-правові зобов'язання перед Україною, закріплені у ст. 3 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р.²³⁴ та п. 3 Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.²³⁵ Обидва документи містять зобов'язання російської сторони утримуватись від економічного тиску по відношенню до України (щоправда, зобов'язання, передбачені останнім, можна тлумачити як політичні, а не міжнародно-правові).

Крім того, положення ст. 37 Договору 1997 р. щодо вирішення спорів є *de facto* декларативними та, відповідно, не містять конкретних механізмів розв'язання подібних проблем. Механізм консультацій, передбачений п. 6 Меморандуму 1994 р., не застосовувався навіть під час найгостріших періодів україно-російських «газових воєн». З огляду на ці обставини, можливим варіантом видається звернення України до Світової організації торгівлі з приводу дій Російської Федерації з обмеження торгівлі, заборонених правилами СОТ, оскільки обидві держави є членами Організації.

Юридичні процедури, що відбулись на даний момент (парафування Угоди про асоціацію з ЄС²³⁶ та підписання меморандуму з «російським» інтеграційним утворенням²³⁷), з точки зору міжнародного права не покладають на Україну додаткових зобов'язань, що суперечили б зовнішньополітичній стратегії Російської Федерації. Однак у випадку підписання Угоди про асоціацію ситуація може суттєво змінитись у політичному сенсі, і, у випадку набрання нею чинності – кардинально змінитись у міжнародно-правовому. Зобов'язання України та ЄС, передбачені Угодою про асоціацію, прямо суперечать інтересам Росії. Їхнє виконання загрожує серйозним зменшенням впливу РФ на нашу державу, мінімізацією шансів на приєднання України до Митного союзу та інших інтеграційних структур під проводом Російської Федерації; з'являються й загрози щодо втрати можливостей тиску на Україну у газовій, безпековій та інших сферах.

Успішне практичне застосування положень Угоди про асоціацію може, у підсумку, призвести до реальної, а не формальної активізації інтеграційних процесів між нашою державою та Євросоюзом, і, відповідно, зміни міжнародно-правового статусу нашої держави. Наслідком, з великою вірогідністю, стане значно серйозніше охолодження україно-російських міждержавних відносин. У такому разі слід очікувати нових «торговельних воєн», «газових воєн», провокування загострення ситуації у Криму та інших недружніх дій Росії щодо України.

Що стосується інших важливих сфер україно-російських міждержавних правовідносин, протягом 2010-2012 рр. вдалось досягти достатньо серйозних успіхів у питанні встановлення сухопутного кордону між Україною та РФ. Зокрема, вдалось вирішити хронічну проблему, яка багато років ускладнювала двосторонню взаємодію, – укласти Угоду про демаркацію україно-російського державного кордону²³⁸. Восени 2012 р. на сухопутному кордоні встановлено перші прикордонні знаки, очікується, що цей процес буде завершено протягом найближчих років.

У 2011 р. відбулося підписання низки угод, що стосуються україно-російського сухопутного кордону – Міжурядової угоди про порядок перетинання україно-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації²³⁹, Міжурядової угоди про співробітництво та

взаємодію у сфері розвитку пунктів пропуску через україно-російський державний кордон²⁴⁰, Протоколу між Державною митною службою України та Федеральною митною службою РФ про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів і транспортних засобів при здійсненні митних операцій при перетині українсько-російського державного кордону²⁴¹.

Водночас, незважаючи на продовження переговорів у 2013 р., досі не вирішено проблему делімітації морських просторів. Росія, як і раніше, відмовляється визнавати наявність адміністративної лінії в Азовському морі та Керченській протоці, що має стати кордоном між державами й продовжує претендувати на частину Керч-Єнікальського каналу. Як варіант, росіяни пропонували створити спільне підприємство з використання каналу, однак українська сторона не поступилася, усвідомлюючи, що у підсумку це призведе до переходу спірних морських просторів під контроль Росії.

Позиція українських дипломатів, як і раніше, полягає в тому, що адміністративний кордон у Керченській протоці існував з радянських часів, а Керч-Єнікальський канал, який перебуває на балансі Керченського порту, знаходиться в українській частині акваторії та належить Україні. Однак, у майбутньому не можна відкидати варіант, при якому керівництво України відійде від власних переговорних позицій і погодиться на «компроміс» із РФ.

Україно-російське прикордонне співробітництво протягом 2010-2013 рр. позначилось укладенням цілого ряду угод, в тому числі міжрегіональних та міжвідомчих. Основною формою співпраці залишається функціонування єврорегіонів. Окрім створених раніше україно-російських єврорегіонів «Дніпро», «Слобожанщина» та «Ярославна», з 2010 р. функціонує єврорегіон «Донбас» у складі Донецької, Луганської та Ростовської областей²⁴². Загалом, діяльність єврорегіонів протягом 2010-2013 рр. слід визнати успішною, підтвердженням чому є суттєве зростання товарообігу між регіонами-учасниками, реалізація цілої низки програм співпраці.

Підбиваючи проміжні підсумки сучасного етапу україно-російських міждержавних правовідносин, зазначимо про наступне. 2010 рік позначився виразними тенденціями активізації двосторонніх відносин у всіх основних сферах міжнародно-правової взаємодії. Ключовою подією стало підписання та ратифікація парламентами обох держав у квітні 2010 р. Харківської угоди про продовження перебування Чорноморського флоту Росії у Криму до 2042 р.²⁴³ в обмін на знижки у ціні на газ, що постачається РФ до України. Цей, доволі неоднозначний як у юридичному, так і у економічному та військовому відношеннях²⁴⁴, міжнародний договір став важливим для керівництва двох держав, адже він мав «задати тон» подальшому конструктивному україно-російському співробітництву в усіх основних сферах²⁴⁵.

Однак протягом 2011-2012 рр. спостерігалось поступове погіршення двосторонніх відносин на тлі відсутності прогресу у питаннях приєднання України до реінтеграційних проектів на пострадянському просторі під проводом Росії (Єдиний економічний простір, Митний союз, ЄврАзЕС), реалізації проекту україно-російського газотранспортного консорціуму, утворення спільних підприємств у стратегічних галузях економіки нашої держави. Керівництво України, не йдучи на поступки у цих питаннях, не може домогтись внесення змін до контракту на постачання газу, та, відповідно, зниження ціни.

2013 рік позначається двома основними тенденціями. По-перше, наша держава продекларувала поглиблення співпраці із ініційованими Росією реінтеграційними проектами на теренах СНД, підписавши наприкінці травня Заяву про надання Україні статусу спостерігача в Євразійському економічному союзі та Меморандум про поглиблення взаємодії між Євразійською економічною комісією та Україною. Саме «продекларувала», адже обидва документи є декларативними і за формою, і за змістом, та не покладають на нашу державу жодних міжнародно-правових зобов'язань.

Другою тенденцією, особливо характерною для останніх місяців, є суттєве погіршення україно-російських міждержавних відносин, пов'язане, у першу чергу, із виразними перспективами підписання нашої державою на Вільнюському саміті «Східного партнерства» (запланованому на кінець листопада 2013 р.), важливого міжнародного договору – Угоди про асоціацію із Європейським Союзом²⁴⁶. Підписання Угоди, реалізація процедури її тимчасового застосування, та, що найважливіше – набрання Угодою чинності означатиме для Росії не лише болючу геостратегічну поразку, а й виникнення серйозних загроз у відносинах з Україною. Йдеться, насамперед, про втрату впливу на нашу державу та мінімізацію можливостей залучення України до Митного союзу й інших інтеграційних утворень, ініційованих Російською Федерацією на пострадянському просторі.

Економічний тиск Росії, що проявляється в обмеженні постачання українських товарів на російський ринок у серпні-вересні поточного року, є, безсумнівно, реакцією на останні події у відносинах нашої держави із Євросоюзом. Цього не приховують і російські високопосадовці, натякаючи на високу вірогідність подальших заходів аналогічної спрямованості²⁴⁷. Відповідно, потенційне подальше поглиблення міжнародно-правових відносин між Україною та Європейським Союзом, скоріш за все, призведе до подальшого загострення відносин із Російською Федерацією, та «актив економічної агресії» щодо нашої держави, незважаючи на те, що відповідні дії РФ порушують положення Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до

Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., двостороннього Договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р., правила Світової організації торгівлі, членами якої наразі є обидві держави.

Сучасний стан україно-російських міждержавних правовідносин вимагає від сторін прагматизації та «конструктивізації» взаємодії в основних сферах; уникнення політизації, зумовленої геостратегічними обставинами; знаходження компромісів та «точок дотику», які б сприяли розвитку двосторонньої співпраці, об'єктивно необхідного і Україні, і Російській Федерації.

Основні характерні риси міжнародних правовідносин України та Росії, притаманні пострадянській добі. Аналіз усіх чотирьох зазначених періодів міжнародно-правових відносин нашої держави з Російською Федерацією, в тому числі періоду, що триває досі, дозволяє робити висновки про характерні риси вказаних відносин.

По-перше, незважаючи на наявність величезної кількості взаємозв'язків в економічній, політичній, військовій, гуманітарній, соціальній та інших сферах, які були комплексними передумовами конструктивного україно-російського співробітництва, правовідносини України та Російської Федерації уже з перших років їхньої взаємодії як незалежних держав характеризувалися достатньо високим ступенем конфліктогенності, серйозними суперечностями, що чітко проявились одразу ж після розпаду Радянського Союзу і, у значній мірі, не подолані й донині. Основною передумовою цих суперечностей стало небажання Росії втрачати вплив на пострадянському просторі та намагання української сторони вийти з орбіти впливу свого північно-східного сусіда. Цей фактор проходить «червоною ниткою» через усі сфери україно-російських міждержавних правовідносин протягом 1991-2013 рр. і накладає відбиток майже на всі їхні ключові події.

Іншою особливістю правовідносин між Україною та Росією є їхня нерівноправність. З моменту розпаду СРСР російська сторона стала використовувати значну перевагу у політичному, економічному, ресурсному, військовому потенціалі для тиску на керівництво нашої держави з метою отримання поступок – від незначних до стратегічних. У більшості випадків така стратегія була успішною, підтвердженням чого стали угоди з правонаступництва щодо власності колишнього СРСР, щодо Чорноморського флоту, постачання та транзиту енергоносіїв тощо. Українська сторона систематично йшла на поступки у ключових стратегічних питаннях, внаслідок низки факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру не змогла домогтись реального застосування в україно-російських відносинах такого основоположного принципу міжнародного права як принцип суверенної рівності держав.

По-друге, україно-російським двостороннім правовідносинам властивий вкрай високий рівень політизації, а також взаємопов'язаності різних, системно непов'язаних між собою сфер життєдіяльності. Останнє може розглядатись і як елемент тактики, що постійно використовувався керівництвом обох держав для знаходження компромісу з особливо чутливих питань. Що стосується політизації економічного, військового, гуманітарного співробітництва, то її наслідком є те, що вигода від конструктивної співпраці жертвується керівництвом обох держав заради отримання політичних дивідендів. Ця тенденція особливо яскраво виявляється під час виборчих кампаній як в Україні, так і в Росії, а також у часи внутрішньої нестабільності в обох державах. У такі періоди двостороннім відносинам властива стагнація, згортання співпраці, або навпаки декларативні домовленості, що покликані продемонструвати успішність україно-російського співробітництва.

По-четверте, протягом 1991-2013 рр. укладено понад 350 україно-російських міждержавних та міжурядових договорів в усіх основних сферах взаємодії. Ряд з них відіграють надзвичайно важливу роль у підтриманні та активізації співпраці і є свідченням тез дослідників теорії двосторонніх міждержавних правовідносин Ф.Кожевникова, Р.Боброва, В.Суворової, Ю.Тихомирова, Ю.Шокіна про необхідність активізації локального регулювання відносин держав як такого, що дозволяє регламентувати стосунки між державами більш детально і повно²⁴⁸.

Водночас, низка україно-російських договорів, укладених протягом 1991-2013 рр., мають декларативний або рамковий характер. Ряд договорів не містять конкретних механізмів реалізації відповідних положень. Багато інших *de facto* не виконуються. Виходячи з цього, можна стверджувати про тенденцію: договірно-правові механізми україно-російської міждержавної взаємодії, є, у значній мірі, декларативними. Неспроможність врегулювати спірні питання стосунків держав завдяки чіткій договірній основі зумовлює те, що багато проблем або спірних питань й досі вирішується в «ручному режимі».

По-п'яте, характерною рисою україно-російських міждержавних правовідносин (яка тісно пов'язана з попередньою) є надзвичайно велика роль особистих відносин лідерів. Чимало стратегічних домовленостей досягнуто саме на «зустрічах без краваток», чимало конфліктних ситуацій вирішено завдяки прямому втручанням президентів (згадаємо хоча б ситуацію навколо острова Тузла у 2003 р.). Двосторонні контакти президентів України та Російської Федерації мають ключове значення протягом усіх двадцяти двох років міждержавних відносин, важливою є роль адміністрацій президентів.

По-шосте, у 1996 р. було створено Російсько-українську комісію зі співробітництва – унікальне явище у сфері функціонування інституційних механізмів міждержавної двосторонньої взаємодії. Загалом, роль Комісії

в узгодженні спірних питань правовідносин між Україною та РФ, підготовці проектів угод у найбільш важливих сферах співпраці двох держав, контролю за виконанням уже діючих угод була значною, передусім у 1996-1997 рр. Тоді Російсько-українська комісія із співробітництва сприяла вирішенню основних суперечностей, що, врешті-решт, у значній мірі призвело до укладення ряду ключових угод між Україною та РФ у травні 1997 р. Надалі робота Комісії та її складових була спрямована насамперед на вирішення суперечливих питань у сфері делімітації та демаркації кордонів.

Водночас, функціонування вказаних та інших інституційних механізмів україно-російського міждержавного співробітництва (включаючи створену навесні 2005 р. Комісію «Ющенко-Путін») залежало і продовжує залежати, у великій мірі, безпосередньо від стосунків керівництва держав, їхньої політичної волі. Загальне покращення відносин призводить до активізації діяльності вказаних механізмів, погіршення – до того, що їхнє функціонування стає скоріше формальним, а не таким, що сприяє досягненню поставлених перед комісіями та їхніми складовими цілей.

По-сьоме, з кінця 1990-х рр. спостерігаються процеси активізації україно-російської прикордонної співпраці. Нормативно-правовою основою цих процесів стали договори між Україною та РФ («Великий договір» 1997 р., Договір про україно-російський державний кордон 2004 р., пізніше – у 2010 р. була підписана Програма міжрегіонального та прикордонного співробітництва між Україною та РФ на 2011-2016 рр.), а також ряд міжрегіональних угод – угод між прикордонними суб'єктами Російської Федерації та органами виконавчої влади відповідних областей України.

З 2003 р. формою співпраці прикордонних регіонів двох держав стали так звані «єврорегіони» – організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюють транскордонне співробітництво відповідно до дво- або багатосторонніх угод. Розуміння значення єврорегіонів вимагає дослідження праць іноземних дослідників, передусім, цілої низки дослідників Західної та Центральної Європи (М.Андерсон, Е.Борт, Дж. Де Бардебелен, О.Кремш, Г.Попеску, Дж.Скотт тощо)²⁴⁹, адже у цьому регіоні відповідна форма транскордонного співробітництва існує протягом набагато довшого періоду часу, аніж у пострадянському регіоні. Втім, нині з'являється все більше наукових праць вітчизняних дослідників: вони присвячені як теоретичним, так і практичним аспектам функціонування єврорегіонів²⁵⁰.

У 2003 р. було створено єврорегіон «Дніпро» (у складі Чернігівської, Гомельської й Брянської областей) та єврорегіон «Слобожанщина» (у складі Харківської та Білгородської областей), у 2007 р. – єврорегіон «Ярославна» (Курська і Сумська області), у 2010 р. – єврорегіон «Донбас» (Ростовська, Воронежська, Луганська та Донецька області). Загалом, діяльність україно-російських єврорегіонів визнається успішною, насамперед – з огляду на достатньо стабільні тенденції активізації економічних зв'язків, спричинені, у значній мірі, реалізацією відповідних міжрегіональних угод.

Дискусійним питанням, на нашу думку, залишається питання про формування двосторонніх локальних міжнародно-правових звичаїв у міждержавних україно-російських відносинах. Якщо звертатись до питань формування двосторонніх міжнародно-правових звичаїв як таких, стає очевидним, що на таку можливість прямо вказав Міжнародний Суд ООН при розгляді конкретних справ (справа *про право притулку* Колумбії проти Перу 1950 р.²⁵¹, справа *про право проходу* Португалії проти Індії 1960 р.²⁵²). Вчені, які досліджували зазначені питання (Г.Даниленко, Н.Міронов, Ю.Щокін)²⁵³, приходили до висновку, що, незважаючи на дію локальних звичаїв у відносинах різних держав, зовсім необов'язково пов'язаних географічною близькістю, міжнародна практика вирішення спорів свідчить про застосування вказаних звичаїв передусім у відносинах держав, пов'язаних географічною близькістю, переважно – у відносинах сусідніх держав. Може йтися і про Україну та Росію.

Втім, слід погодитись і з висновками про те, що вимоги до встановлення локальних звичаїв є більш жорсткими, аніж до звичаєвих норм загального міжнародного права²⁵⁴. Зокрема, це стосується вимог щодо вираження згоди на існування звичаю: на відміну від звичаєвих норм загального міжнародного права, стосовно яких згода може бути як явно вираженою, так і мовчазною (мається на увазі відсутність протесту), то згода з локальною звичаєвою нормою має бути чітко вираженою²⁵⁵. Саме доведення суб'єктивного ставлення сторін (їхнього *opinio juris*) є найбільш складним у встановленні наявності локальних звичаїв. Це, безперечно, стосується і україно-російських відносин: хоча до України та РФ (з певними застереженнями) можна застосувати вираз «спільна правова ментальність», сучасні глобалізаційні процеси, що впливають, в тому числі, і на міждержавні правовідносини, не дозволяють говорити про винятковість останніх. З іншого боку, як уже зазначалось, україно-російські двосторонні міждержавні відносини характеризуються комплексом рис та особливостей, притаманних саме цим відносинам.

Висновки. Хоча відносини України та Росії є відносинами двох незалежних держав лише протягом 20 останніх років, цей період увібрав у себе величезну кількість подій, важливих для обох держав. Відповідно, україно-російські міждержавні стосунки потребують ґрунтовного системного аналізу, комплексних характеристик і оцінок. Це, передусім, стосується двосторонніх правовідносин, адже наразі сучасні комплексні міжнародно-правові дослідження взаємодії України з Російською Федерацією протягом 1991-2013 рр. відсутні.

Аналіз двосторонніх відносин саме у цьому «розрізі» дозволяє стверджувати, що міжнародно-правовій взаємодії України та Російської Федерації властива достатньо чітка періодизація. При цьому, ключові події окреслювали початок та закінчення різних періодів, кожен з яких відзначається власними характерними рисами і закономірностями розвитку основних сфер стосунків. Виходячи з цього, наразі, на наш погляд, можна виділити чотири основних періоди україно-російських міждержавних правовідносин:

1. Період усвідомлення міжнародно-правових позицій України та Російської Федерації як незалежних держав після розпаду Радянського Союзу (від розпаду СРСР у 1991 р. до укладення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 р.);

2. Період україно-російського стратегічного партнерства в умовах багатовекторності зовнішньої політики України (від підписання «Великого договору» у травні 1997 р. до моменту завершення президентства Л.Кучми наприкінці 2004 р.);

3. Період ускладнення міждержавних правовідносин України та Російської Федерації у контексті проголошення зовнішньополітичного курсу України на євроатлантичну інтеграцію (від початку до закінчення перебування В.Ющенка на посаді Президента України – 2005-2010 рр.);

4. Сучасний період – період пошуку оптимальних форм україно-російського співробітництва на основі прагматичних підходів до міжнародно-правових відносин держав (розпочався після вступу на посаду Президента України В.Януковича у лютому 2010 р.).

Кожен із вказаних періодів характеризується низкою особливостей, притаманних двостороннім міждержавним правовідносинам України та Російської Федерації в основних сферах життєдіяльності. Так, перший період – період усвідомлення міжнародно-правових позицій України та Російської Федерації як незалежних держав після розпаду Радянського Союзу (1991-1997 рр.) позначився передусім напруженістю двосторонніх міжнародно-правових відносин з ряду найбільш чутливих питань. Серед них – приналежність Криму і Севастополя Україні, статус Чорноморського флоту, демаркація та делімітація україно-російського кордону, розподіл власності та активів колишнього СРСР.

При цьому, вирішення проблем україно-російських відносин ускладнилось у зв'язку із значним впливом політичних, ідеологічних чинників, нестабільністю соціально-політичної ситуації в обох державах, фактичною відсутністю договірно-правових та інституційних механізмів взаємодії. На жаль, більшість спірних питань було юридично врегульовано на користь Російської Федерації. Цьому сприяли, передусім, слабкість державної влади України, системна криза в усіх основних сферах життєдіяльності, економічна залежність та боргові зобов'язання перед Росією.

Другий період – період україно-російського стратегічного партнерства в умовах багатовекторності зовнішньої політики України (1997-2004 рр.) позначився підписанням «Великого договору» 1997 р. та договорів щодо дислокації ЧФ Росії на території України. Було закладено юридичну основу для розвитку двосторонніх міждержавних правовідносин в усіх основних сферах взаємодії як відносин стратегічного партнерства. Однак, у підсумку, Україною та Росією не було створено достатньо ефективних нормативно-правових та інституційних механізмів активізації «стратегічно-партнерських» стосунків. З іншого боку, україно-російське співробітництво у всіх основних сферах міждержавної взаємодії розвивалось і загалом може бути охарактеризоване здебільшого як конструктивне та взаємовигідне.

Несприятливі для українського керівництва фактори зовнішнього і внутрішнього характеру, що проявились протягом 2000-2002 рр., у підсумку призвели до того, що на зміну багатовекторності прийшла одновекторність: міжнародно-правова діяльність України була «перепрограмована» насамперед на активізацію взаємодії з Російською Федерацією. Це призвело як до негативних, так і до позитивних наслідків для співпраці держав (зокрема, зміцнились господарські та промислові зв'язки). Водночас, конфлікт навколо о. Тузла наприкінці 2003 р. дозволив стверджувати про нестійкість, кризові тенденції у правовідносинах двох держав загалом, та у сфері безпеки зокрема.

Третій період – період ускладнення міждержавних правовідносин України та Російської Федерації у контексті проголошення зовнішньополітичного курсу України на євроатлантичну інтеграцію (від початку до закінчення перебування В.Ющенка на посаді Президента України, тобто – 2005-2010 рр.) позначився кризовими явищами україно-російських міждержавних правовідносин, які часом переростали у відкриту конфронтацію. Відбулись серйозні суперечки навколо базування Чорноморського флоту Росії на території України, «газові війни» 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр., керівництвом обох держав постійно проголошувались недружні заяви, лунали взаємні звинувачення в антиросійській (чи, відповідно, антиукраїнській) політиці. Цілком природно, що договірна база відносин між Україною та Росією протягом цього періоду практично не поповнювалась, інституційні механізми співробітництва *de facto* не сприяли вирішенню наявних проблем двосторонньої взаємодії.

Сучасний період – період пошуку оптимальних форм україно-російського співробітництва на основі прагматичних підходів до міжнародно-правових відносин держав, що розпочався у 2010 р. характеризується

різними тенденціями. Підписання суперечливої Харківської угоди про продовження перебування Чорноморського флоту Росії у Криму до 2042 р. в обмін на знижки у ціні на газ, що постачається РФ до України, незважаючи на очікування, не сприяло подальшому зближенню двох держав. Навпаки – протягом 2011-2012 рр. спостерігалось поступове погіршення двосторонніх відносин у зв'язку із відмовою української влади від участі у реінтеграційних проектах на пострадянському просторі під проводом Росії, від утворення двостороннього україно-російського газотранспортного консорціуму, а також спільних підприємств у стратегічних галузях економіки нашої держави. Керівництво України, не йдучи на поступки у цих питаннях, не змогло домогтись внесення змін до контракту на постачання газу, та, відповідно, зниження ціни.

Останні місяці (літо-осінь 2013 р.) позначаються суттєвим погіршенням україно-російських відносин, що пов'язане, у першу чергу, із виразними перспективами підписання нашою державою на Вільнюському саміті «Східного партнерства» (запланованому на кінець листопада 2013 р.), важливого міжнародного договору – Угоди про асоціацію із Європейським Союзом. Подальше поглиблення міжнародно-правових відносин між Україною та Європейським Союзом, скоріш за все, призведе до подальшого загострення відносин із Російською Федерацією та «актив економічної агресії» (і не тільки економічної) щодо нашої держави. Тобто йдеться про дії, прямо заборонені положеннями Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р., Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., і, що можливо головне, – правил Світової організації торгівлі, членами якої є обидві держави.

Аналіз різних періодів міжнародно-правових відносин нашої держави з Російською Федерацією дозволяє стверджувати про загальні риси, притаманні цим відносинам. До них належать достатньо високий ступень конфліктогенності, серйозні суперечності, що чітко проявились одразу ж після розпаду Радянського Союзу і не можуть бути подолані й донині; нерівноправність, адже Росія, у більшій чи меншій мірі, протягом усього періоду міждержавної взаємодії з Україною (з 1991 р. і донині) достатньо успішно використовує свої економічні, геополітичні, військові та інші переваги для тиску на керівництво нашої держави, отримуючи постійні поступки – від незначних до стратегічних; високий рівень політизації міждержавних правовідносин, а також взаємопов'язаності різних, системно непов'язаних між собою сфер життєдіяльності; укладення та реалізація великої кількості (до 400) міждержавних, міжурядових, міжвідомчих угод, що регламентують усі основні сфери взаємодії; тенденції декларативності договірно-правових механізмів україно-російських відносин, або навіть риси «правового нігілізму»; надзвичайно велика роль особистих відносин лідерів України та Російської Федерації у вирішенні переважної більшості проблем двосторонньої міжнародно-правової взаємодії; залежність ролі та значення формалізованих інституційних механізмів, покликаних сприяти активізації співпраці та вирішенню суперечностей, від стосунків керівництва держав, його політичної волі. Питання про формування двосторонніх локальних міжнародно-правових звичаїв у міждержавних україно-російських відносинах залишається дискусійним, хоча до України та РФ, з певними застереженнями, можна застосувати вираз «спільна правова ментальність», а україно-російські двосторонні міждержавні відносини характеризуються комплексом рис та особливостей, притаманних саме цим відносинам.

Виходячи із зазначеного, необхідним вбачається подальший розвиток локального регулювання україно-російської взаємодії як найбільш ефективного способу активізації та «конструктивізації» двосторонніх міждержавних відносин. Ця необхідність підтверджується подіями останніх місяців (літа-осені 2013 р.). Загрозливі для співпраці України та Російської Федерації тенденції роблять знаходження оптимальних форм двосторонніх міждержавних правовідносин на основі прагматичних підходів не просто актуальним, а нагальним завданням для керівництва обох держав. Досягнення цієї мети, безсумнівно, стане запорукою конструктивного співробітництва.

- ¹ Звернення Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» від 05.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №8. – С. 199.
- ² Бжезінський З. Україна має стати європейською державою. // Сучасність. – 1992. – № 9. – С. 32-45.
- ³ Постанова Верховної Ради України про Основні напрями зовнішньої політики України від 02.07.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 14.09.1993. – № 37.
- ⁴ Стан договірно-правової бази двосторонніх україно-російських відносин // Офіційний сайт Посольства України у Російській Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts>
- ⁵ Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією від 14.02.1992 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_015; Консульська конвенція між Україною та Російською Федерацією від 15.01.1993 р. // Офіційний вісник України. – 31.08.2007. – № 62. – С. 85.; Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про вільну торгівлю від 24.06.1993 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 1. – С. 384.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво від 27.08.1996 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_007; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях від 27.08.1996 р. // Офіційний вісник України. – 09.03.2010. – №14. – С. 94.; Угода між Урядом України і Урядом РФ про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16.01.97 р. // Офіційний вісник України. – 26.11.2004. – №45. – С. 333.; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.; Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – Август 1997.; Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.; Договір між Україною та Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998-2007 роки від 27.02.1998 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_091; Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про виробничу кооперацію від 24.04.1998 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_093; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.98 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №1. – ст. 7.; Договір між Україною і Російської Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки від 26 грудня 2003 р. // Урядовий кур'єр. – №245. – 26.12.2003.; Договір між Україною і Російською Федерацією про україно-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 18.06.2004. – № 22. – С. 293.; Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про реадмісію від 22.12.2006 р. // Офіційний вісник України. – 19.12.2008. – С. 108.; Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 30.04.2010. – № 80.; Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17.05.10 р. // Офіційний вісник України. – 20.08.2010. – № 61.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18.11.2011 р. // Офіційний вісник України. – 25.05.2012. – № 37.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією від 27.10.2012 р. // Офіційний вісник України. – № 73. – 05.10.2012. – С. 211.
- ⁶ Договір між Україною Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1990. – №49. – ст. 637.
- ⁷ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Росією // Офіційний сайт Посольства України у Російській Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/trade>; Товарообіг між Україною і Росією в 2012 р. досяг 45,5 млрд дол. // Повідомлення асоціації платників податків України. – 15.05.2013.
- ⁸ Антонюк О. На пострадянському просторі: національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії. // Політика і час. – 2000. – № 5-6.
- ⁹ Арбатова А. Россия: национальная безопасность в 90-е годы // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №8/9.
- ¹⁰ Артёмов І. Актуальні аспекти вибору напрямку євро регіонального співробітництва в контексті досвіду «Вишеградської четвірки»: Україна між ЄС та Росією // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. – К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – С. 157-161.
- ¹¹ Бажанов Е. П. Приоритеты внешней политики России. – М., 2000.
- ¹² Белицер Н., Бодрук О. Крым как регион потенциального конфликта // Этнические и региональные конфликты в Евразии. – Кн.2: Россия, Украина, Белоруссия. – М., 1997. – 113 с.; Белицер Н., Бодрук О. Этнические и региональные конфликты. Крым как регион потенциального конфликта. Кн. 2. – М., 1997.
- ¹³ Бистрова А.Р. Керченська протока: проблеми не тільки екологічні, а й міжнародно-правові // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №1 (36). – С. 119-122.
- ¹⁴ Габриелян О.А. Политические процессы в Крыму. Последнее десятилетие XX века / Под ред. В.П. Петрова. – Симферополь: Таврия, 2000. – 160 с.
- ¹⁵ Галан В.О. Міжнародне правонаступництво держав у практиці Співдружності Незалежних Держав. Дис. канд. юрид. наук, 12.00.11 – міжнародне право // Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – 224 с.; Галан В.О. Співдружність Незалежних Держав як регіональна організація врегулювання питань правонаступництва // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 22 (61). – № 2. – 2009. – С. 236-242.
- ¹⁶ Галушко О. В. Українсько-російські відносини 1991-2008 років: економічний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2010. – 23 с.
- ¹⁷ Глебов В.В. Украина и Россия в контексте региональной безопасности. Украина и Россия: основные направления внешнеполитической деятельности. / Матер. межд. конф «Круглый стол российских и украинских ученых» (15-16 апреля 1993 г.). – Одесса: Логос, 1994.
- ¹⁸ Гнатюк М. Український фактор російського геополітичного самовизначення / Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2001. – Вип. 28, ч. III.; Гнатюк М.М. Україна в геополітичній стратегії Росії (1991-2008 рр.): політологічний ана-

ліз джерел формування пріоритетів: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса. – К., 2009. – 17 с.

¹⁹ Горбулін В. «Безпека-2010» // *Безпека України – 2010* / За ред. В. П. Горбуліна, А. М. Зленка, Г. К. Крючкова, В. П. Семиноженка. – К., 2007. – 124 с.; Горбулін В.П. Український фронт Четвертої світової війни // *Дзеркало тижня*. – №29. – 29.07.2006.; Горбулін В.П., Литвиненко О.В. Національна безпека: український вимір. – К.: ПП «Інтертехнологія», 2008. – 104 с.

²⁰ Дергачев В.А. Геополітика. – К.: ВИРА-Р., 2000. – 448 с.

²¹ Епифанов А.А. Российско-украинские экономические взаимоотношения (К итогам Международной научно-практической конференции в мае 2000 г.) // *Экономический вестник*. – М., 2001.

²² Караганов С.А. – Новые вызовы безопасности: Россия и Запад. «Современная Европа». Институт Европы РАН. Выпуск 1. Январь – март 2002 г.

Колосов В.А. Российско-украинские отношения в эпоху интенсивного национального и государственного строительства // *Полития*. – 2001. – №1(19).

²³ Ефремова М.В. Роль внешнего фактора в российско-украинских отношениях // *Диссертация...канд. полит. наук (23.00.04) – политические проблемы международных отношений и глобального развития*. – Москва. – 2009. – 167 с.

²⁴ Затулин К.Ф., Романенко В. И. Крымская Цусима. К результатам соглашений о разделе Черноморского флота // *Независимое военное обозрение*. – № 47. – 01.01.1997.; Затулин К, Севастьянов О. Два года спустя после обмена в прошлом веке // *Независимая газета*. – №17 (2327). – 01.02.2001.; Затулин К., Севастьянов А. «Дружба, сотрудничество и партнёрство» между Россией и Украиной. Два года спустя после обмена в прошлом веке // *Содружество НГ*. – №1. – 2001.; Затулин К. Борьба за Украину: что дальше? / Россия в глобальной политике. – №1. – 2005.

²⁵ Игрунов В. Россия и Украина // *Журнал «Контекст»*. – № 9. – 2001.; Игрунов В. Смена экономической парадигмы взаимодействия – шанс для России и Украины // *Національна безпека і оборона*. – 2003. – № 1. – С. 11-12.; Игрунов В. Украина и Грузия: между демократией и противостоянием России // *МіК*. – 25.11.2005.; Игрунов В. Судьба Черноморского флота в большой геополитической игре // *РБК*. – 22.08.2008.

²⁶ Ёжак О. Після колапсу СРСР: Розширення НАТО і геополітична трансформація пострадянського простору // *Політика і час*. – 1998. – № 7.

²⁷ Константинов В. Договор с Россией является барометром наших отношений // *Диалог [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1416.html> – 01.12.2008.; Константинов В. Україно-російські відносини: суперечка навколо гідрографічних об'єктів на Чорному морі // *Український монітор*. – 16.01.06.

²⁸ Кирюхин Л.М., Колосов В.А. Приграничное сотрудничество в российско-украинских отношениях // *Полития*. – 2001. – № 1(19).

²⁹ Кравченко В. Ділімо-ділімо – не поділімо // *Дзеркало тижня*. – №4. – 03.02.2001.; Кравченко В. Подводные камни Азовського моря // *Зеркало недели*. – №7(432). – 22-28.02.2003.; Кравченко В. У чимому рукаві опиниться козирна Тузла // *Дзеркало тижня*. – №40. – 18.10.2003.; Кравченко В. Азовський дележ: по-братски или по справедливости // *Зеркало недели*. – № 5 (480). – 7.02.2004.; Кравченко В. До Тузли повернемось пізніше // *Зеркало тижня*. – №20. – 22.05.2004.; Кравченко В. Канальні відносини // *Зеркало тижня*. – № 21 (549). – 04.06.2005.; Кравченко В. Як ділитимемо? // *Дзеркало тижня*. Україна. – №5. – 11.02. 2011.; Кравченко В. Кордон: якою ціною? // *Дзеркало тижня*. Україна. – №31. – 07.09.2012.

³⁰ Кремень В., Ткаченко В. Украина: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.

³¹ Курпас Ю. Українсько-російські відносини через призму територіальних проблем: визначення статусу Чорноморського флоту і м. Севастополя (правова оцінка) / *Київський ун-т як осередок національної духовності, науки, культури*. Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 165-річчю ун-ту. – К.: Вид. центр КДУ, 1999. – Ч. I.

³² Кульчицький С.В., Парахонський Б.О. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / *Інститут історії України НАН України*. Том 3. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 72-76.; Кульчицький С. Український Крим: до 50-річчя Кримської області в УРСР // *Історія області в УРСР; матеріали засідання круглого столу*. – К.: 2004.; Кульчицький С. Український Крим // *День*. – №29. – 20.02.2009.

³³ Ланцова С.А. Российско-украинские отношения в информационно-геополитическом пространстве (1990 – 2008 гг.) // *Автореф. дисс... канд. полит. наук (23.00.04. – Политические проблемы международных отношений и глобального развития)*. // *СПбГУ*. – 2009. – 25 с.; Ланцова С.А. Международные российско-украинские отношения и информационная политика // *Россия: тенденции и перспективы развития: сборник научных статей РАГС, ИНИОН, СЗАГС*. Выпуск 5. Часть 2. / Под общей редакцией В.К. Егорова, А.С. Горшкова, В.М. Герасимова, М.А. Кашиной. – М.: Издательство РАГС, 2006. – С. 82–85.; Ланцова С.А. Влияние глобализации на межгосударственные взаимодействия России и Украины // *Россия: ключевые проблемы и решения: Сборник научных статей РАГС, ИНИОН, СЗАГС*. Выпуск 7. Часть 3. / Под общей редакцией В.К. Егорова, А.С. Горшкова, В.М. Герасимова, М.А. Кашиной. – М.: Издательство РАГС, 2008. – С. 101 – 106.

³⁴ Горбулін В.П., Литвиненко О.В. Національна безпека: український вимір. – К.: ПП «Інтертехнологія», 2008. – 104 с.; Литвиненко О. Безпекове середовище навколо України: як воно поставало // *Всеукраїнський часопис «І»*. – №60. – 2010.; Литвиненко О.В. Європейська безпека. Нові виклики та загрози // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2010. – № 88. Ч. II. – С. 30-34.; Литвиненко О.В. Національна безпека України. Стилий нарис // *Стратегічні пріоритети*. – 2011. – № 2. – С. 121-125.

³⁵ Lynch D. Kuchmagate's Collateral Damage // *Perspective*. – Vol. 11. – №4 (March-April 2001). – 10 p.; Lynch D. Misperceptions and Divergencies, in: D. Lynch ed., *What Russia Sees* // Paris: EU Institute for Security Studies. – January 2005.

³⁶ Лузан А.А., Лузан С.А. Украина и Россия: Факторы отчуждения и сближения // *Вестн. Моск. ун-та*. – Сер. 12. – Политические науки. – 1998. – №5.

³⁷ Мальгин А.В. Крымский узел. Очерки политической истории Крымского полуострова. 1989-1999. – Симферополь: «Новый Крым», 2000. – 160 с.

³⁸ Мельничук И.Н. Геополитические приоритеты современной Украины. Россия и её соседи. Соотнесение национальных интересов внутри стран (СНГ). – М., 1999.

³⁹ Мироненко В.И. Российско-украинские отношения в 1991-2002 гг. Историографический очерк // *Российская Академия Наук Институт Европы*. – Москва. – 2004.; Мироненко В.И. Российско-украинские межгосударственные отношения: становление, состояние, перспективы // *Материалы теоретического семинара «Россия-Украина: реинтеграция братских народов – естественно-историческая необходимость»*. Институт Философии РАН. – 2.03.2007.; Мироненко В. Россия и Украина: потенциал конфликта // *Вестник Европы*. – №26-27. – 2009.; Мироненко В. Черноморский регион: безопасность и российско-украинские отношения // *Доклад в Центре Карнеги в Москве*. – 27.10.2011.

⁴⁰ Мошес А. Российско-украинские отношения в период до 2000 года // *Россия и её соседи*. Научн. доклады Московского центра Карнеги. – Вып. 1. – 1995.; Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России. – М.: Партнер. – 1997.; Мошес А. Россия и новая «промежуточная» Европа // *Pro et Contra*. –

Июль-октябрь. – 2010.

⁴¹ Кульчицький С.В., Парахонський Б.О. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004.

⁴² Перепелица Г. Проблемы иноземной войсковой присутности // Морська держава. – №5. – 2003.; Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Щорічник під реакцією професора Г.М. Перепелиці – 2007. – 201 с.; Перепелица Г. Возвращение в Россию: российский фактор во внешней и внутренней политике Украины // Русский вопрос. – №3. – 2010.

⁴³ Пивень О.А. Военно-политические отношения между Российской Федерацией и Украиной в 90-е годы XX века. Дисс. канд. ист. наук. – М., 2005. – 227 с.

⁴⁴ Пирожков С. Україно-російські відносини в контексті національної безпеки. – К.: АРТ-ЕРИЯ. – 1998.; Каспійсько-Чорноморський регіон: умови та перспективи розвитку [Текст]: матеріали міжнар. конф., Київ, 26-28 червня 1998 / ред. С. Пирожков [та ін.]; Інститут сходознавства ім. А.Кримського НАН України. – К.: [б.в.], 1998. – 282 с.; 885.; Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / Рада національної безпеки і оборони, Національний інститут проблем міжнародної безпеки; за заг. ред. С. І. Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2001. – 624 с.

⁴⁵ Полозков Т.В. О некоторых гуманитарных аспектах российско-украинских отношений // Россия – Украина: векторы сотрудничества (Материалы «круглого стола»). – М., 2001.

⁴⁶ Пронюк Н. Цивілізаційне протистояння: Європа – Азія, Україна – Росія // Орієнтири. – 2000. – № 3.

⁴⁷ Романуха О.М. Развитие україно-російських відносин в сфері культури і науки (1991-2005 рр.) // Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецький національний університет. – 2007 – 35 с.; Романуха О. Делімітація сучасного кордону України // Наука. Релігія. Суспільство. – №4. – 2009.; Романуха О.М. Історіографія україно-російських стосунків у сфері культури і науки (1991-2005 рр.) // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 96. – С. 124-128.

⁴⁸ Затулин К, Севастьянов О. Два года спустя после обмана в прошлом веке // Независимая газета. – №17 (2327). – 01.02.2001.; Затулин К., Севастьянов А. «Дружба, сотрудничество и партнёрство» между Россией и Украиной. Два года спустя после обмана в прошлом веке // Содружество НГ. – №1. – 2001.

⁴⁹ Седляр Ю.О. Стратегічне партнерство в україно-російських відносинах. – Рукопис. Дис. к. політ. наук. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005.; Седляр Ю.О. Стратегічне партнерство між Україною і Російською Федерацією в економічній сфері // Наукові праці. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2004. – Т. 33. – Вип. 20. Серія: Політологія. – С. 119-128.; Седляр Ю.О. Проблеми стратегічного рівня відносин між Україною і Російською Федерацією у військовій сфері / Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ), Українська Академія Наук (Київ). – 2005. – № 3 (липень-вересень). – С. 152-165.

⁵⁰ Стьопін А., Соколов В. Україна і Росія: хроніка взаємин. – О.: Астропринт, 2007. – Т. 2: 2004-2007 рр. – О.: Астропринт, 2007. – 552 с.

⁵¹ Сорока М.М. Світ відкриває Україну: про зовнішню політику української держави у 90-х рр. XX ст. – К.: Київська правда, 2001. – 782 с.

⁵² Соскин О.И. Украинская демократическая перспектива: современные ориентиры власти и общества // Украина и Россия на пути к демократии: особенности переходного периода / Под общей ред. О.И. Соскина. – К.: Изд во «Институт трансформации общества», 2007. – 208 с.;

⁵³ Стевенс Н. Кримська проблема в комплексі російсько-українських політичних процесів // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наук. конф. «Крим в історичних

реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР» (Київ, 19 лютого 2004 р.) / В.А. Смолій (відп.ред.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004.

⁵⁴ Тихонова С.Н. Международно-правовые аспекты статуса вод Азовского моря // Международное публичное и частное право. – 2008. – № 1.

⁵⁵ Усова Л.С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений. Дисс. канд. ист. наук. – М.: 2011. – 222 с.

⁵⁶ Felgenhauer T. Ukraine, Russia, and the Black Sea Fleet Accords // WWS Case Study 2/99. – 1999.

⁵⁷ Цветков В.А. Россия и Украина: перспективы сотрудничества // Информационно-аналитический мониторинг. – № 3 (23). – 2009.; Цветков В.А. Российско-украинские отношения: между политикой и экономикой // Украина – Информационно-аналитический мониторинг. – 2009. – №7 (27).; Постсоветское экономическое пространство: современное состояние и перспективы развития / Под ред. чл.-корр. РАН В.А. Цветкова. М.: Финансы и кредит, 2009. 472 с. (в соавт.); Цветков В.А. Проблемы интеграции и инновационного развития транспортных систем России, Украины, Беларуси и Молдовы // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2011. – № 4.

⁵⁸ Чекаленко Л. Формування нової моделі україно-російських відносин на сучасному етапі глобалізації // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – 2004. – Вип. 10. – С. 34-39.; Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. – К.: Либідь, 2006. – 710 с.; Чекаленко Л. Україна – Росія: проблемні питання «стратегічного» партнерства // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 30-35.; Чекаленко Л. Зовнішня політика України. – К.: «Кондор», 2011. – 281 с.

⁵⁹ Чернышев Д.Н. Международно-правовые проблемы международной аренды государственной территории в отношениях между Российской Федерацией и соседними странами. Автореф. дисс. к.ю.н. // Институт государства и права Российской академии наук. – М.: 2010.

⁶⁰ Шевченко М.О. Україно-російські відносини на сучасному етапі // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – С. 159-165.

⁶¹ Немцінов Й. Україна та Росія напередодні XXI століття – союз чи співіснування? // Нова політика. – 1996. – № 4.; Курпас Ю. Українсько-російські відносини через призму територіальних проблем: визначення статусу Чорноморського флоту і Севастополя (правова оцінка) // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. – Матер. наук.-практ. конф., присвяч. 165-річчю ун-ту. – К.: Вид. Центр КДУ, 1999. – Ч. I.; Быстрицкий Е. Идеал Запада и реальность России для Украины // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – 2000. – Вип. 19. – Частина II.; Чекаленко Л. Формування нової моделі україно-російських відносин на сучасному етапі глобалізації // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – 2004. – Вип. 10. – С. 34-39.; Чекаленко Л. Україна – Росія: проблемні питання «стратегічного» партнерства // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 30-35.; Гнатюк М.М. Україна в геополітичній стратегії Росії (1991-2008 рр.): політологічний аналіз джерел формування пріоритетів: автореф. дис... канд. політ. наук / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса. – К., 2009. – 17 с.; Галушко О. В. Українсько-російські відносини 1991-2008 років: економічний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2010. – 23 с.; Кравченко В. Кордон: якою ціною? // Дзеркало тижня. Україна. – №31. – 07.09.2012.

⁶² Рудич Ф. В одному геополітичному просторі: порівняльний аналіз політичних структур та процесів в Україні та Росії // Політика і час. – 1995. – № 12.; Сорока М.М. Світ відкриває Україну: про зовнішню політику української держави у 90-х рр. XX ст. / К.: Київська правда, 2001. – 782 с.;

Кульчицький С., Пкарахо́нський Б. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній український державотворчий процес / К.: Наук. думка, 2004. – 324 с.; Седляр Ю.О. Стратегічне партнерство в україно-російських відносинах. – Рукопис. Дис. к. політ. наук. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005.

⁶³ Вале́вський О.Л., Гончар М.М. Структура геополітичних інтересів України. – К.: НІСД, 1995. – 120 с.; Їжак О. Після колапсу СРСР: Розширення НАТО і геополітична трансформація пострадянського простору // Політика і час. – 1998. – № 7.; Дергачев А. Україна в сучасних геополітичних преобразованиях. // Поліс. – 1998. – № 3.; Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – Рудич Ф.М. Геополітика як науково-теоретичний і прикладний контекст // Наукові записки НАН України, Ін-т політичних та етнопольтичних досліджень. – 1998. – Вип. 5.; Дергачев В.А. Геополітика. – К.: ВИРА-Р., 2000. – 448 с.; Паламарчук О.М. Наукові категорії геополітики і досвід аналізу геополітичного положення країни / Стратегічна панорама. – 2000. – №1/2. – С. 50-59.; Моисеєнко В., Соломин Ю. Україна ХХІ століття: на распутье между Европой и Евразией или Германией и Россией // Віче. – 1999. – №11.; Пронюк Н. Цивілізаційне протистояння: Європа – Азія, Україна – Росія. – Орієнтири. – 2000. – № 3.; Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991 – 2000 рр.) // Україна крізь віки. Т. 14. – К.: Альтернативи, 2000.; Хроніки сучасної України. В 3-х томах [Текст] / Київ. центр політ. дослід. і конфліктології. – К.: Основні цінності, 2001.; Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. С. Г. Серьогіної. – Х.: Право, 2005. – 256 с.; Чекаленко Л. Зовнішня політика України. – К.: Либідь, 2006. – 710 с.; Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Під ред. проф. Г.М. Перепелиці – К.: 2007. – 201 с.; Зленко А.М. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України / за ред. В.А.Манжоли – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 379 с.; Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник / В.А.Манжола, В.Ю.Константинов, С.В.Андрущенко та ін.; кер. авт. кол. В.А.Манжола; за ред. Л.В.Губерського. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 512 с.; Чекаленко Л. Зовнішня політика України. – К.: «Кондор», 2011. – 281 с.; ЄС – Україна – Росія: політичні аспекти відносин // Національна безпека і оборона. – №4-5 (133-134). – 2012.

⁶⁴ Украинская государственность XX века. – Киев: «Політична думка», 1996.

⁶⁵ Горбулін В. «Безпека-2010» // Безпека України – 2010 / За ред. В. П. Горбуліна, А. М. Зленка, Г. К. Крючкова, В. П. Семиноженка. – К., 2007. – 124 с.; Горбулін В.П. Український фронт Четвертої світової війни // Дзеркало тижня. – №29. – 29.07.2006.

⁶⁶ Литвиненко О. Безпекове середовище навколо України: як воно поставало // Всеукраїнський часопис «І». – №60. – 2010.; Литвиненко О.В. Європейська безпека. Нові виклики та загрози // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – № 88. Ч. II. – С. 30-34.; Литвиненко О.В. Національна безпека України. Стилий нарис // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2. – С. 121-125.

⁶⁷ Горбулін В.П., Литвиненко О.В. Національна безпека: український вимір. – К.: ПП «Інтертехнологія», 2008. – 104 с.

⁶⁸ Арбатов А. Безопасность: российский выбор. – М.: ЭПИцентр, 1999. – 524 с.; Арбатов А. Россия: национальная безопасность в 90-е годы // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №8/9. Бажанов Е.П. Приоритеты внешней политики России. – М., 2000.; Бажанов Е.П., Асфари Д.А. О тенденциях международных отношений на пороге ХХІ столетия. – М.: Науч. книга, 1999.; Геополитическое положение России: представления и реальность. – М.: Арт-Курьер, 2000.; Караганов С.А. Новые вызовы безопасности: Россия и Запад. «Современная Европа» // Институт Европы РАН. – Выпуск 1. – Январь-март 2002 г.;

Мельничук И.Н. Геополитические приоритеты современной Украины. Россия и её соседи. Соотнесение национальных интересов внутри стран (СНГ). – М., 1999.; Россия – Украина: история взаимоотношений. / Отв. редакторы: Миллер А.И., Репринцев В.Ф., Флоря Б.Н. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 248 с.; Чаевич А. Коллективная безопасность в СНГ: современные тенденции и проблемы. // Россия и современный мир. – 2002. – № 3.; Чаевич А. СНГ: формирование коллективной безопасности // Свободная мысль. – 2002. – № 10.; Тихомиров Ю. Геополитические особенности России и их влияние на национальную безопасность в условиях постсоветской трансформации. Дисс. д. полит. наук. – М.: 2005. – 294 с.; Джеваков М. Региональная геополитика в современной России: угрозы и риски для национальной безопасности. Дисс. к. полит. наук. – Ростов-на-Дону, 2010. – 169 с.; Дугин О.Г. Геополитика России. – М.: Академический проект, Гаудеамус, 2012. – 424 с. Дугин О.Г. Международные отношения. Парадигмы, теория, социология. – М., 2013.

⁶⁹ Константинов С. Гримасы современной «деруссификации» истории Украины // Содружество СНГ. – 2000. – № 7.; Колосов В.А. Российско-украинские отношения в эпоху интенсивного национального и государственного строительства // Полития. – 2001. – №1(19); Будникова Н.С. Современная языковая ситуация на Украине: социологический анализ. Дисс. канд. соц. наук. – М.:2006. – 198 с.; Медведев Р.А. Расколота́я Украина. – М.: Институт экономических стратегий, 2007. – 220 с.

⁷⁰ Епифанов А.А. Российско-украинские экономические взаимоотношения (К итогам Международной научно-практической конференции в мае 2000 г.) // Экономический вестник. – №1. – М., 2001.; Кирюхин Л.М., Колосов В.А. Приграничное сотрудничество в российско-украинских отношениях // Полития. – 2001. – № 1(19); Лузан А.А., Лузан С.А. Украина и Россия: Факторы отчуждения и сближения // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. – 1998. – №5.; Молчанов М. Украина и Россия: особенности внешней политики // Украина и Россия: общества и государства. Поліс. – 1998. – №3; Мошес А. Россия – Украина: проблемы взаимоотношений // Современная Европа. – 2000. – №3.; Полозкова Т.В. О некоторых гуманитарных аспектах российско-украинских отношений // Россия – Украина: векторы сотрудничества (Материалы «круглого стола»). – М., 2001.; Россия и Украина: в поисках нового алгоритма взаимоотношений. – М., 2001.; Алчинов В.М. Международная экономическая интеграция и СНГ // СНГ. Ежегодник / ДА МИД России. Институт актуальных международных проблем. – М.: Научная книга, 2004.; Лузгина А. Н. Единое экономическое пространство Беларуси, России, Казахстана и Украины – выгоды и потери / Мн.: Логвинов, 2005. – С. 34-37.; Пивень О.А. Военно-политические отношения между Российской Федерацией и Украиной в 90-е годы XX века. Дисс. канд. ист. наук. – М., 2005. – 227 с.; Цветков В.А. Российско-украинские отношения: между политикой и экономикой // Украина – Информационно-аналитический мониторинг. – 2009. – №7 (27); Постсоветское экономическое пространство: современное состояние и перспективы развития / Под ред. В.А. Цветкова. М.: Финансы и кредит, 2009. – 472 с.; Мошес А. Россия и новая «промежуточная» Европа // Pro et Contra. – Июль-октябрь. – 2010.; Цветков В.А. Проблемы интеграции и инновационного развития транспортных систем России, Украины, Беларуси и Молдовы // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2011. – № 4.; Усова Л.С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений. Дисс. канд. ист. наук. – М.: 2011. – 222 с.

⁷¹ Белицер Н., Бодрук О. Крым как регион потенциального конфликта // Этнические и региональные конфликты в Евразии. – Кн.2: Россия, Украина, Белоруссия. – М., 1997. – 113 с.; Белицер Н., Бодрук О. Этнические и региональные конфликты. Крым как регион потенциального конфликта. Кн.2. – М., 1997.; Мошес А. Конфликтный потенциал в рос-

- сийско-украинских отношениях. Взгляд из России. – Этнические и региональные конфликты в Евразии. В 3-х кн. Кн.2. Россия, Украина, Белоруссия. – М., 1997.; Затулин К.Ф., Романенко В.И. Крымская Цусима. К результатам соглашения о разделе Черноморского флота // Независимое военное обозрение. – № 47. – 01.01.1997.; Федоров А.В. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя. – М.: МГУ, 1999. – 56 с.; Затулин К, Севастьянов О. Два года спустя после обмана в прошлом веке // Независимая газета. – №17 (2327). – 01.02.2001.; Затулин К., Севастьянов А. «Дружба, сотрудничество и партнёрство» между Россией и Украиной. Два года спустя после обмана в прошлом веке // Содружество НГ. – №1. – 2001.; Затулин К. Борьба за Украину: что дальше? / Россия в глобальной политике. – №1. – 2005.; Игрунов В. Судьба Черноморского флота в большой геополитической игре // М.: РБК. – 22.08.2008.; Чернышев Д.Н. Международно-правовые проблемы международной аренды государственной территории в отношениях между Российской Федерацией и соседними странами. Автореф. дисс. к.ю.н. // Институт государства и права Российской академии наук. – М.: 2010.
- ⁷² Черноморский флот, город Севастополь и некоторые проблемы российско-украинских отношений. Хроника, документы, анализ, мнения (1991 – 1997 гг.). – М., 1997. – 156 с.
- ⁷³ Усова Л.С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений. Дисс. канд. ист. наук. – М.: 2011. – 222 с.
- ⁷⁴ Чернышев Д.Н. Международно-правовые проблемы международной аренды государственной территории в отношениях между Российской Федерацией и соседними странами. Автореф. дисс. к.ю.н. // Институт государства и права Российской академии наук. – М.: 2010.
- ⁷⁵ Україна й світ: минуле, сучасне та майбутнє: Матеріали регіон. науково-теорет. конф. студ. та аспірантів, 24-25 квітня 2007 р. / Національний технічний ун-т «Харківський політехнічний ін-т»; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди; Белгородський держ. ун-т (Росія); Національна юридична академія України ім. Я.Мудрого / Леонід Леонідович Товажнянський (ред. кол.) – Х.: НТУ «ХП», 2007. – 535 с.; Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства: історичні, соціокультурні та геополітичні чинники розвитку відносин між двома державами і народами / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса / Ю.А. Левенець (голова ред. кол.). – К.: Знання України, 2008. – 320 с.
- ⁷⁶ D'Amato A. The Concept of Special Custom In International Law. – American Journal of International Law. – Vol. 63. – 1969.
- ⁷⁷ Суворова В.Я. Универсальные и локальные нормы в международном праве. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974.; Суворова В.Я. Локальные нормы международного права // Правоведение. –1973. – № 6. – С. 93-98.;
- ⁷⁸ Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, 1995 – С. 290.
- ⁷⁹ Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики. Монографія. – К., 2012. – С. 221-236.
- ⁸⁰ Юсубов Ф. Двустороннее межгосударственное экономическое сотрудничество: понятие, формы и сущность // Журнал международного права и международных отношений. – 2013 – № 1.;
- ⁸¹ D'Amato A. The Concept of Special Custom In International Law. – American Journal of International Law. – Vol. 63. – 1969.
- ⁸² Суворова В.Я. Универсальные и локальные нормы в международном праве. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974.; Суворова В.Я. Локальные нормы международного права // Правоведение. –1973. – № 6. – С. 93-98.
- ⁸³ Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, 1995. – С. 290.
- ⁸⁴ Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики. Монографія. – К., 2012. – С. 221-236.
- ⁸⁵ Арчага Э.Х. де. Современное международное право: пер. с исп. – М.: «Прогресс», 1983. – С. 48-54.
- ⁸⁶ Cassesse A. International law. – Oxford University Press, 2005. – P. 162-170.
- ⁸⁷ Тункин Г.И. Теория международного права. – М.: Зерцало, 2000. – С. 108-110.
- ⁸⁸ Shen J. Reflections on D'Amato "Reformulation" of Customary International Law // International Legal Theory. – University of Baltimore School of Law. – 1998. – P. 23-30.
- ⁸⁹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.
- ⁹⁰ Див. Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России. – Этнические и региональные конфликты в Евразии. В 3-х кн. – Кн. 2. Россия, Украина, Белоруссия. – М., 1997.; Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки - 2006: монографія / За ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – С. 478-491.; Усова Л.С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений. Дисс. канд. ист. наук. – М.: 2011. – 222 с.
- ⁹¹ Article of The Charter of the United Nations // UN official website [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>; Лукашук И. И. Международное право: общая часть: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Бек, 2001. – (432 с.) – С. 282.; Anand R. Sovereign Equality of States in International Law // Pinnacle Technology. – 2008.
- ⁹² Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 04.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1992. – № 1. – С. 281.; Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією від 14.02.1992 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_015; Консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією від 15.01.93 р. // Офіційний вісник України. – 31.08.2007. – № 62. – С. 85.; Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про вільну торгівлю від 24.06.1993 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 1. – С. 384.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво від 27.08.1996 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_007; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях від 27.08.1996 р. // Офіційний вісник України. – 09.03.2010. – №14. – С. 94.; Угода між Урядом України і Урядом РФ про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16.01.97 р. // Офіційний вісник України. – 26.11.2004. – №45. – С. 333.
- ⁹³ Кожевников. Ф.И. Общепризнанные принципы и нормы международного права. «Советское государство и право». – 1959. – № 12. – С. 19.; Бобров Р.Л. О понятии современного международного права. «Правоведение». – 1965. – № 3. – С.167.; Суворова В.Я. Локальные нормы международного права // Правоведение. –1973. – № 6. – С. 95.; Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, 1995. – С. 281.
- ⁹⁴ Постановление Верховного Совета Российской Федерации «О решении Президиума Верховного Совета СССР от 19.02.1954 г. и Верховного Совета УССР от 26.04.1954 г. про выведение Крымской области из состава РСФСР» // Ведомости Верховного Совета РФ. – 1992. – № 6. – Ст. 242.; Заява Верховної Ради України з приводу загострення відносин між Україною та Росією в питанні розділу Чорноморського флоту №2267-XII від 10.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №29. – ст. 406.
- ⁹⁵ Конституція (Основний Закон) України, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР

дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року (втратила чинність на підставі Закону №254/96-ВР від 28.06.96 р.) // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978-plus.html>

⁹⁶ Постанова Верховної Ради України від 24.02.1994 № 4006-ХІІ «Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №22. – С. 148.; Указ Президента України № 86/94 від 15.03.1994 р. «Про Указ Президента Республіки Крим від 10 березня 1994 року «Про проведення опитування громадян Республіки Крим 27 березня 1994 року» // Інформаційний портал України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/baseri/ua-rmeeme.htm>; Закон «О восстановлении конституционных основ государственности Республики Крым» от 20.05.1994 г. // Правовой портал Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawua.info/jurdata/dir335/dk335743.htm>; Указ Президента України «Про Представництво Президента України в Республіці Крим» від 31 березня 1994 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/119/94>; Указ Президента України «Про Головне управління внутрішніх справ в Криму Міністерства внутрішніх справ України» від 18.05.1994 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/233/94>

⁹⁷ Kuzio T. Ukraine – Past, Present and Future // Jane's Intelligence Review – Year Book. – 1994. – P. 49.

⁹⁸ Resolutions adopted by the Security Council in 1993. Security Council Resolutions // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1993.shtml>

⁹⁹ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 05.12.94 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 603.

¹⁰⁰ Носов Д. В. Феномен правопреемства в российской правовой системе // Журнал российского права. – 2011. – №5. – С. 91-97.

¹⁰¹ Закон «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №46. – С. 617.

¹⁰² Меморандум про розуміння з питань правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР від 6 червня 1992 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

¹⁰³ Aust A., Handbook of International Law. – Cambridge, Cambridge University Press, 2005. – pp. 401-403.; Shaw M. International Law. – 6th ed., Cambridge, Cambridge University Press, 2008. – pp. 985 et seq.; Watts A. The International Law Commission 1949-1998. – Vol. II. – Oxford, Oxford University Press, 2000. – pp. 987 et seq.; Watts A., “State Succession: Some Recent Practical Problems”, in V. Goetz, P. Selmer and R. Wolfrum (eds.). – Liber amicorum Günther Jaenicke, Berlin, Springer Verlag. – 1998. – pp. 405-426.

¹⁰⁴ Мищик В.В. правонаступництво держав щодо державної власності (у кн. Буткевич В.Г., Задорожній О.В., Мищик В.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002). – С. 382.

¹⁰⁵ Постанова Верховної Ради України «Про приєднання України до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів» від 17.11.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №49. ст.672.

¹⁰⁶ Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debt 1983.

¹⁰⁷ Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №31. – ст. 429.

¹⁰⁸ Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р. //

Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1992. – № 1. – С. 281.

¹⁰⁹ Угода про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном від 06.07.1992 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_022

¹¹⁰ Указ Президента Российской Федерации от 8 февраля 1993 г. «О государственной собственности бывшего Союза ССР за рубежом» // Российская газета. – 10.02.1993.

¹¹¹ Угода між Україною і Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу та активів колишнього Союзу РСР від 09.12.1994 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_055

¹¹² Чекаленко Л. Формування нової моделі україно-російських відносин на сучасному етапі глобалізації // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – 2004. – Вип. 10. – С. 34-39.; Галан В.О. Міжнародне правонаступництво держав у практиці Співдружності Незалежних Держав // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – С. 62-68.; Крамар О. Радянське майно за кордоном: колонії не мають права претендувати на власність імперії? // Тиждень. – 16.11.2011.

¹¹³ Постанова Верховної Ради України «Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР» від 19.02.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №16. – С. 121.

¹¹⁴ Угода про правонаступництво щодо державних архівів колишнього Союзу РСР від 06.07.1992 р. // Международное частное право, сборник документов. – БЕК. – 1997.

¹¹⁵ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.

¹¹⁶ Угоди щодо врегулювання проблеми Чорноморського флоту від 15.04.1994 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006 р. – № 4. – Книга 1. – С. 565.

¹¹⁷ Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях від 27.08.1996 р. // Офіційний вісник України. – 09.03.2010. – № 14. – С. 94.

¹¹⁸ Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі транспортування ядерних матеріалів від 12.04.1996 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 6. – Книга 1. – С. 400.

¹¹⁹ Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту 09.06.1995 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_082

¹²⁰ Угода між Російською Федерацією та Україною про взаємне визнання прав і регулювання відносин власності від 15 січня 1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 1. – С. 42.

¹²¹ Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про реалізацію режиму вільної торгівлі від 08.02.1995 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 5. – Книга 2. – С. 155.

¹²² Протокол першого засідання Змішаної російсько-української комісії по співробітництву (Москва, 20 березня 1996 року) // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_197

¹²³ Протокол другого засідання Змішаної Українсько-Російської комісії по співробітництву (Київ, 28 травня 1997 року) // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_237

- ¹²⁴ T. Olszaski. Ukraine and Russia: mutual relations and the conditions that determine them // CES studies. – Warsaw, 2001. – 18 p.; Lawrence P. Russia and Ukraine Sign Black Sea Fleet Accord // Agence France Presse. – 06.09.1995.; Englund W. Clinton Heads for Bright Spot – Ukraine // The Baltimore Sun. – 5.11.1995. – P. 4.
- ¹²⁵ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.; Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – Август 1997.; Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.
- ¹²⁶ Finally, Russia and Ukraine pledge friendship Yeltsin, Kuchma sign treaty that leaves some issues unresolved. // Ney York Times News Service. – 01.06.1997.; Волович О. Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі // Незалежний культурологічний часопис «І». – №61. – 2008.; Перепелиця Г. Проблеми іноземної військової присутності // Морська держава. – №5. – 2003.
- ¹²⁷ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.
- ¹²⁸ Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – Август 1997.; Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.
- ¹²⁹ Лупаций В. Девальвація змісту // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1438.html> – 29.12.2008.; Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. – К.: Либідь, 2006. – С. 320-324.; Кульчицький С.В., Парахонський Б.О. Україна і Росія в історичній ретроспективі.: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України. Том 3. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 72-76.
- ¹³⁰ Див. статті 13-35 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р.
- ¹³¹ Див. статті 1-4 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р.
- ¹³² Партнерство заради миру, Рамковий документ від 10.01.1994 р. // Офіційний вісник України від 11.12.2006 р. – № 48. – С. 237.
- ¹³³ Основні документи нормативно-правової бази, якими регулюється співробітництво ЗС України з НАТО // Офіційний сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=international_cooperation&sub=docs
- ¹³⁴ Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine 9.07.1997 // Ukraine and North Atlantic Treaty Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/10914.htm>
- ¹³⁵ Україна-НАТО // Research Update (Український незалежний центр політичних досліджень). – № 20/268. – 20.05.2002.
- ¹³⁶ Указ Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія» від 14.07.1999 р. // Офіційний вісник України від 20.08.1999. – 1999 р. – № 31. – С. 31.
- ¹³⁷ Закон України «Про схвалення Указу Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія» від 14.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №41. – ст. 376.
- ¹³⁸ Указ Президента «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак» від 2.06.2003 р. // Голос України від 12.06.2003. – № 108.
- ¹³⁹ Закон України «Про схвалення рішення Президента України про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №38. – ст. 312.
- ¹⁴⁰ Мироненко В.И. Российско-украинские отношения в 1991-2002 гг. Историографический очерк. – Российская Академия Наук Институт Европы. – Москва. – 2004.; Парахонський Б. Україно-російські відносини: злети та падіння. – К.: Т-во «Знання України», 2007. – 24 с.
- ¹⁴¹ Заявление Президентом Республики Белоруссия, Республики Казахстан, Российской Федерации и Украины от 23.02.2003 г. // Офіційний вісник України. – 13.02.2004 р. – № 4. – том 2. – С. 715.
- ¹⁴² Угода про формування Єдиного економічного простору від 19.09.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 26. – С. 244.
- ¹⁴³ Лузина А. Н. Единое экономическое пространство Беларуси, России, Казахстана и Украины – выгоды и потери / Мн.: Логвинов, 2005. – С. 34-37.; Алчинов В.М. Международная экономическая интеграция и СНГ // СНГ. Ежегодник / ДА МИД России. Институт актуальных международных проблем. – М.: Научная книга, 2004. – С. 60.
- ¹⁴⁴ Парахонський Б.О. Україно-російські відносини: зліти та падіння. – К.: Т-во «Знання України», 2007. – 24 с.; Єдиний економічний простір: геополітичний проект під економічними лаштунками. Аналітична доповідь // Український монітор – Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України. – Липень 2005.; Дергачов О. Ще одне випробування Росією // Прозора політика. – №42 (47). – 23-30.11.2004 р.
- ¹⁴⁵ Закон України «Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору» від 20.04.2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №32. – ст. 388.
- ¹⁴⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України від 04.10.2001 р. // Офіційний вісник України від 24.07.2009. – 2009 р. – № 53. – С. 143.
- ¹⁴⁷ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про стратегічне співробітництво в газовій галузі від 7.10.2002 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_790
- ¹⁴⁸ Партнерство заради миру, Рамковий документ від 10.01.1994 р. // Офіційний вісник України від 11.12.2006 р. – № 48. – С. 237.
- ¹⁴⁹ Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine 9.07.1997 // Ukraine and North Atlantic Treaty Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/10914.htm>
- ¹⁵⁰ Закон «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – ст. 351.
- ¹⁵¹ Указ Президента України «Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України

- на 2004-2007 роки» від 13.12.2003 р. // Урядовий кур'єр. – 25.12.2003. – № 244.
- ¹⁵² Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки від 13.12.2003 р. // Офіційний вісник України від 02.01.2004. – № 51. – том 1. – С. 74.
- ¹⁵³ Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 рр. від 13.12.2003 р. // Офіційний вісник України від 02.01.2004. – № 51. – том 1. – С. 74.
- ¹⁵⁴ Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр. від 13.12.2003 р. // Офіційний вісник України від 02.01.2004. – № 51. – том 1. – С. 74.
- ¹⁵⁵ Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» №648/2004 від 15 червня 2004 р. // Президентський вісник. – 23.06.2004. – № 14.
- ¹⁵⁶ Договір про україно-російський кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 18.06.2004. – № 22. – С. 293.
- ¹⁵⁷ Пархоменко Н., Сушко О. Кордони України: символ незавершеного державотворення // Дзеркало тижня. – №26. – 14.07.2001.; Кравченко В. Подводные камни Азовського моря // Зеркало недели. – № 7 (432). – 22.02.2003.; Шемякин А. Н. Политико-правовые аспекты проблемы Азовского моря, Керченского пролива и острова Тузла / Морское право. – 2004. – № 2.; Нестеренко І. Обґрунтування позицій України щодо делімітації Азовського моря і Керченської протоки // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2005. – Вип. 54 (Ч. 2). – С. 75-79.; Лажнік В. Й., Гордун І. М. Проблеми делімітації та демаркації морських кордонів в Азовському морі та Керченській протоці // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – №11. – 2009. – С. 89-98.
- ¹⁵⁸ Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. // Офіційний вісник України. – 18.06.2004. – № 22. – С. 297.
- ¹⁵⁹ Заява Верховної Ради України «З приводу подій у Керченській протоці» № 1228-IV від 14.10.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №47-48. – ст. 373.
- ¹⁶⁰ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 05.12.94 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 603.
- ¹⁶¹ Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006.; Воробьева Л.Р. Международное и межрегиональное сотрудничество субъектов Российской Федерации. Внешнеэкономический аспект. Дисс. канд. экон. наук. – М., 2008. – 205 с.; Ткачук А., Толкованов В. Конкурентоспроможність територій // Науково-практичний посібник. – ІКЦ «Легальний статус». – 2011. – 180 с.; Кудин К.Ю. Межрегиональное сотрудничество субъектов Российской Федерации: история, современное состояние и перспективы. Дисс. канд. полит. наук. – М., 2012. – 173 с.;
- ¹⁶² Яровой Г.О. Регионализм и трансграничное сотрудничество в Европе. – СПб: Норма, 2007. – С. 178-198.
- ¹⁶³ The Situation and Perspectives of Trans-border Development and Co-operation of Border-regions in Germany, Poland, Slovakia and the Czech Republic. Papers Presented at an International Conference in Gliwice. – 13th-16th February 1997. – 164 p.; Brenner N. – Beyond state-centrism? Space, Territory and Geographical Scale in Globalization Studies // Theory and Society. – #28– 1998. – pp. 39-44.; Anderson M., Bort E. The frontiers of the European Union. – Hounmills, Palgrave. – 2001.; Kramsch O. Re-Imaging of The Scalar Topologies of Cross-border governance: euroregions in postcolonial present // Space and Polity. – №6 (2) – 2002. – pp. 169-196.; DeBardeleben J. Soft Or Hard Borders?: Managing the Divide in an Enlarged Europe // Ashgate Publishing, Ltd. – 2005 – 204 p.; Scott J. W. EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion // Ashgate Publishing, Ltd. – 2006. – 245 p.; Popescu G. Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders // Rowman & Littlefield Publishers, 2011 – 192 p.
- ¹⁶⁴ Popescu G. Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders // Rowman & Littlefield Publishers, 2011 – pp. 166-169.
- ¹⁶⁵ Brenner N. – Beyond state-centrism? Space, Territory and Geographical Scale in Globalization Studies // Theory and Society. – #28– 1998. – pp. 39-44.
- ¹⁶⁶ Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21.05.1980 р. // Офіційний вісник України. – 15.03.2006. – № 9. – С. 200
- ¹⁶⁷ Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Страсбург, 9 листопада 1995 року) // Офіційний вісник України. – 15.03.2006. – №9. – С. 24..
- ¹⁶⁸ Anderson M., Bort E. The frontiers of the European Union. – Hounmills, Palgrave. – 2001
- ¹⁶⁹ Kramsch O. Re-Imaging of The Scalar Topologies of Cross-border governance: euroregions in postcolonial present // Space and Polity. #6 (2)– 2002. – pp. 169-196.
- ¹⁷⁰ Popescu G. Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders // Rowman & Littlefield Publishers, 2011 – pp. 166-169.
- ¹⁷¹ Феномен єврорегіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 22-23. – Київ, 2003. – С. 187-201; Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006.; Кравченко С.А. Особливості функціонування Єврорегіону «Ярославна» // Матеріали конференції «Экономические науки». – 2008. – С. 4.; Артьомов І. Актуальні аспекти вибору напрямку єврорегіонального співробітництва в контексті досвіду «Вишеградської четвірки»: Україна між ЄС та Росією // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. – К.: ПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – С. 157-161.; Толкованов В. Конкурентоспроможність територій // Науково-практичний посібник. – ІКЦ «Легальний статус». – 2011. – 180 с.;
- ¹⁷² Єврорегіон «Дніпро»: призначення та перспективи // Чернігівська обласна Агенція регіонального розвитку «Вектор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vektor.cn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=178%3Avroregon-qdnproq-prznachennya-ta-perspektivi&catid=21%3Anews-soc-cat&Itemid=139&lang=uk – 4.4.2011.
- ¹⁷³ Угоди щодо Єврорегіону «Слобожанщина» // Харківська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/view/id/828>
- ¹⁷⁴ Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №45. – ст. 499.
- ¹⁷⁵ Угода про формування Єдиного економічного простору від 19.09.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 26. – С. 244.
- ¹⁷⁶ Силіна Т. ЄПейський вибір // Дзеркало тижня. – № 36. – 20.09.2003.; Гавриш С. Різні моделі роботи консорціуму: переваги і недоліки // Національна безпека і оборона. – №1 (49). – 2004. – С. 25-26.; Вітчизняні фахівці про створення міжнародного газотранспортного консорціуму в Україні // Національна безпека і оборона. – №1 (49). – 2004. – С. 24-30.Єдиний економічний простір: геополітичний проект під економічними лаштунками. Аналітична доповідь // Український монітор – Центр миру, конверсії та зовнішньої

- політики України. – Липень 2005.; Бульвінський А. Проект Єдиного економічного простору: російське та українське бачення / А. Бульвінський // Віче. – 2009. – № 18. – С. 14-17.;
- ¹⁷⁷ Див. Felgenhauer P. From Tuzla to «Great Russia» // The Moscow Times. – October 30. – 2003.
- ¹⁷⁸ Лузгина А. Н. Единое экономическое пространство Беларуси, России, Казахстана и Украины – выгоды и потери / Мн.: Логвинов, 2005. – С. 34-37.; Збронжко И.В. Россия в газовом конфликте с Украиной // Национальный институт развития современной идеологии. – 2009. – С. 3.; Миронов А.К. Современное состояние и тенденции внешнеэкономической деятельности России // Вестник Удмуртского Университета. Экономика и право. – Вып. 3. – 2010. – С. 44.; Пылин А. Г. Фактор соседства в торгово-экономическом сотрудничестве стран СНГ // Материалы Первого Российского экономического конгресса (РЭК-2009). – М.: 2009. – 6 с.
- ¹⁷⁹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года, Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. №537 // Совет безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>; Энергетическая стратегия России на период до 2020 года. Утверждена Распоряжением Правительства Российской Федерации № 1234-р от 28 августа 2003 года // Минпромторг России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg>
- ¹⁸⁰ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.; Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – Август 1997.; Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.
- ¹⁸¹ Там само.
- ¹⁸² Федеральный закон от 11.02.2008 г. №1-ФЗ «О денонсации Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о средствах систем предупреждения о ракетном нападении и контроля космического пространства» // Информационно-правовой портал «Гарант» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/12158772/>
- ¹⁸³ Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. // Офіційний вісник України. – 18.06.2004. – № 22. – С. 297.
- ¹⁸⁴ Указ Президиума Верховного Совета СССР «О передаче Крымской области из состава РРФСР в состав УССР» от 19.02.1954 г. // Россия.info [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rossija.info/events/118/>
- ¹⁸⁵ Росія не виконує положення про порядок судноплавства у Керченській протоці // Дзеркало тижня. – №19. – 24.05.2008.
- ¹⁸⁶ Щипцов О.А., Анцелевич Г.О., Висоцький О.Ф. Сучасне міжнародне морське право і практика його застосування Україною. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 214–225.; Білан І. Питання кордонів залишається відкритим // Research Update (Український незалежний центр політичних досліджень). – № 7/436. – 21.02.2006.; Бистрова А.Р. Керченська протока: проблеми не тільки екологічні, а й міжнародно-правові // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №1 (36). – С. 119-122.; Тихонова С.Н. Международно-правовые аспекты статуса вод Азовского моря // Международное публичное и частное право. – 2008. – № 1. – С. 28.; Макеева
- Е.А. Государственная граница и территориальные споры // Вестник Московского государственного областного университета. – №2 – 2009. – С. 70-73.; Лажнік В., Гордун І. Проблеми делімітації та демаркації морських кордонів в Азовському морі та Керченській протоці // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Актуальні проблеми міжнародних відносин. – №11. – 2009. – С. 89-96.
- ¹⁸⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- ¹⁸⁸ Кулик В. Диалог Киева и Москвы: стратегическое партнерство или «холодная война»? // Евразийский дом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=654> – 6.05.2006.
- ¹⁸⁹ Тихонова С.Н. Международно-правовые аспекты статуса вод Азовского моря // Международное публичное и частное право. – 2008. – № 1. – С. 28.
- ¹⁹⁰ Макеева Е.А. Государственная граница и территориальные споры // Вестник Московского государственного областного университета. – №2 – 2009. – С. 70-73.
- ¹⁹¹ Самарина А. Забытая Тамань // Общая газета. – № 8. – 25.02.1998.
- ¹⁹² Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. // Урядовий кур'єр. – 26.12.2003. – №245.
- ¹⁹³ Миловзоров А. Украина перешла в наступление на Черном и Азовском морях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2005/03/31/423198.shtml>. – 31.03.2005.
- ¹⁹⁴ Лажнік В., Гордун І. Проблеми делімітації та демаркації морських кордонів в Азовському морі та Керченській протоці // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Актуальні проблеми міжнародних відносин. – №11. – 2009. – С. 89-96.
- ¹⁹⁵ Бистрова А.Р. Керченська протока: проблеми не тільки екологічні, а й міжнародно-правові // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №1 (36). – С. 119-122.
- ¹⁹⁶ Указ Президиума Верховного Совета СССР «О передаче Крымской области из состава РРФСР в состав УССР» от 19.02.1954 г. // Россия.info [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rossija.info/events/118/>
- ¹⁹⁷ Договір об образовании СССР от 29 декабря 1922 г. // Консультант Плюс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ES U;n=2804>
- ¹⁹⁸ Бистрова А.Р. Керченська протока: проблеми не тільки екологічні, а й міжнародно-правові // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №1 (36). – С. 119-122.
- ¹⁹⁹ Аладьина Н.В. Приоритеты внешней политики Украины 1991 – 2008 гг. // Автореф. дисс. на соискание ученой степени к. ист. наук. – Москва, 2008. – 24 с.; Цветков В.А. Россия и Украина: перспективы сотрудничества // Информационно-аналитический мониторинг. – № 3 (23). – 2009. – С. 2.
- ²⁰⁰ Bucharest Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008 // NATO official site. – http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm; Gallis P. Enlargement Issues at NATO's Bucharest Summit // CRS Report RS22409, NATO and Energy Security. – 2008. – P. 8.
- ²⁰¹ Річні національні програми співробітництва Україна–НАТО // Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.ua/missionnato/ua/293.htm>
- ²⁰² Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про вільну торгівлю від 24.06.1993 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. –

Книга 1. – С. 384.

²⁰³ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.;

²⁰⁴ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 05.12.94 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 603.

²⁰⁵ Там само.

²⁰⁶ Волович О. Україно-російське співробітництво в економічній сфері // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2009. – С. 1.

²⁰⁷ Єврорегіон «Ярославна» // Сумська обласна державна адміністрація. – 2010. – 6 с.

²⁰⁸ Ключова О.В. Розвиток транскордонного співробітництва на Сході України // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов – 2010. – С. 1044-1048.

²⁰⁹ Президент Росії Д.Медведев звинуватив керівництво України в антиросійському курсі // Українська правда. – 11.08.2009.; Лист Президента України Віктора Ющенка Президенту Російської Федерації Дмитру Медведеву від 13.08.2009 р. // Офіційний сайт Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/14676.html>

²¹⁰ Регламент Российской-Украинской межгосударственной комиссии // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_293

²¹¹ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 05.12.94 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 603.

²¹² Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію україно-російського державного кордону від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – № 61. – 20.08.2010.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – 27.05.2011. – №37. – С. 419.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємодію при проведенні інспекційних заходів у місцях дислокації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України за Договором про звичайні збройні сили в Європі від 19 листопада 1990 року, Віденським документом 1999 року переговорів з заходів зміцнення довіри і безпеки та Договором з відкритого неба від 24 березня 1992 року від 26.11.2010 р. // Офіційний вісник України. – № 62. – 22.08.2011. – С. 100.; Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію україно-російського державного кордону від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – № 61. – 20.08.2010.; Протокол між Державною митною службою України та Федеральною митною службою РФ про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів та транспортних засобів при здійсненні митних операцій при перетині україно-російського державного кордону від 01.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – 25.11.2011. – № 89.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання україно-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18.10.2007 р. // Офіційний вісник України. – 25.05.2012. – №37.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво і взаємодію у сфері розбудови пунктів пропуску через україно-російський державний кордон від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – 07.09.2012. – № 65. – Том 2. – С. 968.;

²¹³ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої полі-

тики» від 01.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №40. – ст. 527.

²¹⁴ Указ Президента України «Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО» від 02.04.2010 р. // Офіційний вісник Президента України. – №13. – 20.04.2010. – С. 36.; Указ Президента України «Про ліквідацію Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України» від 02.04.2010 р. // Офіційний вісник Президента України. – №13. – 20.04.2010. – С. 35.

²¹⁵ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 30.04.2010. – № 80.

²¹⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – 27.05.2011. – №37. – С. 419.; «Енергетичний трикутник» ЄС-України-Росія: взаємовідносини, інтереси, протиріччя // Національна безпека і оборона. – №4-5 (133-134). – 2012. – С. 32.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в будівництві енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС від 09.06.2010 р. // Офіційний вісник України. – 29.04.2011. – №30.; Співробітництво з Російською Федерацією // Офіційний сайт Державного космічного агентства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/catalogNEW.nsf/160776743F0D4A37C3256BB30050B196/86B12656929083C4C2257187003311A2?OpenDocument>

²¹⁷ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 30.04.2010. – № 80.

²¹⁸ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 30.04.2010. – № 80.

²¹⁹ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – 27.05.2011. – №37. – С. 419.

²²⁰ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в будівництві енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС від 09.06.2010 р. // Офіційний вісник України. – 29.04.2011. – №30.

²²¹ Договір купівлі-продажу 50% частки в статутному капіталі ТОВ «Керуюча компанія «ОАК-Цивільні літаки між «ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація» і державним авіабудівним концерном «Антонов» від 17.03.2011.

²²² Украина может снизить закупки газа у России до 10 млрд. кубометров // Сообщение УНИАН от 10.09.2013 г. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 327-р «Про затвердження прогнозного балансу надходження та розподілу природного газу в Україні на 2013 рік» // Урядовий кур'єр. – № 92. – 25.05.2013.; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 червня 2013 р. № 411-р «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 327» // Урядовий кур'єр. – № 107. – 15.06.2013.

²²³ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони // Урядовий портал: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=22323535

²²⁴ Сидоренко С. МИД ответит по статье // Коммерсантъ-Украина. – 6.03.2012.

²²⁵ Ashton C. Ukraine must respect rule of law // Kyivpost. – 24.12.2011.

²²⁶ Merkel bezeichnet Ukraine als «Diktatur» // Die Presse

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/756558/Merkel-bezeichnet-Ukraine-als-Diktatur> – 10.05.2012.
- ²²⁷ Договір про зону вільної торгівлі Співдружності Незалежних Держав від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – № 72. – 01.10.2012.
- ²²⁸ Учасники засідання в Астані підтримали заявку України щодо надання їй статусу спостерігача в Євразійському економічному союзі // Повідомлення Прес-служби Президента України Віктора Януковича. – 29.05.2013 р.
- ²²⁹ Меморандум про поглиблення взаємодії між Україною та Євразійською економічною комісією від 31.05.2013 р. // Повідомлення Департаменту інформації та комунікації з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 01.06.2013.
- ²³⁰ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони // Урядовий портал: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535
- ²³¹ Meeting of Foreign Affairs Council (FAC) on 21.10.2013 // Lithuanian Presidency of the Council of the European Union press release. – 10.09.2013.; Meeting of Foreign Affairs Council (FAC) on 18.11.2013 // Lithuanian Presidency of the Council of the European Union press release. – 12.09.2013.; Signature of Association Agreement with the EU will depend on Ukraine's performance // European Commission press release. – 15.05.2013. – 3 р.
- ²³² Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони // Урядовий портал [Електронний ресурс]: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535
- ²³³ Путін боїться напливу українських товарів до РФ // Повідомлення УНІАН від 04.09.2013.
- ²³⁴ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999. – С. 518.
- ²³⁵ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 05.12.94 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 603.
- ²³⁶ Угоду про асоціацію між Україною та ЄС парафровано // Повідомлення Міністерства закордонних справ України. – 11.11.2011.
- ²³⁷ Меморандум про поглиблення взаємодії між Україною та Євразійською економічною комісією від 31.05.2013 р. // Повідомлення Департаменту інформації та комунікації з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 01.06.2013.
- ²³⁸ Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію україно-російського державного кордону від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – № 61. – 20.08.2010.
- ²³⁹ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання україно-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18.10.2007 р. // Офіційний вісник України. – 25.05.2012. – №37.
- ²⁴⁰ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво і взаємодію у сфері розбудови пунктів пропуску через україно-російський державний кордон від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – 07.09.2012. – № 65. – Том 2. – С. 968.
- ²⁴¹ Протокол між Державною митною службою України та Федеральною митною службою (Російська Федерація) про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів і транспортних засобів при здійсненні митних операцій при перетині українсько-російського державного кордону // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
- ²⁴² Угода про створення Євворегіону «Донбас» // Луганська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.loga.gov.ua/netcat_files/1931/1604/h_01c5161cead23c9d061f560e03ddb704
- ²⁴³ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 30.04.2010. – № 80.
- ²⁴⁴ Городиський І.М. Продовження терміну базування Чорноморського флоту Росії на території України: правовий аспект проблеми // Наше право. – № 1. – ч.1. – 2011. – С. 165.
- ²⁴⁵ Sabatil G. Agreements signed in Kharkiv by Presidents of Ukraine and Russia are not challenging Ukraine's further integration into the European structures // Mission of Ukraine to NATO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/missionnato/en/news/detail/38469.htm>. – 28.04.2010.
- ²⁴⁶ EU-Ukraine Association Agreement «Guide to the Association Agreement» // European Commission, European Union External Action. – 2012. – 5 р.
- ²⁴⁷ В посольстві РФ вважають ситуацію з українськими товарами репетицією по посиленню контролю со сторони Росії в случае підписання Соглашения об асоціації з ЄС // Сообщение «Интерфакс-Украина» от 29.08.2013.
- ²⁴⁸ Кожевников. Ф.И. Общеизвестные принципы и нормы международного права. «Советское государство и право». – 1959. – № 12. – С. 19.; Бобров Р.Л. О понятии современного международного права. «Правоведение». – 1965. – № 3. – С.167.; Суворова В.Я. Локальные нормы международного права // Правоведение. –1973. – № 6. – С. 95.; Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, 1995. – С. 281.; Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики. Монографія. – К., 2012.
- ²⁴⁹ The Situation and Perspectives of Trans-border Development and Co-operation of Border-regions in Germany, Poland, Slovakia and the Czech Republic. Papers Presented at an International Conference in Gliwice. – 13th-16th February 1997. – 164 p.; Brenner N. – Beyond state-centrism? Space, Territory and Geographical Scale in Globalization Studies // Theory and Society. – #28– 1998. – pp. 39-44.; Anderson M., Bort E. The frontiers of the European Union. – Hounmills, Palgrave. – 2001.; Kramsch O. Re-Imaging of The Scalar Topologies of Cross-border governance: euroregions in postcolonial present // Space and Polity. – №6 (2) – 2002. – pp. 169-196.; DeBardleben J. Soft Or Hard Borders?: Managing the Divide in an Enlarged Europe // Ashgate Publishing, Ltd. – 2005 – 204 p.; Scott J. W. EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion // Ashgate Publishing, Ltd. – 2006. – 245 p.; Popescu G. Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders // Rowman & Littlefield Publishers, 2011 – 192 p.
- ²⁵⁰ Феномен євворегіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 22-23. – Київ, 2003. – С. 187-201; Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006.; Кравченко С.А. Особливості функціонування Євворегіону «Ярославна» // Матеріали конференції «Економіческие науки». – 2008. – С. 4.; Артёмов І. Актуальні аспекти вибору напрямку євворегіонального співробітництва в контексті досвіду «Вишеградської четвірки»: Україна між ЄС та Росією // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. – К.: ППіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – С. 157-161.; Толкованов В. Конкурентноспроможність територій // Науково-практичний посібник. – ІКЦ «Легальний статус». – 2011. – 180 с.;
- ²⁵¹ Asylum case (Columbia v. Peru). Judgment of 20.11.1950 //

ICJ Reports, 1950. – P. 276.

²⁵² Case concerning right of passage over Indian territory (Portugal v. India). Judgment of 12.04.1960 // ICJ Reports, 1960. – P. 39.

²⁵³ Даниленко Г.М. Обычай в современном международном праве. – М.: Наука, 1988. – С. 124-125; Миронов Н.В. Международное право: нормы и их юридическая сила. – М.: Юрид. лит. – 1980. – С. 32.; Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики. Монографія. – К., 2012. – С. 221.

²⁵⁴ Cassesse A. International law. – Oxford University Press, 2005. – P. 162-170.; Thirlway H. The sources of international law. –

Oxford University Press, 2003. – P. 124-130.; D'Amato A. The Concept of Special Custom In International Law. – American Journal of International Law. – Vol. 63. – 1969.

²⁵⁵ Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики. Монографія. – К., 2012. – С. 223.

²⁵⁶ EU-Ukraine Association Agreement «Guide to the Association Agreement» // European Commission, European Union External Action. – 2012. – 5 p.

Борис Бабін

Програмне правове регулювання україно-російських міждержавних відносин

У статті розглянуті механізми програмного правового регулювання взаємодії України та РФ. Розглянуті відповідні правові акти, досліджено форми програмного регулювання цих відносин. Проаналізовано вплив національного права РФ у сфері програмного регулювання на пострадянському просторі.

The mechanisms of program legal regulation of the correlations of Ukraine and Russian Federation are looked at the article. The coherent legal acts are watched, forms of the program regulation in those relations are researched at. Specification of the Russian national law's influence in area of the interstate program regulation on the post-Soviet space is analyzed at.

Дослідження програмного правового регулювання двосторонніх україно-російських відносин мають величезну актуальність не лише для подальшого розвитку концепції міжнародного програмного правового регулювання, але й для визначення модальності, форм та перспектив самих україно-російських міждержавних відносин. Тому метою цієї статті є визначення змісту та специфіки феномену програмно-правового регулювання україно-російських міждержавних відносин; її досягнення зумовлює потребу в визначенні правового значення, змісту, структури та взаємозв'язків програмних актів, схвалених Україною та Росією на двосторонньому рівні та у форматі колективного міждержавного діалогу. Питання правового змісту програмування міждержавних відносин згадувалися у роботах О.В. Задорожного, В.В.Єрмакової, Ю.В. Іваницького, В.О. Ключкова та Т.В. Пирогової, водночас комплексний аналіз системи програмного правового регулювання двосторонніх міждержавних відносин ще не здійснювався.

Варто вказати, що програмування україно-російських відносин здійснюється, серед іншого, у форматі співпраці під егідою СНД. Станом на квітень 2003 р. в рамках СНГ були затверджені або перебували в стадії розроблення 24 міждержавні та міжурядові програми, з яких 14 були розроблені, затверджені і перейшли до стадії реалізації, а 10 – були в стадії розроблення проектів. В період 1994-2007 р. в рамках діяльності СНД було прийнято 29 міждержавних програм, у тому числі з питань економічного співробітництва – 12 програм; гуманітарного співробітництва – 3 програми та в рамках співпраці у сфері безпеки – 14 програм.

Майже в усіх наведених програмних актах брали участь як Росія, так і Україна, водночас серед згаданих фактично реалізувалися, хоча б частково, програми, в яких були відпрацьовані схеми фінансування, замовники і виконавці. Але навіть такі акти отримували забезпечення на фрагментарному рівні. Наприклад, Міждержавна комплексна програма реабілітації ветеранів війн, учасників локальних конфліктів та жертв тероризму на 2001-2005 роки була профінансована за 2001-2002 рр. на 21 %), Міждержавна програма «Високонадійний трубопровідний транспорт» у 1999-2003 рр. була профінансована на 12,5 %; Міждержавна радіонавігаційна програма держав-учасниць СНД за 2001-2002 рр. була профінансована на 11,3 % та ін. Міждержавні програми, у яких не було чіткого визначення джерел фінансування, практично не реалізовувалися [1].

Як Україна, так і РФ приєдналися до рішення про Порядок розроблення, реалізації й фінансування міждержавних цільових програм СНД від 16 квітня 2004 р., схваленого для впорядкування ситуації з реалізацією таких програм. Водночас аналіз наведеного порядку дозволяє стверджувати про його подібність за механізмами програмного регулювання до актів національного законодавства РФ, що регламентують програмно-управлінську діяльність та відповідній правовій доктрині [2]. Використання нормативної бази для такого програмування зумовлене як прагненням РФ до домінування на пострадянському просторі, так і складністю самих процесів розроблення та реалізації відповідних програм, які значно випереджують класичні процеси договірної нормотворчості за складністю та етапністю.

В.В. Єрмакова з цього приводу відзначає, що ініціативна пропозиція щодо розроблення міждержавних програм розробляється одним органом держави, який стає фактичним ініціатором програми, і «не усі аспекти інших держав можуть бути врахованими на етапі узгодження ініціативної пропозиції, але таке узгодження є проблематичним за умови великої кількості держав-учасниць програми, а узгодження передбачає декілька циклів обміну письмовими документами». Як визнає цей автор, багатоступенчатість процесу узгодження ініціативної пропозиції та концепції програми збільшує час між визначенням проблеми, яку має вирішити програмний захід, та схваленням відповідної програми. Водночас цей російський дослідник бачить як негативні так і позитивні риси такого часового проміжку, адже, зокрема, його наявність може сприяти уточненню самої проблеми та шляхів і методів її вирішення. Вказаний фахівець висловлює влучну думку про важкість корегування схваленої міждержавної програми через наявність чисельних національних адміністративних механізмів, залучених до її реалізації. Вказаний актор також справедливо критикує досліджені нею регламентні акти СНД через відсутність передбачення у них інституту спеціальних міждержавних органів, створених для реалізації міждержавних програм [3, с. 327, 327], адже саме такі структури, як свідчить світовий досвід, підвищують ефективність програмного регулювання.

У останній період в рамках СНД виникли нові процедурні акти у сфері розроблення та реалізації міждержавних програм. Рішенням Економічної ради СНД від 13 березня 2009 р. була затверджена Концепція науково-інформаційного забезпечення програм і проектів держав – учасниць СНД в інноваційній сфері, попередньо розроблена та представлена раді Міждержавною координаційною радою з науково-технічної інформації СНД. Цікаво, що проект цієї Концепції був розроблений в 2007 р. в рамках Федеральної цільової програми РФ «Дослідження та розроблення з пріоритетних напрямів розвитку науково-технологічного комплексу Росії на 2007-2012 роки» [4], що підтверджує вищезгадану тенденцію. Вона не лише підкреслює ініціативну роль РФ у процесах співробітництва в рамках СНД, але й указує на можливість зв'язку національних та міжнародних програмних актів, який може виникати за умов здійснення фактично нерівних міжнародних правовідносин, де один з партнерів прагне до політичного та економічного домінування над іншими.

Втім, програмне регулювання міждержавних відносин країн-учасниць СНД має низку недоліків. Більшість із них мають об'єктивний характер, адже досліджуючи реальні перспективи відповідних міждержавних програм, слід визнати, що сьогодні в рамках СНД відсутні міждержавні моделі економічного розвитку, що, за визначенням М.І. Скрипниченка, є комплексними інтегрованими національними економіко-математичними моделями певних країн, що характеризуються загальними закономірностями економічної динаміки та об'єднуються з метою аналітичної оцінки перспектив розвитку на основі взаємовигідної економічної політики через змінні зовнішніх потоків (товарів і послуг, капіталу, трудових ресурсів, тощо) [5, с. 94]. Саме це об'єктивно знижує ефективність програмного правового регулювання в СНД.

Іншим фактором, що впливає на відповідні відносини, є ставлення РФ до наднаціональних програмних механізмів на пострадянському просторі, як до продовження власної національної практики програмного регулювання. В цьому контексті можна згадати про постанову Уряду РФ від 26 червня 1995 р. № 594 «Про реалізацію федерального закону «Про поставки продукції для федеральних державних потреб»» [6]. Цим актом було затверджено Порядок розроблення та реалізації федеральних цільових програм і міждержавних цільових програм, у здійсненні яких бере участь Росія. При цьому методичне керівництво і координацію робіт із розроблення та реалізації міждержавних цільових програм було покладено на Міністерство економіки РФ. Цей Порядок виділяє етапи розроблення та реалізації міждержавних цільових програм: відбір проблем для програмної розроблення; прийняття рішення про розробку цільової програми та її формування; експертиза та оцінка програми; затвердження програми; управління реалізацією цільової програми та контроль за ходом її виконання.

Рішення про розробку міждержавної програми за Порядком 1995 р. приймається Урядом РФ після укладання відповідної міждержавної чи міждержавної угоди. Формування міждержавної цільової програми, у здійсненні якої бере участь РФ, проводиться зі сторони РФ державним замовником програми відповідно до укладеної угоди і рішення Уряду РФ. Перелік міждержавних цільових програм, прийнятих до фінансування з федерального бюджету, представляється Урядом РФ на затвердження до Федеральних Зборів РФ у складі бюджету на черговий фінансовий рік. При затвердженні обсягів фінансування цільових програм Уряд РФ може вносити до парламенту пропозицію про захищеність видатків цих програм у федеральному бюджеті [6].

Отже, можна побачити, що міждержавні цільові програми у Порядку 1995 р. розглядаються як такі, що переважно ініціюються РФ, розробляється нею та передбачають участь інших пострадянських держав. Практичний приклад вирішальної ролі органів влади РФ у розробленні таких міждержавних програм можна побачити в рамках аналізу постанови Колегії Міністерства РФ зі зв'язку та інформатизації від 5 червня 2001 р. № 6-1 «Про проект Міждержавної програми створення мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки держав – учасниць СНД на період до 2005 року» [7]. Цікаво, що російська дослідниця Т.В. Пирогова відзначає, що постанова Уряду РФ № 594, встановлюючи порядок

розробки та реалізації міждержавних програм, в здійсненні яких бере участь РФ, входить в протиріччя з Бюджетним кодексом РФ [8, с. 9]. Цікаво, що згодом кількість згадок про міждержавні програми у російському праві зменшилася [9], що можна пояснити, зокрема, зростанням ступеня реальної незалежності від РФ інших пострадянських держав.

Нами було виявлено окремі двосторонні програми, схвалені Україною та РФ на міждержавному рівні. Зокрема, це Програма економічного співробітництва між РФ та Україною на 1998-2007 роки, додана до Договору між цими державами про економічне співробітництво на 1998-2007 роки від 27 лютого 1998 р. (далі – ПЕС 1998 р.) Цей акт став складовою поширеної наприкінці ХХ ст. практики укладання двосторонніх програм економічного співробітництва пострадянськими державами шляхом укладання міждержавних договорів про економічне співробітництво та їх подальшої ратифікації державами-учасниками, при цьому формат таких програм відповідав виробленим у той період стандартам, адже аналогічні договори та додані до них програми Україна уклала у 1997-1999 рр. з усіма державами СНД [10].

У преамбулі ПЕС 1998 р. йдеться про посилання на Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ, підписаний 31 травня 1997 р., як на підґрунті її розроблення. У першій частині ПЕС 1998 р. стисло характеризувала стан і проблеми розвитку українсько-російського економічного співробітництва. Друга частина ПЕС 1998 р. визначала її цілі та завдання; при цьому встановлювалося, що програма є розробленою з метою здійснення Україною та РФ на довгостроковій основі узгодженого комплексу заходів, у тому числі нормативно-правового характеру, по наданню державного сприяння розвитку взаємовигідних економічних та науково-технічних зв'язків між двома країнами, досягненню суттєвого прогресу у виробничому співробітництві провідних галузей національних економік та зростання на цій основі взаємного товарообігу до 2008 р. не менш ніж у 2,5 рази, а також задоволенню духовно-культурних потреб народів України та РФ та підвищенню життєвого рівня населення обох сторін.

У частині III ПЕС 1998 р. йшлося про зближення основних напрямків у проведенні економічних реформ і розвиток економічного співробітництва, частина IV цього акту вказувала на координацію пріоритетних напрямків структурних змін в економіках двох держав, а частина V програми передбачала загальні засади координації заходів по вирішенню спільних соціальних проблем. У частині VI ПЕС 1998 р. йшлося про розвиток торговельних відносин між двома державами, а частина VII програми встановила приписи щодо механізму її реалізації. При цьому встановлювалося, що реалізація ПЕС має здійснюватися шляхом «виконання державними органами і господарюючими суб'єктами України та РФ конкретних дій, визначених у Програмі та Заходах до неї». Крім того, з метою виконання ПЕС 1998 р. в рамках Змішаної українсько-російської комісії зі співробітництва передбачалося створити Координаційну раду з реалізації Програми і робочі групи з основних розділів ПЕС 1998 р. Норми цієї частини ПЕС 1998 р. встановили вимоги до функцій, формування та порядку діяльності та схваленню регламенту вказаної Координаційної ради.

Заходи до ПЕС 1998 р. відрізнялися конкретикою, адже у них передбачалися строки виконання та виконавці з боків РФ та України. Водночас жодних згадок про шляхи фінансування вказаних заходів ПЕС 1998 р. не містила; аналіз змісту заходів свідчить, що їх передбачалося здійснити за рахунок поточного бюджетного фінансування виконавців (якщо це були державні структури) або за рахунок власних коштів господарських структур, що мають цікавість до реалізації конкретного заходу. Заходи було розподілено на такі, що стосуються основних напрямків економічного співробітництва (підготовка пропозицій за 9 напрямками та підготовка проектів 6 міжурядових угод) та присвячені співробітництву в окремих галузях економіки. Усі галузеві напрямки передбачали такі заходи, як підготовку проектів угод, пропозицій, та розробку спільних програм та проектів, зокрема щодо організації виробництва та створенню транснаціональних структур.

За кількістю заходів можна чітко виокремити пріоритети співробітництва, передбачені ПЕС 1998 р., це паливно-енергетичний комплекс (26 тематичних напрямків по заходах), охорона здоров'я та соціальна сфера (підготовка проектів 14 угод), військово-економічне співробітництво (13 тематичних напрямків по заходах). Увагу ПЕС 1998 р. приділяла і заходам у галузях машинобудування (8 тематичних напрямків по заходах), агропромислового комплексу (6 напрямків), транспорту (5 напрямків) та науково-технічного співробітництва (4 напрямки). Окремі заходи (від 1 до 3) передбачалося здійснити з питань розвитку товарних ринків, металургії, дослідженні космосу, хімічній, медичній та мікробіологічній промисловості, статистиці, захисту навколишнього середовища, співробітництву у вирішенні регіональних проблем, промисловості будівельних матеріалів, легкої промисловості, інформації та зв'язку [10].

Наступна Програма економічного співробітництва РФ та України на 2011-2020 рр. була підписана 7 червня 2011 р. у Москві. На відміну від ПЕС 1998 р., ПЕС 2011 р. не була схвалена через укладання спеціальної угоди, як вказувалося у її преамбулі, її розробка була виконанням рішення Президентів РФ та України, зафіксованого в Протоколі третього засідання Російсько-Української міждержавної комісії від 17 травня 2010 р. Концепцію ПЕС 2011 р. було схвалено на сьомому засіданні Комітету з питань економічного співробітництва вказаної міждержавної комісії 27 жовтня 2010 р. У преамбулі ПЕС 2011 р. містилося її визначення, як систем-

ного документу, «що відображає сукупність узгоджених поглядів РФ та України на перспективи їх довгострокового взаємовигідного співробітництва в економічній сфері як рівноправних незалежних держав-партнерів». У ПЕС 2011 р. розглядалися «цілі та засоби розвитку російсько-українського економічного співробітництва, його основні напрями та пріоритетні галузі, а також очікувані результати» [11].

Такий підхід також відрізняється від запровадженого у 1998 р. розуміння програми, як узгодженого комплексу заходів, у тому числі нормативно-правового характеру. Водночас у ПЕС 2011 р. містились згадки про «комплекс заходів, передбачених Програмою» та вказувалося, що програма «базується на основоположних документах, прийнятих РФ і Україною», до яких було віднесено як вищезгаданий Договір від 31 травня 1997 р., так і рішення Російсько-Української міждержавної комісії, її Комітету з питань економічного співробітництва та Підкомітетів з питань гуманітарного співробітництва та з міжнародного співробітництва відповідно.

Перші дві частини ПЕС 2011 р. містять у собі офіційні статистичні та аналітичні відомості щодо стану та проблем розвитку двосторонніх економічних відносин та перспектив двостороннього економічного співробітництва. Такі перспективи передбачають як розвиток механізмів виробничо-технологічної кооперації в тих галузях, де РФ і Україна володіють взаємодоповнюючою структурою конкурентних переваг, так і поглиблення взаємодії економік двох країн «з використанням передових механізмів економічної інтеграції, вироблених міжнародною практикою». У ч. 3 ПЕС 2011 р. визначено сім цілей програми, до яких віднесено: поглиблення економічної інтеграції; партнерство з метою комплексної модернізації національних економік і розвиток національних інноваційних систем; підтримку проектів, спрямованих на диверсифікацію; поліпшення інвестиційного клімату; підвищення добробуту і якості життя населення, його соціальної захищеності; зміцнення добросусідських відносин; забезпечення економічної, енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки.

В якості засобів досягнення вказаних цілей ПЕС 2011 р. запропонувала: усунення бар'єрів для співробітництва; вдосконалення національних законодавств; створення або розвиток ефективних механізмів вирішення економічних спорів; координацію заходів національної економічної політики та реалізацію пріоритетних інвестиційних проектів з використанням бюджетних ресурсів і механізмів державно-приватного партнерства. У ч. 4 ПЕС 2011 р. визначалися основні напрями російсько-українського співробітництва, при цьому, на відміну від ПЕС 1998 р., конкретизації у переліку доданих до програми заходів ці напрями не отримали; тому згадок про конкретних виконавців та терміни виконання ПЕС 2011 р. не містить [11].

До напрямків у ч. 4 ПЕС 2011 р. було віднесено:

- удосконалення режиму вільної торгівлі товарами (за 4 пріоритетами та 10 напрямками гармонізації митних правил сторін);
- формування інтегрованої системи платіжно-розрахункових операцій (6 завдань);
- забезпечення вільного пересування громадян (6 завдань);
- співпраця у сфері інновацій та наукових досліджень (5 пріоритетів);
- військово-технічне співробітництво (4 завдання);
- удосконалення захисту прав інвесторів (4 пріоритети);
- співпраця в галузі технічного регулювання (2 завдання);
- співробітництво в галузі конкурентної політики (2 завдання);
- прикордонне та міжрегіональне співробітництво (3 завдання);

Окремо, у ч. 5 ПЕС 2011 р. регламентувалося співробітництво у пріоритетних галузях економіки (також без визначення виконавців, термінів і фінансування). Таке співробітництво у ПЕС 2011 р. передбачалося реалізовувати шляхом реалізації спільних інфраструктурних та промислових проектів та розробки «дорожніх карт» реалізації ініціатив (включаючи створення спільних підприємств і об'єднань) за пріоритетними напрямками.

У цій частині ПЕС 2011 р. йшлося про заходи у таких сферах, як космічна промисловість (13 завдань); курортно-рекреаційний комплекс (11 напрямків); транспорт і логістика (10 пріоритетів); ядерна енергетика (8 спільних пріоритетів); агропромисловий комплекс (7 пріоритетних напрямків); вуглеводнева енергетика (7 пріоритетних напрямків); електроенергетика (5 ключових напрямків співпраці); авіаційна промисловість (4 завдання); суднобудування (4 напрями співпраці). У ч. 6 ПЕС 2011 р. йшлося про пріоритети співробітництва у соціальній сфері (за 10 напрямками) та у гуманітарній сфері (за 3 напрямками, що передбачали укладенні двосторонніх дворічних програм на постійній основі).

Водночас особливу увагу варто звернути на ч. 7 ПЕС 2011 р., що регламентувала аспекти фінансового забезпечення програми; додамо, що аналогічний розділ у ПЕС 1998 р. був відсутній. У цій частині ПЕС 2011 р. вказувалося, що обсяг коштів фінансування ПЕС 2011 р. визначається для кожного з заходів програми відповідно до Планів заходів, які затверджуються на весь період дії ПЕС 2011 р. і для окремих її етапів (жодних згадок про фактичну кількість коштів ПЕС 2011 р. не містила). При цьому джерелами фінансування заходів ПЕС 2011 р. мали виступати:

- кошти бюджетів РФ та України усіх рівнів;
- кошти державних і регіональних інститутів розвитку;
- ресурси, що залучаються на позиковій основі на фінансових ринках;
- кошти приватних господарюючих суб'єктів на умовах державно-приватного партнерства.

У ч. 8 ПЕС 2011 р. відзначалося, що результати її реалізації мали оцінюватися на підставі низки критеріїв (цільових показників), що «відображають ефективність двосторонньої економічної взаємодії», а саме:

- підвищення обороту двосторонньої торгівлі товарами в середньому не менш ніж на 10-15 % на рік у фізичних обсягах;
- підвищення обороту двосторонньої торгівлі послугами в середньому не менш ніж на 12-15 % на рік;
- підвищення частки торгівлі не сировинними товарами, а також послугами з третіми країнами;
- підвищення обсягу взаємних інвестицій в середньому на 15-20 % на рік;
- підвищення випуску продукції підприємств з взаємними інвестиціями до 2020 р. не менш ніж у 5 разів.

Як можна побачити, ПЕС 2011 р. викладає вимоги до співробітництва конкретніше, ніж попередня ПЕС 1998 р., а загальний обсяг інтенсифікації товарообігу є подібним (2,5 рази за 10 років відповідають приблизно 11 % річного зростання). Аналіз ч. 9 ПЕС 2011 р. свідчить про відмову від утворення окремої двосторонньої структури з питань реалізації програми; характерно, що у ПЕС 2011 р. узагалі не згадується передбачена ПЕС 2008 р. Координаційна рада з її реалізації та відповідні робочі групи або результати їх діяльності. Контроль за реалізацією ПЕС 2011 р. мали здійснювати, від імені сторін, Міністерство економічного розвитку РФ і Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Контроль та реалізація ПЕС 2011 р. мала здійснюватися шляхом:

- проведення щорічного моніторингу реалізації програми зазначеними уповноваженими органами;
- розгляду результатів такого моніторингу Підкомісією з торговельно-економічного співробітництва Російсько-Української міждержавної комісії [11].

Попре нечітке визначення правової ролі ПЕС 2011 р. її завершуючи положення свідчать про її сприйняття як саме двостороннього правового акту; так, відзначається, що «у цю Програму зміни та доповнення можуть вноситися за згодою Сторін» та що вона «вчинена у м. Москві 7 червня 2011 року в двох примірниках, кожний російською та українською мовами» [11].

Втім, програмне правове регулювання україно-російських відносин не було обмежено схваленням ПЕС 1998 р. та 2011 р. Як приклад регламентації достатньо спеціалізованого співробітництва держав можна навести міжурядову Програму міжрегіонального та прикордонного співробітництва РФ та України на 2001-2010 роки. Цей акт був схвалений 12 лютого 2001 р. на період 2001-2007 рр., але 24 жовтня 2006 р. сторони «погодилися уточнити» цю Програму і продовжити термін її дії до 2010 р. [12]. Наступна Програма міжрегіонального та прикордонного співробітництва РФ та України на 2011-2016 роки була схвалена 4 жовтня 2010 р. урядами двох держав «з урахуванням досвіду реалізації Програми міжрегіонального та прикордонного співробітництва РФ та України до 2010 року» [13]. Таким чином відповідний механізм програмування відповідних двосторонніх україно-російських відносин можна визнати усталеним. Окремі міждержавні двосторонні програми мають достатньо вузьку мету щодо регулювання співробітництва сторін. Такою є, зокрема, Програма співробітництва України та РФ в галузі дослідження та використання космічного простору в мирних цілях на 1998-2007 рр. від 27 лютого 1998 р. [14].

У якості прикладу відомчих двосторонніх україно-російських актів слід згадати про Програму співробітництва між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції РФ на 2012-2013 рр. від 17 травня 2012 р. [15] та Програму співробітництва у сфері молодіжної політики між Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді та Міністерством освіти РФ на 2003 р. від 7 березня 2003 р. [16]. Іншим своєрідним двостороннім відомчим програмним актом можна вважати План спільних заходів Державної архівної служби України і Федерального архівного агентства РФ на 2011-2013 рр. від 14 квітня 2011 р. [17].

Можна зробити загальний висновок про те, що прагнення врегулювання україно-російських відносин зумовило поширення двосторонніх міждержавних, міжурядових та міжвідомчих програм середньострокового характеру. Окремі з таких форм програмного правового регулювання (програми економічного співробітництва, програми міжрегіонального та прикордонного співробітництва) схвалюються періодично. Крім того, Україна та РФ беруть участь у схваленні міждержавних цільових програм під егідою СНД. Недостатня ефективність програмного регулювання україно-російських відносин є зумовленою неповною відповідністю вказаних програмних актів стандартам програмного менеджменту, невизначеністю або нечіткістю джерел їх фінансового забезпечення, ставленням РФ до міждержавних програм на пострадянському просторі як до продовження російських національних програмно-правових механізмів. Удосконалення відповідних процесів має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

1. Об информации о ходе разработки и реализации межгосударственных и межправительственных программ в рамках СНГ : решение Совета глав государств СНГ от 25 апреля 2003 г. ; URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_761
2. О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Российской Федерации : Федеральный закон РФ от 20 июля 1995 г. № 115-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1995. – № 30. – Ст. 2871.
3. Ермакова В. В. Нормативное правовое регулирование создания межгосударственных информационных систем с участием таможенных служб в рамках интеграционных союзов на пространстве СНГ : монография / В. В. Ермакова. – М. : Книга и Бизнес, 2011. – 242 с.
4. О Концепции научно-информационного обеспечения программ и проектов государств-участников СНГ в инновационной сфере : решение Экономического совета СНГ от 13 марта 2009 г., Москва ; URL : <http://www.viniti.ru/download/russian/MKSNTI/conceptfinal.pdf>
5. Скрипниченко М. І. Прикладні аспекти формування міжкраїнних моделей економічного розвитку / М. І. Скрипниченко // Економіка і прогнозування. – № 1. – 2005. – С. 92-109.
6. О реализации федерального закона «О поставках продукции для федеральных государственных нужд» : постановление Правительства Российской Федерации от 26 июня 1995 г. № 594 ; URL : <http://fcp.economy.gov.ru/npd/pp594.htm>
7. О проекте Межгосударственной программы создания сети информационно-маркетинговых центров для продвижения товаров и услуг на национальные рынки государств – участников СНГ на период до 2005 года : постановление Коллегии Министерства РФ по связи и информатизации от 5 июня 2001 г. № 6-1 ; URL : <http://www.mininform.ru/ministry/documents/7731/7732/7799/7837.shtml>
8. Пирогова Т. В. Межгосударственные целевые программы как инструмент управления государственными финансами / Т. В. Пирогова, И. В. Баранова // Сибирская финансовая школа. – 2009. – № 2. – С. 8-19.
9. Об утверждении Порядка разработки, реализации и оценки эффективности государственных программ Российской Федерации : Постановление Правительства РФ от 2 августа 2010 г. № 588 ; URL : <http://fcp.economy.gov.ru/npd/pp588.htm>
10. Договор между Российской Федерацией и Украиной об экономическом сотрудничестве на 1998-2007 годы от 27 февраля 1998 г. // Дипломатический вестник. – 1998. – апрель. – С. 3-11.
11. Програма економічного співробітництва Російської Федерації та України на 2011-2020 рр. від 7 червня 2011 р. ; URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_384
12. Программа межрегионального и приграничного сотрудничества Российской Федерации и Украины на 2001-2010 годы (уточненная) от 24 октября 2006 г. ; URL : <http://forum.euroregion.ru/index.php?topic=1378.0>
13. Программа межрегионального и приграничного сотрудничества Российской Федерации и Украины на 2011-2016 годы (Геленджик, 4 октября 2010 г.) ; URL : <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=58279>
14. Програма співробітництва України та Російської Федерації в галузі дослідження та використання космічного простору в мирних цілях на 1998-2007 роки від 27 лютого 1998 р. // Космічне право України. – К. : Ін Юре, 1998. – С. 54-56.
15. Програма співробітництва між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Російської Федерації на 2012-2013 роки від 17 травня 2012 р. ; URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_403
16. Протокол зустрічі керівників Державного комітету України у справах сім'ї та молоді і Міністерства освіти Російської Федерації від 7 березня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12. – Т. 2. – Ст. 823.
17. План спільних заходів Державної архівної служби України і Федерального архівного агентства (Російська Федерація) на 2011-2013 рр. від 14 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 32. – Ст. 1370.

Виталий Иваненко

Международные договоры в правовых системах России и Украины и в обеспечении украино-российских отношений

В контексте заявленной цели Конференции: «рассмотреть комплекс во-просов украино-российских отношений с точки зрения роли международного права и национальных правовых систем в их развитии и укреплении дружеских связей» Украины и России значительный научный и практический интерес представляет проблема определения места и роли международных договоров в правовых системах государств и в юридическом оформлении и нормативно-правовом обеспечении украино-российских отношений.

При рассмотрении характеристики, правового статуса и действия международных договоров России и Украины в правовых системах каждого из этих двух государств нельзя не учитывать, прежде всего, общую правовую историю двух стран, в ходе которой формировалась общая правовая культура, правовое сознание, правовое образование, правовое мышление, юридическая техника, принципы и формы правотворчества и право-применения. Это продолжает находить отражение во многих сферах юридической науки и практики двух стран, но особенно это характерно для правовых доктрин, позиций и действий в сфере международного права.

В свете выше обозначенной темы выступления и с учетом конференциальной ограниченности времени хотелось бы остановиться на трех основных проблемах:

- правовая система государства как среда обитания международных договоров;
- определение понятия и правового статуса международных договоров;
- место международных договоров в структурной иерархии нормативных актов правовой системы государства.

О правовой системе государства. «Правовая система» — относительно новая понятийная категория в нашей совместной истории юриспруденции. Правда, сам термин «правовая система» впервые ввел в научный оборот как научную категорию еще Е. Б. Пашуканис в 20-е годы XX в.¹, но долгое время данный термин не был востребован юридической наукой и практикой². Не знало такой категории и законодательство. Впервые в литературе к ее признанию и исследованию приступили в конце 1970-х годов³, однако в науке вплоть до 90-х годов XX века этот термин использовался редко.

Юридическая наука длительное время широко использовала и исследовала иную категорию — «система права». С постепенным внедрением в правовую лексику термина «правовая система» понятия «система права» и «правовая система» часто используются как синонимичные либо близкие по смыслу категории, что по существу неверно, так как они различаются между собой по теоретической и функциональной нагрузке, назначению, объему, структуре и т. д. Под «системой права» обычно понимается внутреннее строение права государства, выражающееся в единстве действующих правовых норм и их делении на относительно самостоятельные нормативные и институциональные блоки. Но правовая система — это совершенно иная категория, и её появление и широкое распространение оказались весьма своевременными, поскольку активно использовавшиеся категории «система права» и «система законодательства» уже не могли отразить всего многообразия проявлений активно развивающегося права.

В России официально на законодательном уровне термин «правовая система» был впервые признан в Конституции 1993 г., которая в ч.4 ст.15 закрепила: «Общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Российской Федерации являются составной частью ее правовой системы».

Термин «правовая система», — отмечает И. И. Лукашук, — был предложен в 1993 г. при разработке Конституции уже в ходе Конституционного совещания для того, чтобы избежать приравнивания международных норм к законодательству, поскольку в первоначальном проекте Конституции содержалась формулировка

ИВАНЕНКО Виталий Семенович,

кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Санкт-Петербургского государственного университета.

о включении международных норм в «часть законодательства России». В ходе указанного совещания «пришлось обратить внимание на ее некорректность, и она была изменена»⁴. Это было продиктовано тем, что «в отличие от законодательства в правовой системе страны международные нормы могут занимать различное положение»⁵.

В Конституции Украины категория «правовая система» (как и «система права») не использована. Согласно ст. 9 Конституции, «действующие международные договоры, согласие на обязательность которых дано Верховной Радой Украины, являются частью национального законодательства Украины». Украинский законодатель пошел по иному пути и включил международные договоры Украины в украинское законодательство, которое в свою очередь является частью правовой системы Украины.

В России после признания категории «правовая система» на высшем конституционном уровне интерес к ней резко возрос, но одновременно усилились и споры о содержании и роли правовой системы. Остроте дискуссии в значительной степени способствовало и то, что категорию «правовая система» Конституция использовала лишь один раз, да и то в своей международно-правовой части — для определения места международных общепризнанных и договорных норм в российском правовом поле.

Конституции и России и Украины допустили в свои правовые системы огромный многотысячный массив международных договоров, каждый из которых имеет свои особенности и по вхождению в правовую систему, и по соотношению с внутренними нормативно-правовыми актами. При этом Конституция России в коллизионных ситуациях с участием норм международных договоров и законов закрепила приоритет за договорными нормами. Все это требует уточнения места международных договоров в правовой системе государства, соотношения данных договоров и норм внутреннего права, прежде всего норм Конституции, что еще более обострило многолетние дискуссии по данным проблемам.

Основной «водораздел» существующих подходов обусловлен тем, какую правовую школу представляют юристы: национальную или международную.

Представители внутреннего права, будучи по определению «юристами-националистами» и изучая правовую жизнь государства как бы «изнутри», обычно воспринимают «правовую систему» лишь как национальную, как «систему внутреннего права государства».

Юристы-международники, напротив, руководствуясь в своих доктринах и практике общими закономерностями правового развития мира, несколько абстрагируясь от внутригосударственной среды своего пребывания, наблюдая правовую жизнь страны как бы «извне», по профессиональному мировоззрению и научному «служению» призваны быть убежденными интернационалистами. Правовая система государства может восприниматься ими лишь как многогранное явление, отражающее усиливающиеся общемировые тенденции сближения, интеграции и взаимопроникновения норм правовых систем различных государств и международного сообщества в целом. Эти тенденции постепенно и привели к эволюции содержания категории «правовая система государства». Данная система в современном мире перестала быть по своему содержанию сугубо национальной: наряду с нормами основной внутренней системы права данного государства в нее стали включаться и нормы права других правовых систем — международной и иностранных государств.

Следует уже признать, что правовая система государства — объективно существующая юридическая реальность; она есть следствие исторической эволюции взаимоотношений государств с мировым сообществом. Объективные процессы общественного развития интенсифицировали сближение государств и их систем права, государства с помощью международных договоров стали все больше и больше подвергать международно-правовому воздействию внутренние общественные отношения. Беря на себя по этим договорам международно-правовые обязательства, государства стали наделять субъектов внутреннего права определенными правами и обязанностями. Договоры стали реально применимыми внутри государств. Естественно, возникла проблема определения места договоров в правовом пространстве государства и их соотношения и взаимодействия с нормами внутреннего права. Доктрина и практика оказались не готовы к ее однозначному решению. Здесь и появились мнения и даже нормативно-правовые решения, в том числе и на конституционном уровне ряда стран, о вхождении всего массива признаваемых государством международных норм в его «систему внутреннего права» и «систему законодательства», что и по существу и по форме представляется не вполне удачным.

Итак, появление категории «правовая система государства» стало результатом объективного процесса расширения форм проявления права и его нового качественного состояния. Этот процесс стимулировал поиск новых адекватных доктринальных конструкций. И когда в России в 1993 г. в ходе Конституционного совещания возникла необходимость указать место вхождения международных норм в российское правовое поле, удачно «подвернулась», в противовес предлагавшемуся «законодательству», более приемлемая фразеологическая конструкция «правовая система», обозначающая совокупность всех правовых норм, институций и практики российской реальности (несмотря на неоднозначность восприятия этого понятия).

Представляется правильным воспринимать правовую систему по ее структуре как неоднородный и сложносоставный, но целостный нормативно- и организационно-правовой комплекс, обеспечивающий регулирование общественных отношений в пределах юрисдикции государства и состоящий из трех основных блоков:

- *система права государства* (система внутреннего права);
- *комплекс общепризнанных или договорных норм международного права* (признание и применение которых санкционировано конституциями государств);
- *нормы права иностранных государств* (возможность применения которых закреплена в международных договорах или в законодательстве государств).

Где же место международным договорам в этом сложном переплетении международной и внутригосударственной правовых систем и их элементов? Обратимся к самим Конституциям и принятым в их развитие законам России и Украины о международных договорах.

Вчитаемся внимательно в конституционные формулировки, т.к. именно заложенные в них нормы станут отправными пунктами последующего анализа.

В ч. 4 ст. 15 Конституции России закреплено: «...международные договоры Российской Федерации являются составной частью ее правовой системы. Если международным договором Российской Федерации установлены иные правила, чем предусмотренные законом, то применяются правила международного договора».

Формулировка ст. 9 Конституции Украины несколько иная: «*Действующие международные договоры, согласие на обязательность которых дано Верховной Радой Украины, являются частью национального законодательства Украины*».

Таким образом, нормы конституций закрепили вхождение международных договоров в правовые системы и России, и Украины, где они стали реально применимыми. Эти норма конституций — новелла для конституционализма и России, и Украины, они внесли кардинальные изменения как в правовые основы взаимоотношений России и Украины с внешним миром, так и в правовую ситуацию в наших государствах в целом.

Международные договоры и России, и Украины затронули все сферы жизни наших обществ, их нормы прямо или косвенно вошли в соприкосновение и взаимодействие со всеми отраслями и институтами внутреннего права наших государств. При этом в России Конституция зафиксировала своей нормой высшей юридической силы не только вхождение крупнейшего массива международных договорных норм во все сферы российской правовой системы, но и установила их приоритет перед нормами российского права в случае возникновения коллизий между ними.

На первый взгляд, здесь все понятно и благопристойно.

Однако не все так однозначно. При более детальном анализе конституционных и иных формулировок возникает целый ряд непростых вопросов.

1. В каком правовом статусе и в каком месте в правовом поле государства находятся международные договоры?
2. О каких международных договорах идет речь в нормах Конституции?
3. Где место международных договоров в иерархии нормативно-правовых актов государства?
4. Действительно ли Конституция обладает верховенством над международными договорами? Могут ли в действительности применяться в России и в Украине нормы международных договоров, противоречащие Конституции?

Прежде всего о казалось бы давно ясном вопросе: о понятии международного договора.

Традиционно в научной, учебной и справочной литературе основу всех определений данного понятия составляет формула: «*Международный договор - это соглашение между субъектами международного права, заключенное с целью установления, изменения или прекращения их взаимных прав и обязанностей*».

На словосочетании «*международный договор - это соглашение*» выстроили понятие «*международный договор*» разработчики и Венских конвенций о праве договоров 1969 и 1980 гг., а в России и Федеральном законе «*О международных договорах Российской Федерации*» 1995 г.

Ст. 2 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 г.: «*"договор" означает международное соглашение, заключенное между государствами в письменной форме и регулируемое международным правом, независимо от того, содержится ли такое соглашение в одном документе, в двух или нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного наименования*».

Ст. 2 ФЗ «*О международных законах Российской Федерации*» 1995 г.:

«..."*международный договор Российской Федерации*" означает международное соглашение, заключенное Российской Федерацией с иностранным государством (или государствами) либо с международной организацией в письменной форме и регулируемое международным правом, независимо от того, содержится это соглашение в одном или в нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного наименования».

Закон Украины «*О международных договорах Украины*» 2004 г. в ст. 2 закрепил формулировку, отойдя от устоявшихся в литературе традиционных подходов: «*международный договор Украины - заключенный в письменной форме с иностранным государством или другим субъектом международного права, регулируемый международным правом, независимо от того, содержится договор в одном либо нескольких связанных между собой документах, и независимо от его конкретного наименования (договор, соглашение, конвенция, пакт, протокол и т. п.)*».

Но определение в российской трактовке международного договора через соглашение вызывает возражения по целому ряду моментов.

1. Представляется неудачной сама формула «договор – это соглашение»; на практике термин «международный договор» выступает и как базовый родовый термин – источник международного права, и как один из самых распространенных его видов. (Как известно, договоры подразделяются на несколько видов: договоры, соглашения, конвенции, пакты и т.д.).

2. Данное словосочетание вносит путаницу в систему понятий, т.к. термин «соглашение» в свою очередь используется в двух значениях: и как вид договора, и как синоним договора.

3. В документах и литературе широко распространено еще одно «клише» - «международные договоры и соглашения»

4. И, наконец, самое главное, самое существенное - словосочетание «международный договор - это соглашение» весьма точно раскрывает лишь юридическую природу и сущность международных договоров: «договоры – это результат согласования воли, соглашение воли», но не раскрывает правовой статус и роль договоров в правовом регулировании международных отношений, их место в правовой системе государств.

Представляется, что при определении понятия и правового статуса международных договоров следует исходить из следующего.

Современное международное право – это нормативная система; в своей основе – договорная нормативная система; договоры – основная форма существования всей системы международного права, его принципов, норм и институтов. Мировое сообщество государств не имеет конституции, законов и других подобных «централизованных» актов, поэтому именно на договоры выпала ответственная роль быть основными правовыми регуляторами международных отношений. А осуществлять эту регулятивную функцию международный договор может лишь в качестве *правоустановительного нормативного акта*.

Поэтому международный договор – основной нормативно-правовой акт мирового сообщества. Нормативность договора является важнейшим признаком договора. Именно нормативность международного договора определяет его юридическую сущность.

Но чем же объяснить столь укоренившееся и даже юридически закрепленное понятийное словосочетание «международный договор – это соглашение»?

Ответ очевиден: в терминологический аппарат международного права понятие «договор» было механически перенесено, заимствовано из внутреннего права государств. Ясно, что «договор» и как явление, и как понятие стали шире развиваться и глубже исследоваться значительно раньше во внутреннем праве, чем в международном. Как одна из самых удобных и приемлемых правовых форм регулирования общественных отношений, договор имеет многотысячелетнюю историю. Истоки его познания и исследования – римское гражданское право.

Гражданско-правовая природа понятия «договор» ясно видна из множества определений, приводимых в научных, учебных и справочных изданиях. В них договор определяется как соглашение двух или нескольких лиц об установлении, изменении или прекращении гражданских прав и обязанностей; он – разновидность сделки. Именно эта особенность – их *сделочный* характер – существенно отличает данный вид договоров от остальных видов, и, прежде всего, от договоров публично-правового характера, к которым относятся и международные договоры.

Введение в определение понятия «международный договор» базового признака – «нормативно-правовой акт» – имеет принципиальное значение.

Во-первых. Это позволяет уже на этапе дефиниции воспринимать и далее рассматривать международный договор не как договор-сделку между субъектами международного права, а как основной нормообразующий источник современного международного права. Это очень важно для правильного понимания юридической сущности и правового статуса этого вида договоров. Система международного права – своеобразная система, во многом не совпадающая с правовыми институтами и явлениями внутригосударственных систем права. Система права внутри государства юридически централизована, существует строгая иерархия правовых норм, на вершине которой – конституция. Общественные отношения регулируются нормативно-правовыми актами разного уровня. И в этой правовой системе подавляющее число договоров носит правоприменительный характер; они заключаются во исполнение, для исполнения и в рамках исполнения существующих нормативно-правовых актов государства. В отличие же от внутригосударственного права в международном праве именно на договоры возложена основная правообразующая миссия. Любой международный договор, правомерно заключенный, является нормоустанавливающим, и обладает обязательной юридической силой для всех его участников. Поэтому он и должен определяться как правообразующий нормативно-правовой акт.

Во-вторых. Это важно и для правильного установления места международных договоров в правовой системе. Конституции и России, и Украины, закрепив вхождение международных договоров в правовые системы государств, четко не определили их место в иерархии нормативно-правовых актов данных систем. И это поставило договоры в сложное положение.

Как это не парадоксально, но в России нормативно-правовой статус ни Конституции, ни международных договоров прямо не зафиксирован ни в одном нормативно-правовом акте. Однако косвенно этот их статус закреплен в целом ряде законов. Так, например, в совпадающих по названию статьях 11 «*Нормативно-правовые акты, применяемые судом при разрешении гражданских дел*» Гражданского и Гражданско-процессуального кодексов закреплено: «1. Суд обязан разрешать гражданские дела на основании Конституции Российской Федерации, международных договоров Российской Федерации, федеральных конституционных законов, федеральных законов...» и далее следует перечень иных нормативно-правовых актов, принимаемых соответствующими органами вплоть до органов местного самоуправления. Текстуально точно аналогичная норма закреплена и в названии, и в содержании ст. 13 Арбитражно-процессуального кодекса.

Понимание международного договора не как «соглашения», «договора-сделки», а как «международного нормативно-правового акта», возлагающего на Россию и Украину важные международные обязательства, позволяет определить и должное место международных договоров в системе нормативно-правовых актов.

В заключение представляется возможным предложить следующее определение искомого понятия.

В самом общем виде международный договор – это нормативно-правовой акт, оформивший и закрепивший соглашение между участниками межгосударственных отношений относительно установления норм права, регулирующих их взаимные отношения.

Международный договор – это официальный письменный нормативно-правовой акт установленной формы, принятый уполномоченными органами субъектов международного права с соблюдением установленных международно-правовой и внутрисубъектной правовых процедур, содержащий согласованные сторонами юридически обязательные правила поведения – нормы права, направленные на установление новых либо изменение или отмену действующих правовых норм, рассчитанные на неопределенный круг участников и неоднократное применение.

Международные договоры Российской Федерации и Украины – это официальные международные письменные нормативно-правовые акты, принятые уполномоченными органами Российского и Украинского государств и других субъектов международного права в установленном порядке в соответствии с нормами международного и внутрисубъектного права, основанные на соглашении договаривающихся сторон, содержащие правовые нормы относительно установления, изменения или прекращения прав и обязанностей участвующих сторон в определенных сферах их взаимного сотрудничества.

Относительно места международных договоров в правовой системе государства важно иметь в виду следующее.

Заключение международных договоров – добровольное дело каждого государства. При заключении договора государство должно соотносить вытекающие из него международные обязательства с нормами своей Конституции и иных нормативно-правовых актов. Но заключив международный договор, государство обязано ст. 27 Венской конвенции о праве международных договоров, «не может ссылаться на положения своего внутреннего права в качестве оправдания для невыполнения им договора». Это положение относится и конституции государства, оно прочно утвердилось в международной правоприменительной, в том числе и судебной, практике.

Примат норм международных договоров над нормами конституции касается не установления соотносимости юридической силы этих актов в целом, а находится в плоскости правоприменительной практики. Представляется, что во внутренних международно-росийских или международно-украинских коллизионных ситуациях при разрешении конкретных вопросов и дел должен действовать принцип приоритета применения норм международных договоров. Это не лишает соответствующую норму Конституции или любого иного внутреннего правового акта государства их юридической силы и не ведет к их автоматической отмене или неприменимости; они могут успешно применяться в любых иных, не коллизионных, ситуациях. Все это соответствует общей стратегической тенденции мирового правового развития на основе всеобщего сближения, интеграции и глобализации, формирования единых экономических и политико-правовых пространств со все большим и большим кругом государств, активного процесса интернационализации конституционных устоев государств и их правовых систем.

¹ См. об этом: Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. М., 1980. С. 65.

² Энциклопедические и справочные источники вплоть до 90-х годов XX в. не использовали этот термин.

³ Тихомиров Ю. А. Правовая система развитого социализма // Советское государство и право. 1979. № 7; Алексеев С. С. Право и правовая система // Правоведение. 1980. № 1; Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы //

Правоведение. 1985. № 1; Правовая система социализма. В 2 кн. / отв. ред. А. М. Васильев. Кн. 1. М., 1986; Кн. 2. М., 1987.

⁴ Лукашук И. И. Конституции государств и международное право. М., 1998. С. 64.

⁵ Лукашук И. И. Конституция России и международное право // Российский ежегодник международного права. 1995. СПб., 1996. С. 171.

Общие международно-правовые условия пребывания Черноморского флота РФ на территории Украины

Александр Брылев

В статті розглядаються загальні умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України, коротко аналізується зміст основних двосторонніх українсько-російських угод з питань перебування російського Чорноморського флоту, термінологія, яка використовується в цих угодах та ряд суперечностей між основними категоріями угод.

Common conditions of stay of Black Sea Navy of Russian Federacy on the territory of Ukraine are reviewed in this article, the analyzed content of basic bilateral agreements between Ukraine and Russia about the matter of stay of Russian Black Sea Navy, terminology, which is used in these agreements and the range of contradictions between basic concepts of agreements.

Вопросы международно-правового статуса различных видов государственных территорий и открытого моря постоянно находились и находятся в сфере внимания юристов-международников (С.Н. Бабурин, Ю.Г. Барсегов, К.А. Бекашев, П.Н. Бирюков, С.А. Гуреев, Г.В. Игнатенко, Ю.Д. Ильин, И.И. Лукашук, Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов, Б.М. Клименко, Г.И. Тункин и другие). При этом вопросы использования государственной территории иностранными государствами излагались, как правило, в общих курсах международного и морского права и лишь отдельные правоведы уделяли внимание некоторым локальным вопросам использования иностранных территорий. Так, И.П. Блищенко сделал обзор некоторых межгосударственных споров по разграничению территорий и пространств [1], Б.М. Клименко рассматривал международные сервитуты [2,3], М.А. Лебедев излагал вопросы территориальных режимов [4]. Изложению же проблем аренды иностранных территорий и, особенно использованию иностранных территорий под военные базы, в отечественной литературе внимания уделялось недостаточно, данные проблемы получали скорее политическую направленность и касались, в основном, критики базовой политики США и НАТО.

В связи с действующими международными украинско-росийскими соглашениями об использовании части территории Украины в интересах и нуждах Черноморского флота Российской Федерации проблема использования территории под иностранную военную базу стала для Украины одной из самых острых и актуальных современных международно-правовых проблем.

Условия пребывания ЧФ РФ на территории Украины в настоящее время определяются такими основными международными соглашениями как:

- 1) Соглашение между Российской Федерацией о параметрах раздела Черноморского флота от 28 мая 1997 года (далее в целях удобства изложения материала мы будем называть данное соглашение так – Соглашение о параметрах раздела) [5];
- 2) Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 28 мая 1997 года (далее – Соглашение о взаиморасчетах) [6];
- 3) Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 28 мая 1997 года (далее – Соглашение о статусе и условиях пребывания) [7].

Вышеуказанные соглашения определенным образом можно называть «Базовыми соглашениями», поскольку они являются основными соглашениями, определяющими сущность украинско-росийских отношений по

данному вопросу. Базовые соглашения дополняются соответствующими международными документами, протоколами и иными договорами, которые носят более локальный характер. Международные документы, носящие локальный или дополнительный характер, касаются использования российским Черноморским флотом радиочастотного ресурса (спектров), обмена сведениями об использовании полос (номиналов) радиочастот, использования воздушного пространства Украины, использования полигонов боевой подготовки, участия российского флота в финансировании социально-экономической сферы города Севастополя и определяют некоторые имущественные права российских военнослужащих на жилье.

В последнее время все три Базовые соглашения были продлены на 25 лет с даты 28 мая 2017 года с последующим автоматическим продлением на последующие пятилетние периоды (статья 1 Соглашения между Украиной и Российской Федерацией по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 21 апреля 2010 года) [8].

Основное содержание Базовых соглашений сводится к нижеследующим положениям.

Соглашение о параметрах раздела одновременно содержит как условия, касающиеся раздела между Украиной и Российской Федерацией военных кораблей, вспомогательных судов, вооружения, военной техники, средств обеспечения береговой обороны, морской пехоты и морской авиации наземного базирования (статьи 4-7 Соглашения), так и условия, касающиеся использования подразделениями Черноморского флота РФ соответствующих пунктов базирования и мест дислокации на территории Украины (статьи 1-3 Соглашения).

Соглашение о взаиморасчетах содержит три группы вопросов: а) финансовые вопросы расчетов, которые связаны с разделом Черноморского флота бывшего СССР и его береговой инфраструктуры; б) финансовые вопросы расчетов, которые связаны с взаимозачетом долга Украины перед Россией по соответствующим двусторонним договорам 1992-1993 годов; в) арендные правоотношения (аренда земельных участков, аренда размещенных на них объектов береговой инфраструктуры и аренда или пользование акваториями бухт в г. Севастополе и Феодосийском порту).

И, наконец, Соглашение о статусе и условиях пребывания предусматривает соответствующие права и обязанности подразделений ЧФ РФ на территории Украины.

Исходя из такой достаточно сложной структуры Базовых соглашений, многие положения которых плохо увязаны между собой, все три Базовые соглашения не могут толковаться отдельно. Для того, чтобы понять содержание сложившихся между Украиной и Российской Федерацией международных правоотношений относительно условий пребывания ЧФ РФ в Украине, Базовые соглашения в целях надлежащего толкования нужно условно объединить в один документ, тем более, что все они имеют одинаковый срок действия и ссылаются одно на другое.

Базовые соглашения среди прочих условий предусматривают, что Черноморский флот РФ использует базу в г. Севастополе как основную, а также иные предусмотренные соглашениями пункты базирования и места дислокации. Приложения № 2 и № 3 к Соглашению о параметрах раздела предусматривают перечень и параметры объектов, пунктов базирования и мест дислокации, которые размещаются в иных местах Украины. В Соглашении о взаиморасчетах указываются также объекты (пункты базирования и места дислокации), помещенные на картах № 1 и № 2, которые прилагаются к Соглашению о параметрах раздела.

Нельзя не заметить отсутствия четкости в перечне украинских объектов, переданных для использования российской стороне. Соглашение о взаиморасчетах ссылается на перечень земельных участков и перечень размещенных на них объектов береговой инфраструктуры, указанные в Приложениях № 2 и № 3 и на картах № 1 и № 2 к Соглашению о параметрах раздела. В то же самое время Соглашение о параметрах раздела предусматривает перечень переданных российской стороне объектов, который нельзя считать исчерпывающим и ссылок на карты не имеет. Как сказано в статье 1 данного соглашения «Черноморский флот Российской Федерации использует указанные в статьях 2 и 3 настоящего Соглашения объекты Черноморского флота в г. Севастополе и другие пункты базирования и места дислокации», т.е. исчерпывающий перечень объектов, указанных в одном соглашении, в другом соглашении уже превращен в неопределенный и расширительный перечень, что дает не только реальную возможность для бесчисленных межгосударственных споров, но и ставит под сомнение действительность самого предмета соглашения.

В соответствии с Базовыми соглашениями российская сторона как будто арендует земельные участки, недвижимые объекты, гидрографические сооружения и использует водную акваторию. Перечень объектов, которые используются Черноморским флотом РФ в г. Севастополе, определяется Приложением № 2 к Соглашению о параметрах раздела. ЧФ РФ также использует еще пять пунктов базирования и мест воинской дислокации вне г. Севастополя, перечень и параметры которых содержатся в Приложении № 3 к Соглашению о параметрах раздела. В аренду российской стороне (или в пользование, из содержания соглашения это остается не понятным) также переданы акватории бухт в г. Севастополе и в Феодосийском порту (карты № 1 та № 2 Протокола о дополнительных мероприятиях выполнения соглашений по Черноморскому флоту от 28 мая

1997 года) [9]. Только эти и никакие иные объекты являются предметом публичных арендных или иных по своей природе отношений между Украиной и Российской Федерацией. Также согласованы некоторые ограничения права российской стороны на пользование некоторыми объектами, в частности, речь идет о трех причалах в г. Феодосии, которые используются Феодосийским морским торговым портом по согласованию с начальником 31-го Испытательного центра. Согласование производится в тех случаях, когда эти причалы не будут заняты для выполнения задач, связанных с проведением плановых мероприятий частями Черноморского флота РФ.

Черноморский флот РФ использует земельные участки, недвижимые объекты, сооружения и водную акваторию, перечень и размеры которых определяются Базовыми соглашениями и приложениями к ним. ЧФ РФ имеет право размещать на этих земельных участках воинские подразделения, входящие в состав ЧФ РФ, использовать недвижимые объекты и сооружения в своих интересах, имеет право постоянного пребывания в акваториях бухт г. Севастополь и Феодосийского порта и имеет право использовать ряд определенных объектов в качестве своей основной базы и пунктов базирования.

В то же время Базовые соглашения не предусматривают аренду российской стороной украинской военно-морской базы, которая находится в г. Севастополе. Эта база как целостный имущественный военно-морской комплекс является собственностью Украины и формально остается в пользовании украинских властей. Фактически, российская сторона арендует только отдельные земельные участки, недвижимые объекты и сооружения, которые расположены на территории украинской военно-морской базы, и использует только часть водной акватории украинской военно-морской базы в территориальных водах Украины.

Существенным элементом любых арендных отношений является размер арендной платы. Как это ни парадоксально, однако в Базовых соглашениях не предусмотрен размер арендной платы, которую должна оплачивать российская сторона за аренду земельных участков, недвижимых объектов и сооружений и за пользование водной акватории. В Соглашении о взаиморасчетах предусмотрен только зачет задолженности Украины перед Российской Федерацией, которая образовалась по государственным кредитам согласно двусторонних межправительственных соглашений от 26 мая 1993 года и от 20 марта 1995 года. Общая сумма задолженности Украины перед Российской Федерацией, которая была зафиксирована Соглашением о взаиморасчетах, составляла на 28 мая 1997 года 3 074,00 млн. долларов США.

Начисление сумм платежей за использование Черноморским флотом РФ земельных участков и размещенных на них объектов береговой инфраструктуры, за пользование акваториями бухт, радиочастотного ресурса, возмещение экологического вреда, связанного с пребыванием российского флота на территории Украины, осуществляется путем ежегодного уменьшения равными частями государственного долга Украины перед Россией в сумме, указанной в предыдущем абзаце. Из указанной суммы необходимо вычесть в качестве компенсации стоимость военных кораблей и судов, полученных Россией от Украины, указанных в приложении № 4 к Соглашению о параметрах раздела, и 50 % стоимости военных кораблей и судов, исключенных из состава Черноморского флота с 03 августа 1993 года. После всех вычетов и сложных взаимозачетов сумма ежегодного погашения только части государственного долга Украины (как это подчеркивается в части четвертой статьи 2 Соглашения о взаимозачетах) составляет 97,75 млн. долларов США.

Таким образом, размер арендной платы (если все это считать арендной платой) составляет некое оценочное понятие, которое еще необходимо истолковать. В соответствии с Базовыми соглашениями украинская сторона передала в аренду российской стороне земельные участки и размещенные на них объекты береговой инфраструктуры в размерах согласно приложений к Базовым соглашениям, а также передала в пользование акватории бухт в г. Севастополе и в Феодосийском порту. Тем не менее, по своему содержанию ни одно из Базовых соглашений, по нашему мнению, не может рассматриваться как договор аренды. Арендный статус земли и водной акватории, а также права российского флота на их использование в порядке арендования вообще можно поставить под сомнение и в этом случае нужно говорить о реальных правоотношениях, которые складываются между Украиной и Российской Федерацией по вопросу пользования территорией Украины и которые определяются исключительно содержанием Базовых соглашений и иных двусторонних соглашений, опирающихся на Базовые соглашения.

Базовые соглашения не изменяют линии украинско-российской государственной границы, которая проходит от точки стыка государственных границ Украины, Российской Федерации и Республики Беларусь до точки, которая находится на берегу Таганрогского залива (статьи 1 и 2 Договора между Украиной и Российской Федерации о украинско-российской государственной границе от 28 января 2003 года) [10], поэтому линия, которая фактически размежевывает земельные участки, находящиеся в пользовании российской стороны, с иной территорией Украины, не может признаваться линией государственной границы, поскольку на данную между не распространяется режим государственных границ.

Нормы, которые созданы двусторонними украинско-российскими соглашениями, определяют в Украине особый международно-правовой статус ЧФ РФ, его специфические права, обязанности и ответственность.

В совокупности нормы двусторонних соглашений определяют локальные особенности международной правосубъектности ЧФ РФ и его полномочия как субъекта международного морского права в территориальных водах Украины. Содержание Базовых и иных двусторонних соглашений дают основания предполагать, что, находясь в территориальных водах Украины, Черноморский флот РФ внешне отделяется от России, выступает в виде одного лица и имеет способность выражать и осуществлять собственную волю как персонифицированный субъект международного права.

Подчеркнем, что Базовые соглашения предусматривают пребывание в территориальных водах Украины и на ее территории не отдельных военных кораблей или судов, их групп или воинских подразделений, которые входят в состав ЧФ РФ. Базовые соглашения предусматривают пребывание российского Черноморского флота как целостного и самостоятельного имущественного комплекса, как сложную военно-морскую инфраструктуру и как международное образование, которое является субъектом международного права. Правовые пределы и признаки этого своеобразного субъекта международного права и специфического международного образования определяются и ограничиваются Базовыми соглашениями и иными двусторонними соглашениями по вопросам пребывания ЧФ РФ на территории Украины.

Арендуемая государственная территория Украины не становится собственностью Российской Федерации, однако на этой территории Российская Федерация в силу общих норм международного права имеет предусмотренные соглашениями права пользования и владения, вправе осуществлять свою власть и устанавливать определенный правопорядок [3, с. 24, 31, 34].

Наука и практика международного права выработали весьма ценный принцип, согласно которому любое государство обладает в отношении своей территории правом публичной международно-правовой собственности, которое состоит из таких элементов как владение, пользование и распоряжение. Государство-собственник в пределах своей территории вправе устанавливать ее различный международно-правовой режим. В частности, в силу своих особых экономических и политических интересов, а также в интересах международного сообщества в целом, в силу особого значения некоторых районов, зон или участков своей территории государства могут устанавливать международно-правовые территориальные режимы, касающиеся пользования в определенных пределах иностранными территориями и которые рассматриваются как режимы, неотъемлемо относящиеся к данным территориям. Эти режимы в науке и практике международного права получили название особые территориальные режимы (ОТР) [4, с. 284].

Основные международно-правовые признаки ОТР были выработаны Венской конвенцией о правопреемстве государств в отношении договоров 1978 года. В силу положений Венской конвенции 1978 года к ОТР относятся такие международные территориальные режимы как режимы Аландских островов, Шпицбергена, режимы судоходства по Дунаю и Рейну, в Черноморских проливах, в Суэцком и Панамском каналах и другие.

Тем не менее, до настоящего времени правовые режимы пользования иностранной территорией носят дискуссионный характер, в силу чего ряд ученых относит к ОТР такие режимы пользования иностранной территорией как международная аренда, совместное пользование, объективные режимы, права транзита и т.п., называя указанные режимы специфическими ОТР [4, с. 287]. Не вступая в дискуссию о международно-правовом содержании понятия ОТР и их видах, которая выходит за рамки настоящей работы, отметим лишь, что в силу части третьей ст. 12 Венской конвенции 1978 года положения и признаки ОТР, выработанные указанной конвенцией, «не применяются к договорным обязательствам государства-предшественника, предусматривающим учреждение иностранных военных баз на территории, являющейся объектом правопреемства государств» [11]. Следовательно, международную аренду и иное использование иностранной территории для создания военных баз нельзя относить к ОТР.

Международный договор о создании на иностранной территории военной или военно-морской базы не является универсальным договором, он не порождает прав и обязанностей для третьих государств, не участвующих в таком международном договоре. Третьи государства не приобретают дополнительных прав на пользование территорией прибрежного государства, отданной под иностранную военную базу, и на них не распространяются какие-либо ограничения права мирного прохода и визитов военных кораблей, если государство-собственник территории не установило такие ограничения в связи с заключенным международным договором о создании иностранной военной базы на своей территории или не передало такие права государству-пользователю такой территории.

Изучая содержание Базовых соглашений, нельзя не заметить следующих фактов. Стороны Базовых соглашений выработали несколько неравнозначных категорий, обозначающих международно-правовой титул пользования украинской территорией. Кроме категории «передача в аренду земельных участков», которая распространяется собственно на Российскую Федерацию как на сторону соглашений, существуют еще три категории: «использование российским Черноморским флотом основной базы, пунктов базирования и мест дислокации», «дислоцирование и размещение на территории Украины соединений, воинских частей, пред-

приятій, организаций и учреждений ЧФ РФ» и «использование земельных участков с размещенными на них береговыми объектами и водных акваторий двух бухт», которые наделяют правами собственно Черноморский флот РФ.

В международной договорной практике СССР использовались конструкции использования иностранных территорий для размещения советских войск, в том числе совместное использование территорий и базирование кораблей (временное пребывание) на территориях иностранных военных баз, но нам кажется предпочтительней для рассматриваемого вопроса обратить внимание на практику прямых арендных отношений. Так в 1940 году Финляндия передала в аренду СССР полуостров Ханко и морскую территорию вокруг него за 8 миллионов финских марок (статья IV Мирного договора между СССР и Финляндской Республикой от 12 марта 1940 года) [12]. В 1944 году Финляндия передала в аренду СССР территорию и водные пространства для создания советской военно-морской базы в районе Порккала-Удд за 5 миллионов финских марок (статья 4 Мирного договора с Финляндией, который был подписан в Париже 10 февраля 1947 года) [13].

Также правовая конструкция международной аренды была использована и в случае использования Финляндией части советской территории. СССР предоставил Финляндии в пользование на основе аренды советскую часть Сайменского канала, советскую сухопутную территорию, а также остров Малый Высоцкий для перегрузки и складирования грузов (Договор между СССР и Финляндской Республикой о передаче в аренду Финляндской Республике советской части Сайменского канала и острова Малый Высоцкий от 27 сентября 1962 года) [14].

В завершение статьи следует также отметить, что стороны не определили, какое из трех Базовых соглашений имеет приоритет над остальными и каким образом все три Базовые соглашения взаимосвязаны между собой (правовая взаимосвязь соглашений определена сторонами только в части сроков действия соглашений). Отсюда, непонятна и правовая связь между различными понятиями, выраженными в этих соглашениях. Непонятно, в частности, соотношение между такими вышеуказанными понятиями как «использование земельных участков» и «использование пунктов базирования», равнозначные ли это понятия. По нашему мнению, такие понятия как основная база (или военно-морская база), пункты базирования и им подобные категории (в том числе такое аморфное понятие как «объекты Черноморского флота» и их использование), не тождественны понятию «использование арендованной территории Украины». В лучшем случае их можно соотносить как часть и целое, что еще требуется обосновать.

1. Блищенко И.П., Дориа Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. 2-е изд., доп. М.: Издательство МНИМП, 1999. 472 с.
2. Клименко Б.М. Критика буржуазной теории международных сервитутов // Советский ежегодник международного права. 1963. Москва: Издательство «Наука», 1965. С. 219-233.
3. Клименко Б.М. Государственная территория. Вопросы теории и практики международного права. Москва: Издательство «Международные отношения», 1974. 168 с.
4. Лебедев М.А. Некоторые вопросы пользования иностранной территорией в современном международном праве // Советский ежегодник международного права. 1981. Москва: Издательство «Наука», 1982. С. 282-287.
5. Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о параметрах раздела Черноморского флота от 28 мая 1997 года // Дипломатический вестник. – 1997. – № 8 август. – С. 29-31.
6. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 28 мая 1997 года // Дипломатический вестник. – 1997. – № 8 август. – С. 35-37.
7. Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 28 мая 1997 года // Дипломатический вестник. – 1997. – № 8 август. – С. 31-35.
8. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації

- на території України від 21 квітня 2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 39. – Ст. 1312.
9. Протокол о дополнительных мерах по выполнению соглашений по Черноморскому флоту от 28 мая 1997 г. // Дипломатический вестник. – 1997. – № 8 август. – С. 39.
10. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 22. – Ст. 1537.
11. Венская конвенция о правопреемстве государств в отношении договоров 1978 года // Советский ежегодник международного права. 1979. – Москва: Издательство «Наука», 1980. С. 382-397.
12. Мирный договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Финляндской Республикой от 12 марта 1940 года // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Выпуск X. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 11-15.
13. Мирный договор с Финляндией от 10 февраля 1947 года // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Выпуск XIII. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956. С. 235-250.
14. Договор между Союзом Советских Социалистических республик и Финляндской Республикой о передаче в аренду Финляндской Республике советской части Сайменского канала и острова Малый Высоцкий от 27 сентября 1962 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1963. – № 36. – Ст. 389.

Георгий Динис

Международно-правовые основы трансграничного и межрегионального сотрудничества Украины и Российской Федерации

У статті розглядаються міжнародно - правові засади транскордонного та міжрегіонального співробітництва України та Російської Федерації. Сформульована авторською позиція щодо створення адекватного механізму міжнародно - правового регулювання транскордонних відносин держав.

The international law basic of transfrontier and inter-regional cooperation between Ukraine and the Russian Federation are considering in the article. Authors view on the formation of adequate mechanism for internationally - legal regulation of trans-frontier and inter-regional cross-border relations is formulated.

Теория и практика осуществления приграничного/трансграничного и межрегионального сотрудничества Украины и Российской Федерации свидетельствуют об актуальности этой проблемы в контексте формирования новой системы межгосударственных взаимоотношений двух сопредельных государств, правопреемников общих государственных границ союзного социалистического государства — СССР.

Актуальность постановки проблематики трансграничных отношений в качестве самостоятельного предмета исследования обусловлена, в первую очередь, приоритетными интересами и участием в решении этих вопросов центральных и местных органов власти сопредельных государств, а также рядом системных причин правового, экономического, политического, гуманитарного, культурного, этнического, религиозного характера.

Предметом постоянного внимания каждого государства были и есть основы трансграничной (пограничной) безопасности и обеспечения жизненно важных интересов его существования в качестве суверенного, независимого, равноправного субъекта межгосударственных отношений. По мнению автора, именно комплекс вопросов по обеспечению правовой, политической, экономической, гуманитарной, этнической, безопасности государственных границ и определяют сущность и контекст формирования адекватного механизма международно-правового регулирования приграничных/ трансграничных отношений соседних государств.

Исследование проблемы международно-правовых основ трансграничного и межрегионального сотрудничества Украины и Российской Федерации обуславливает необходимость уточнения понятийного и терминологического аппарата, используемого согласно требований юридической техники и принятым правилам при выработке и систематизации нормативно-правовых актов. В научной литературе и в практике международных отношений и международного права употребляется ряд близких, либо связанных с приграничными/пограничными отношениями сопредельных государств терминов: прикордонні/ транскордонні (укр.); трансграничные/ приграничные/ пограничные отношения; а/ приграничные отношения/связи; б/ сотрудничество на границах; в/ приграничное сотрудничество; трансграничные отношения; сотрудничество на приграничных территориях; с) трансграничное сотрудничество (рос.); д/ Transfrontier Co-operation; e/ Transborder Co-operation; Cross-border Cooperation (англ.); к/ Zusammenarbeit im Grenzgebiet(нем); l) la coopération transfrontalière (франц.); m) Wspolpracy Transgraniczney(польск.); n/ hatarmenti Együttműködés (венгр.), as relaciones transfronterizas (исп.) и др. Вместе с тем, как и термин “международное право”, “международные отношения”, так и термин “приграничные /трансграничные отношения /сотрудничество “ не имеет общепризнанного толкования.

В этой связи, автор в данном исследовании принимает за основу нормативно - правовые положения, которые содержатся в многосторонних и двухсторонних международных договорах, конвенциях, а также во внутригосударственном законодательстве Украины и Российской Федерации.

ДИНИС Георгий Георгиевич,

кандидат юридических наук, профессор, заведующий кафедрой международного права Ужгородского национального университета.

Важным также является операционное применение термина “приграничное/ трансграничное сотрудничество”. В частности, статья 2, п.1. Европейской Рамочной конвенции о трансграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей от 21 мая 1980г. (European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities) (далее: Европейская Рамочная конвенция) содержит следующее определение трансграничного сотрудничества: “¹. В соответствии с целями настоящей Конвенции под трансграничным сотрудничеством (англ. Transfrontier Co-operation) понимаются любые согласованные действия, направленные на усиление и поощрение отношений между соседними территориальными сообществами и властями, находящимися под юрисдикцией двух и более Договаривающихся Сторон, а также заключение любых соглашений и договоренностей, необходимых для достижения вышеуказанных целей. Трансграничное сотрудничество осуществляется в пределах полномочий территориальных сообществ и властей, определяемых внутренним законодательством каждой из Сторон. Пределы и характер этих полномочий не могут быть изменены данной Конвенцией”[1].

Официальный текст Европейской Рамочной конвенции ратифицированный соответственно в Государственной Думе Российской Федерации (04.10.02.) содержит термин “приграничное сотрудничество” (Transfrontier Co-operation)¹. Верховная Рада Украины ратифицировала Европейскую Рамочную конвенцию, который содержит термин в переводе “ транскордонне співробітництво ” (21.09.93)².

Определяющим условием успешного исследования концептуальных международно-правовых основ двусторонних трансграничных отношений соседних государств является необходимость анализа этой проблемы во взаимосвязи с макро-, глобализационными и интеграционными процессами, восприятия *status quo* государственных границ, приграничного региона, приграничного (трансграничного сотрудничества) в иерархии системных взаимосвязей с приоритетами внешней политики и национальной безопасности.

Формирование международно-правовых основ приграничного/ трансграничного и межрегионального сотрудничества Украины и Российской Федерации занимает важное место в комплексе вопросов развития украинско-российских отношений в контексте гармонизации международного права и национальных правовых систем.

Международные трансграничные отношения, включая вопросы правового регулирования, в силу своей актуальности являются предметом широких международных дискуссий, доктринальных исследований украинских, российских ученых. Так, еще в 1980г.в Ужгороде состоялась I-ая в СССР международная конференция “Развитие приграничных экономических связей стран-членов СЭВ”, участие в которой приняли ученые и практики: академик АН УССР А.Н.Шлепаков, профессора П.М.Алампиев, Горизонтов, Н.В.Алисов, ученые Л.Б.Вардомский, Ю.В. Головин, А. Белович (СФРЮ), Б.А.Гитер,, И.Глауб (ВНР), В.С.Будкин, Г.Г.Динис, Э.Иллеш (ВНР), Корчмарош (ЧССР), А.А.Кутузов, А.В.Летенко, Н.С.Мироненко, А.В.Секарев, И.Н.Сюсько, П.Ю.Студеняк, Г.И.Шманько Г.А.Шепелюк, В.В.Шепа, С.Ю.Пруница, А.Ю.Гуцул, И.Г.Гарагонич и др. Конференция была организована Институтом социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР, Международным институтом экономических проблем мировой социалистической системы СЭВ, с участием ученых из Института экономики мировой социалистической системы АН СССР, Московского университета им. М. Ломоносова, др. украинских вузов [2].

Некоторые аспекты правового регулирования приграничных отношений сопредельных государств затрагивались и в работах русских юристов-международников Ф.Мартенса, В.М.Ульяницкого, Ф.Листа. Рассматривая вопросы о границах государства, они указывали на значение границ не только как средства территориального разграничения, но и важнейшего механизма осуществления добрососедских мирных отношений.

Так, Ф.Мартенс, рассматривая вопрос о границах государства, писал:

“ Еще более необходимым представляется оно / Авт. -разграничение между государствами / для мирных и устроенных международных сношений, ибо пограничные столкновения, вызываемые неопределенностью границы, не только порождают недоразумения между государствами, но и служат тормозом, препятствующим развитию международных пограничных оборотов “[3, с.338].

Этой точки зрения придерживается в своих работах и другой видный русский юрист-международник В.М.Ульяницкий [4,с.5]. На определенные льготы и преимущества при осуществлении приграничной торговли указывает и Ф.Лист, который пишет, что “...особенными облегчениями обыкновенно пользуются сношения пограничные...” “[5, с.288].

В этой связи нельзя не отметить малоизвестную работу русского ученого Григория Вольтке, предметом рассмотрения которой являются именно юридические вопросы пограничных отношений. Речь идет об исследовании

¹ Европейская рамочная конвенция о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей, Мадрид, 21 мая 1980 года (Официальный перевод Российской Федерации для подготовки к ратификации) — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: . <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL>.

² Европейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21.05.1980 - Офіційний Вісник України,2006, 9 від 15.03.2006, ст. 585.

дованим “ Закон о пограничных жителях и пограничных сношениях. Их история, современное значение и желательные изменения. ” [6] .

На основании действующего в то время законодательства в России – Устава Таможенного 1896г. и Паспортного издания 1890г. ученый доказывает, что “...различные правовые ограничения препятствуют развитию приграничных сношений. Вместе с тем, усиление таможенного и паспортного контроля не может помешать контрабанде в связи с тем, что международная торговля сосредоточена в руках могущественных акционерных компаний и синдикатов. А пограничные жители в этом виноваты мало. ” [7, с.25].

В международно- правовом контексте в теории и практике приграничных отношений доктринальное значение имеет вопрос о пространственной глубине этих отношений. Так, Г.Вольтке писал, что “...область пограничных сношений – это область таможенных законов, известного пространства вдоль существующей границы государства, вглубь страны на определенное расстояние ” [8, с.4].

Вопрос о государственных границах, а следовательно и приграничных отношениях сопредельных государств приобретает особое значение в условиях возникновения новых государств. Основная причина – необходимость более четкого взаимного разграничения территориальных пределов каждого государства, что позволило бы в определенной степени снизить вероятность пограничных споров и конфликтов.

Территориальное размежевание, в свою очередь, взаимосвязано с международным разделением труда, глобализованными интеграционными процессами. У государства появляется необходимость в соответствующих международных договорах и соглашениях, которые являлись бы основой решения проблем, отражающих сложившееся *de-facto* территориальное размежевание государств, в том числе касающихся и осуществления приграничных отношений сопредельных государств.

Договорная практика европейских государств содержит классические нормативно - правовые положения, направленные на регулирование приграничной торговли, перемещения населения, проживающего на приграничных территориях сопредельных государств. Это видно на примере международных договоров, заключенных между западно-европейскими государствами в 20-30-е гг. XX ст. Из международных договоров и соглашений, заключенных в этот период, следует отметить соглашение между Австрией и Германией (1920 г.), конвенцию между Австрией и Францией (1923 г), соглашение между Швейцарией и Польшей (1922 г.), договор между Италией и Австрией (1923 г.), временный договор для урегулирования взаимных отношений до заключения торгового договора Германии и Венгрии (1920 г.), ноту по вопросу об урегулировании торговых сношений и сообщения Австрии и Лихтенштейна (1920 г.), временный торговый договор Германии и Сербско-Хорватско-Словенского королевства (1921 г.), временное торговое соглашение Финляндии и Бельгийско-Люксембургского экономического союза (1924 г.) и т.д. [9, 274С.].

Указанные международные договоры детально регулируют приграничные отношения сопредельных государств, в том числе условия пересечения границ местными жителями, которые проживают на приграничных территориях, для производства различных хозяйственных работ, в целях проведения приграничного товарообмена.

Особенностью осуществления правового регулирования приграничных отношений между западно-европейскими государствами в этот период является то, что сфера связей приграничных районов ограничена исключительно экономическими отношениями, в преобладающей степени в рамках приграничной торговли. Соответственно и предмет правового регулирования ограничен узким кругом правоотношений.

В соответствии с Австро-германским экономическим соглашением от 1 сентября 1920 года предусматривалось освобождение от уплаты пошлин на различные продовольственные, медицинские товары, сельскохозяйственный инвентарь, продукты земледелия в приграничных районах при перемещении их через границу /ст.7/ [10, с. 38-42].

Положения торгового и навигационного договора между Италией и Австрией от 23 апреля 1923 г. детально оговаривает условия торговли на приграничных территориях договаривающихся сторон, включая список, количество товаров, условия взимания пошлин. Список товаров, например, предназначенный для обмена и освобождения от взимания таможенных пошлин, включает различные плоды, удобрения, зерновые хлеба, корма для животных, древесный уголь, ограниченное количество продуктов /ст.ст.19,20/. Прямо о приграничной торговле не указывается, применяется термин «специальная торговля, развивающаяся между территориями соседних стран» /ст. 18/ [11, с.214-215].

Подобное положение объясняется, прежде всего недостаточным уровнем вовлечения приграничных экономических районов и международное разделение труда, неравномерностью размещения производительных сил, а также другими экономико-географическими факторами. Будучи периферийными, приграничные районы, как правило, являлись слаборазвитыми в экономическом отношении.

Характерным для правового регулирования приграничных экономических связей является наличие положений, в соответствии с которыми оговариваются исключения из принципа наибольшего благоприятствования в отношении льгот, предоставляемых, или которые могли быть предоставленными другим пограничным государствам для облегчения пограничной торговли. Подобная правовая норма содержится практически во всех двусторонних международных договорах или соглашениях о торговле и мореплавании.

Важной юридической особенностью рассматриваемых договоров является наличие правовой нормы, определяющей пространственную сферу глубины приграничных связей. Как правило, идет речь о 15-километровых территориях в глубь по обе стороны границы

Договорная практика европейских государств также свидетельствует о наличии правовой нормы в двусторонних договорах, регулирующей пространственную сферу именно приграничных связей в пределах 15-километрового пространства. Например, согласно Торговой концепции, заключенной между Австрией и Францией от 22 июля 1923 года предусматривается, что недоговаривающиеся стороны отказываются от требований получения специального режима, устанавливаемого другой стороной для всякой пограничной торговли, которая бы происходила в полосе среднего протяжения в 15 км по каждую сторону границы и была бы исключительно ограничена потребностями населения, проживающего в приграничной зоне или которая была бы вызвана специальными экономическими условиями, имеющими место в связи с установлением новых границ [12, с.231]. Представляет научный интерес положение, в котором указывается, что "под пограничными областями признаются лежащие по обе стороны общей таможенной границы районы, признававшиеся таковыми до момента заключения в качестве таковых. Ширина пограничной области может быть изменена таможенными властями каждой из договаривающихся сторон по мере надобности. Однако без согласия другой стороны ширина не должна превышать 15 км в глубину" [13, с.40].

Таким образом, правовые механизмы региональных приграничных отношений и приграничного сотрудничества имеют свою историю, отражающие трансформационные процессы глобализованного миропорядка.

Распад СССР привел к образованию 15 независимых государств на постсоветском пространстве и трансформации административных границ союзного государства в межгосударственные границы. Признание *de jure* государственных границ новых независимых государств инициировало геополитические и региональные последствия для формирования концептуальных основ новой политики субъектов международного права на государственных границах. Коренным образом изменилось социально-политическое содержание приграничных отношений соседних государств.

Среди современных научных работ в Украине и России, посвященной проблематике трансграничного сотрудничества особое место занимает фундаментальное исследование под ред. Л.Б.Вардомского и С.В.Голунова. "Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России". Предметом исследования являются вопросы концептуальной основы и пространственные характеристики трансграничной безопасности; (Глава 1); феномен нового пограничья РФ, исторической концепции формирования границ России и СССР в XX веке; формирования пограничной политики; новые границы РФ в контексте регионального сотрудничества на постсоветском пространстве (Глава 2), Пристальное внимание у исследователей вызвали вопросы приграничного сотрудничества России и Украины и правовых основ. Анализируется новая пограничная доктрина России "Концепция охраны Государственной границы РФ, внутренних морских вод, территориального моря, континентального шельфа, исключительной экономической зоны РФ и их природных ресурсов на 2001 - 2005 гг.", подписанная Президентом РФ 1 сентября 2001 г. Авторы обращают внимание, что согласно новой доктрины, предполагается сделать границы России более открытыми для международного сотрудничества и общения. С целью создания единого пограничного пространства приоритетным направлением в концепции определено сотрудничество со странами СНГ [14, 4-5].

В этой связи необходимо обратить внимание на работы таких украинских ученых по социально-экономическим и правовым проблемам приграничного сотрудничества, как В.С. Будкин, Н.А.Микула, Е.Киш, Г.Г. Динис, В.І. Дербак, І.М.Сюсько, И. В. Студенников, М.И. Долишний, П.Ю. Бельский, А.П. Голиков, П.А. Черномаз [15].

Правовые проблемы, связанные с развитием и осуществлением отношений приграничного сотрудничества сопредельных государств рассматриваются в основном во взаимосвязи с исследованием общих вопросов территории и государственных границ, субъектов в международном публичном праве.

Представляет в этом плане интерес исследование российских ученых И. Бусыгиной, Е. Лебедевой "Субъекты федерации в международном сотрудничестве". Авторы указывают, что "правовую основу для развития международных связей субъектов РФ составляют Федеративный договор и Конституция РФ, федеральные законы, Указы Президента РФ, акты Правительства России. Первым документом, отразившим, в частности, вопрос о международных связях регионов стал Федеративный договор (31 марта 1992 г.), который установил, что все субъекты РФ являются самостоятельными участниками международных и внешнеэкономических связей. Данное положение необходимо было раскрыть более полно, что и было сделано в Концепции внешней политики Российской Федерации (2006 г.). Этот документ устанавливал, что положение о самостоятельности субъектов действует только в тех случаях, если это не противоречит Конституции РФ и федеральным законам" [16, 11].

О статусе внутригосударственного законодательства Российской Федерации по вопросам приграничного сотрудничества и заключения регионами международных договоров авторы пишут: "Соглашения, заключаемые регионами, не являются международными договорами; на них не распространяется действие междуна-

родно-правовых норм. Представительства субъектов РФ за рубежом не обладают дипломатическим иммунитетом. Надо отметить, что данный федеральный закон стал объектом множества критических замечаний со стороны экспертов. Основные замечания сводятся к тому, что: 1) закон не содержит принципиально новых правовых положений, повторяя те, которые уже были сформулированы в принятых ранее федеральных законах; 2) закон отрицает за соглашениями регионов качества международных договоров, однако не определяет правовой режим этих документов. В целом эксперты едины во мнении относительно того, что данный федеральный закон свидетельствует о трансформации подхода федерального центра» [17, 13].

Для развития международно-правовых основ двусторонних приграничных отношений Украины и Российской Федерации важное значение имели работы советских и зарубежных юристов-международников по вопросам общей теории и практики международного права, юридическим проблемам государственной территории Ю.Г.Барсегова, В.Г. Будкевича, Г.М.Вельяминова, В.Н.Дурденевского, А.А.Порка, Б.М.Клименко, М.Ладыженского, М.Лукашука, С.В.Молодцова, Н.В.Миронова, Е.Пашуканиса, А.Н.Талалаева, П.А.Токаревой, Г.И.Тункина, Е.Т. Усенко, М.В.Яновского, Г.Георгиева, Ч.Голяминова, К.Х.Грефе, Д.Рюстеля, Г.де Фюмеля, Л.Опенгейма, А.Фердросса и др.

В 1988г. автор этой статьи защитил диссертационное исследование «Международно-правовая основа приграничных отношений СССР с европейскими странами-членами СЭВ» на соискание ученой степени кандидата юридических наук (международное право) (научный руководитель профессор В.Г. Будкевич).

Необходимо отметить, что договорная практика СССР с сопредельными государствами – Венгрией, Польщей, Румынией, Чехословакией, а также между восточноевропейскими государствами, свидетельствует, что положения (правовые нормы) договоров о торговле и мореплавании не распространяются на права и преимущества, которые предоставляются на права и преимущества, которые предоставлены или будут предоставлены для договаривающихся стран для облегчения пограничных отношений с соседними странами в полосе, не превышающей 15 км с каждой стороны границы (соседская оговорка) [18, с. 320, с.329, с.341,с.359].

Таким образом, рассмотрение историко-правовых аспектов приграничных (пограничных) отношений сопредельных государств позволяет сформулировать концептуальные подходы к правовым оценкам процессов трансграничного сотрудничества в современном миропорядке на основе действующих дву- и многосторонних международных договоров.

Приграничные отношения интегрируют различные виды связей соседних государств на территориях, прилегающих к общим границам в сфере политических, экономических, правовых, культурных, информационных и др.

Объектом международно – правового регулирования приграничного сотрудничества сопредельных государств являются отношения, которые осуществляются в связи с необходимостью урегулирования вопросов прохождения и установления взаимных государственных границ; эксплуатацией объектов интернационального пользования в приграничных районах; совместного использования источников энергоснабжения, транспортных средств, строительством и эксплуатацией мостов, плотин, водохранилищ, гидроэнергетических и навигационных систем; международной миграцией населения, а также отношений, связанных с мероприятиями по охране экологических и рекреационных систем, водного хозяйства.

В этой связи представляется, что необходимо разграничивать понятия «приграничных отношений» и «приграничного сотрудничества». По мнению автора, приграничное сотрудничество возможно определить как регулируемую правом деятельность юридических и физических лиц в лице органов местного самоуправления, общественных организаций и граждан на территориях, находящихся в пределах административно – территориальных единиц.

При анализе правовой структуры приграничных отношений / приграничного сотрудничества необходимо идентифицировать основные элементы, которые в своем единстве характеризуют данное явление в качестве целостного понятия. Наличие таких элементов и формирует условия для осуществления приграничных отношений сопредельными государствами:

а/ принципы взаимоотношений сопредельных государств по приграничным вопросам; б/ договорно – правовая основа определения и установления государственной границы; в/ пространственная глубина осуществления приграничных отношений; г/ правовой режим государственной границы; д/ пограничный режим.

Наряду с приграничными отношениями Украины и Российской Федерации важное место занимает такая разновидность как прибрежная торговля, когда в определенных местах отсутствует сухопутная граница. Например, Торговое Соглашение между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации, заключенное 22 октября 1992 г. содержит положение в Статье 3 о том, что « Положения статьи 2 настоящего Соглашения не распространяются на преимущества и льготы: а) предоставляемые или которые могут быть предоставлены в будущем одной из Договаривающихся Сторон другим странам в целях облегчения приграничной или прибрежной торговли « [19].

Составными элементами приграничных отношений сопредельных государств являются правовой режим государственной границы и пограничный режим. Правовой режим государственной границы устанавливается международными договорами и внутригосударственным законодательством.

В основе осуществления приграничных отношений Украины и Российской Федерации лежат общепризнанные международно – правовые принципы равноправия и самоопределения народов, суверенного равенства, территориальной целостности и неприкосновенности, сотрудничества государств, нерушимости границ, неприменения силы, которые закреплены в Уставе ООН, в Декларации о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества государств в соответствии с Уставом ООН.

Международно-правовой статус трансграничного (приграничного) и межтерриториального сотрудничества Украины и Российской Федерации определяется на основе заключенных двусторонних и многосторонних международных конвенций, протоколов, договоров, а именно Договора о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Украиной и Российской Федерацией (так называемый "Большой договор"). Был подписан в Киеве 31 сентября 1997 году на десять лет. Срок его действия истек 1 апреля 2009 г.. В связи с тем, что Стороны не заявили о своих претензиях к Договору, он автоматически был продлен на новый срок.

Международно-правовая сущность приграничного и межтерриториального сотрудничеству (межрегионального) сотрудничества территориальных сообществ и властей заключается в том, что субъектами правоотношений являются суверенные государства, что обуславливает специфические черты и особенности договорно – правового механизма договоров между территориально-административными единицами или органами местного самоуправления Украины и Российской Федерации.

Дополнительный Протокол (TNS No 159) от 9 ноября 1995 г. к Европейской рамочной конвенции определяет правовой статус органов по приграничному сотрудничеству (еврорегионов), создаваемых на основе двух- или многосторонних соглашений. Деятельность органа по приграничному сотрудничеству в полном объеме определяется внутригосударственным законодательством стороны, на территории которой расположена его штаб-квартира. Протоколом предусмотрена возможность принятия согласованного решения о наделении органа по приграничному сотрудничеству статусом субъекта публичного права с большим объемом полномочий. Этот правовой акт открывает перед субъектами (регионами) дополнительные возможности для развития приграничных связей между государствами – участниками СНГ. Дополнительный протокол подписан и ратифицирован: Российская Федерация (27.11.08), Украина (04.11.04) [20];

Протокол № 2 от 5 мая 1998 г. к Европейской рамочной конвенции подписан и ратифицирован: Российская Федерация (27.11.08), Украина (04.11.04) [21]. Основная цель Протокола способствовать развитию правовой основы деятельности органов по межтерриториальному сотрудничеству (межрегиональному), образованных удаленными друг от друга административно-территориальными единицами.

Необходимо обратить внимание на следующие правовые особенности Протокола №2 . Согласно ст. 1 указанного Протокола под "межтерриториальным сотрудничеством" понимаются любые согласованные действия, направленные на установление отношений между территориальными сообществами и властями двух или более Договаривающихся Сторон, отличных от отношений приграничного сотрудничества соседних сообществ и властей, включающие заключение соглашений с территориальными сообществами и властями других государств.

Вместе с тем возникают вопросы о юридических взаимосвязях Европейской рамочной конвенции и Протокола №2 относительно юридического контекста терминов "приграничное сотрудничество" и " межтерриториальное сотрудничество ".

В связи с этим, Статья 3 Протокола №2 содержит норму о том, что "Договаривающиеся Стороны – участницы настоящего Протокола распространяют, *mutatis mutandis* (с необходимыми изменениями), Рамочную конвенцию на межтерриториальное сотрудничество ". И далее, Статья 5 "Для цели настоящего Протокола выражение "*mutatis mutandis*" означает, что в Рамочной конвенции и Дополнительном протоколе термин "приграничное сотрудничество" следует читать как "межтерриториальное сотрудничество", и что статьи Рамочной конвенции и Дополнительного протокола применяются в том случае, если настоящим Протоколом не предусмотрено иного. " [21]

Таким образом, международно-правовой статус трансграничного и межтерриториального сотрудничества Украины с Российской Федерацией на основе практически сложившихся международно - правовых механизмов в рамках Европейской Рамочной Конвенции о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей (Мадрид, май 1, 1980) , Дополнительного Протокола (TNS No 159 , Страсбург, ноябрь , 1995) и Протокола № 2 (TNS No 169 , Страсбург, май , 1998, Протокола № 3 (TNS No 169) , Утрехт, 16.XI.2009, ратифицированных двусторонних договорах о государственных границах , а также двусторонних международных договорах в сфере экономических, экологических, гуманитарных совместных проектов являются реальными правовыми механизмами в интеграционных процессах. В целом есть основания констатировать наличие сложившейся международно - правовой основы осуществления трансграничного и межтерриториального сотрудничества Украины с Российской Федерацией. Такой контекст региональных межгосударственных отношений

создает основания утверждать об усилении региональных позиций Украины для решения интеграционных проблем. Вместе с тем, это не должно создавать никаких иллюзий для Украины.

Важное значение для развития двусторонних отношений приграничного сотрудничества Украины и Российской Федерации имеют правовые обязательства Сторон в относительно многосторонних договорах в рамках СНГ.

В 2009г. в Москве был опубликован информационно-аналитический доклад, который содержал информацию о состоянии и перспективах развития межрегионального и приграничного сотрудничества государств – участников СНГ в 2007–2009 годах. В этом плане заслуживает внимания раздел “Правовая база межрегионального и приграничного сотрудничества государств – участников СНГ”, который включал обзор наиболее важных документов относительно межрегионального и приграничного сотрудничества государств – участников СНГ, а именно:

– Концепция межрегионального и приграничного сотрудничества государств – участников СНГ (далее – Концепция), утвержденная Решением Совета глав правительств СНГ от 15 сентября 2004 года, которое подписали Азербайджанская Республика, Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика, Республика Молдова, Российская Федерация, Республика Таджикистан и Украина.

– Соглашение о приграничном сотрудничестве в области изучения, освоения и охраны недр от 31 мая 2001 г., подписанная в рамках СНГ Республикой Беларусь, Республикой Казахстан (присоединилась 14.02.05), Кыргызской Республикой, Республикой Молдова, Российской Федерацией, Республикой Таджикистан и Украиной. Соглашение вступило в силу для Беларуси (4.10.01), Кыргызстана (4.10.01), России (4.10.01) и Таджикистана (21.01.02).

– Градостроительная хартия от 4 июня 1999 года, подписанная в рамках СНГ Республикой Армения, Республикой Беларусь, Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Молдова, Российской Федерацией, Республикой Таджикистан и Украиной. Хартия вступила в силу для Армении (8.02.01), Беларуси (4.06.99), Грузии (4.06.99), Казахстана (4.06.99), Кыргызстана (2.05.2000), Молдовы (13.12.01), России (4.12.2000), Таджикистана (11.07.01) и Украины (4.06.99). Градостроительная хартия СНГ определила цели, принципы и основные направления совместных действий по устойчивому пространственному планированию и градостроительному развитию территорий сопредельных государств.

Механизм международно-правового регулирования (далее:МПР) приграничного/трансграничного и межтерриториального сотрудничества Украины и Российской Федерации включает совокупность международно-правовых способов и методов влияния на межгосударственные правоотношения [23].

Сущность юридических особенностей МПР отношений обусловлено наличием следующих элементов:

А) двусторонних и многосторонних соглашений, договоров, конвенций, целью которых является регулирование трансграничного и межтерриториального сотрудничества;

Б) наличием политической воли участников на исполнение международных договорных обязательств

В) также существующим балансом взаимных интересов участников трансграничных отношений;

Г) неотъемлимой составляющей МПР есть подсистема индивидуальных и коллективных мироприятий, участниц государств и междугосударственных институциональных механизмов – междугосударственных органов и организаций, если такие созданы, целью которых есть обеспечение, взятых на себя участниками – государствами договорных обязательств.

Составляющей механизма МПР трансграничных отношений есть «Европейская Хартия местного самоуправления», которая после ратификации (ратифицированная Законом Украины от 15.07.1997 года) стала частью внутригосударственного права Украины. Анализ Закона Украины «Про транскордонне співробітництво» с точки зрения Рамочной конвенции о трансграничном сотрудничестве между территориальными общинами и властями свидетельствует в целом о декларативном характере законодательного акта *lex speciale* по отношению к реальным процессам, которые развиваются на уровне местных и региональных властей. Механизм правового регулирования отсутствует, как и отсутствуют юридические обязательства. По-сути, имеет мест централизация принятия управленческих решений относительно приграничного сотрудничества в регионах, когда законом общая координация трансграничного сотрудничества делегирована на специально уполномоченный центральный орган исполнительной власти по вопросам экономической политики. При условии отсутствия государственной финансовой поддержки программ трансграничного сотрудничества, это значит, что закон является лишь декларативными намерениями, а не юридическим алгоритмом регулирования отношений.

Анализ практики международно – правового механизма регулирования трансграничного сотрудничества свидетельствует о новых вызовах и угрозах национальным интересам на государственных границах как Украины, так и Российской Федерации, а именно: нелегальная миграция, торговля людьми, контрабанда, трансграничные перевозки наркотиков и оружия. В этом случаи эффективное трансграничное и межтерриториальное сотрудничество требует прогнозированной государственной политики относительно вызовов и

угроз глобального характера, а также высокого уровня скоординированных программ совместных действий с соседними государствами.

Таким образом, создание эффективного механизма международно-правового регулирования для взаимовыгодного сотрудничества субъектов трансграничного и межтерриториального сотрудничества может быть достигнуто только при условии осуществления системных правовых реформ, региональной политики и политической воли со стороны договорных сторон.

Наряду с этим, проблема формирования организационно - правовых и институциональных эффективных механизмов трансграничного и межтерриториального сотрудничества возможна через реформирование органов местного самоуправления и перераспределение объема полномочий между центральными органами власти в пользу территориальных сообществ и местных властей.

1. Европейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21.05.1980 . Европейская рамочная конвенция о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей от 21 мая 1980 года. - Офіційний Вісник України 2006, 9 від 15.03.2006, ст. 585.
2. См.: Развитие приграничных экономических связей стран-членов СЭВ: материалы международной научно-производственного совещания (г.Ужгород, октябрь 1980 г.). - М.: МИЭП МСС, 1981. - 170 С.
3. См.: Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. - Том.1. -С.Петербург, 1882. -с.338.
4. Лекции по международному праву приват -доцента Ульяницкого В.М. - М., 1895. - с.5.
5. Ф. Лист Международное право в систематическом изложении. - Юрьев / Дерпт/, 1912. - с.288.
6. Г. Вольке. Закон о пограничных жителях и пограничных сношениях. Их история, современное значение и желательные изменения. - Санкт - Петербург, 1903г. - 25 С.
7. Там же, с. 25
8. Там же, с. 4
9. См.: Западно-европейские торговые договоры послевоенного периода. Т.І. Под ред. И со вступительной статьей Б.Е.Штейна. - М,1925. - 274С.
10. Там же, с.38-42
11. Там же, с.214-215
12. Там же, с. 11, 231
13. Там же, с.12, 40
14. Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России” Под ред. Л.Б.Вардомского и С.В.Голунова. - М. - Волгоград: НОФМО, 2002. - 572 С.
15. Budkin Viktor. Ukraine and the Eastern Border of the European Union. In: Geopolitical Studies, Vol.12. 2004. Warsaw, Poland; Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. - Львів: ІРД НАН України, 2004. - 395С; Динис Г.Г., Дербак В.І., Сюсько І.М. Транскордонне співробітництво України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. - Вип..10: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відпов. Ред. С.В.Віднянський. - К.:Інститут історії України НАН України, 2001. - с.110-127; Є.Кіш. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу // На шляху до Європи. Український досвід Євросоюзу. - Київ: Логос, 2000. - с.. 13 - 34; Ігор Студенніков. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональної політики в Україні. - Економічний Часопис-XXI №1-2'2005 - Режим доступу: www.niss.od.ua/p/21.doc
16. См.:Ирина Бусыгина, Елена Лебедева. Субъекты федерации в международном сотрудничестве.Москва. МГИМО – Университет,2008. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.5>). См. также: Толстых В.Л. Международная деятельность субъектов Российской Федерации. - Томск, 2002. - с.. 64–65.
17. Там же, с. 13-17.
18. См.: Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами / М., 1969. Вып. XXI11. -с.320, 329, 341, 359.
19. Торговое Соглашение между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_025/.
20. ДОГОВІР про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною Російською Федерацією. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU97002D.html.
21. Протокол № 2 к Европейской рамочной конвенции о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей, имеющий отношение к межтерриториальному сотрудничеству. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL=RUS&NT=106>
22. Там же, с. 2.
23. Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС) - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_947.
24. См.: Межрегиональное и приграничное сотрудничество государств – участников СНГ (информационно-аналитический доклад). - Москва, 2009 год. - 107 С. . [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www..www.e-cis.info/foto/pages/19525.doc>. Дата доступа: 01.10.2013.
25. См.: И.И. Лукашук. Механизм международно-правового регулирования. Киев, Изд-во при КГУ, узд. Объединение «Вища школа», 1989.-164 С.

Правове регулювання україно-російських консульських зносин

Олена Святун

Олексій Святун

Стаття присвячена дослідженню консульських зносин між Україною та Російською Федерацією. Проаналізовано історію становлення та сучасні тенденції розвитку україно-російських консульських зносин та зроблено пропозиції стосовно удосконалення правового регулювання зазначених відносин.

The article is dedicated to the research of the consular relations between Ukraine and the Russian Federation. The history of formation and recent developments of Ukrainian-Russian consular relations are being analyzed and the proposals are made concerning the improvement of legal regulation of abovementioned relations.

Розпад Радянського Союзу спричинив появу на карті світу 15 нових незалежних держав. Історично склалися так, що консульська служба опинилася в епіцентрі діяльності по подоланню наслідків вищезазначених процесів. Стан економіки та соціального забезпечення в країнах колишнього СРСР мали своїм наслідком значне збільшення кількості українців, які виїжджають за кордон. Усе більше наших громадян подорожують за межі України, як для пошуку кращої долі, так і з метою отримання сезонної чи тимчасової роботи за контрактом. Найбільше українців проживає в Російській Федерації (РФ).

Згідно з офіційними даними на 1 січня 2013 р., в Росії проживає 143 млн. 347 тис. осіб, з них 3,9 млн. осіб або 1,4 % від усього населення — українці (третє місце після росіян і татар) [1].

Отже, цілком природним є, що, враховуючи вищезазначене, питання захисту національно-державних інтересів України, її громадян та юридичних осіб, а також співвітчизників в Росії є в сучасних умовах важливим фактором і одним із пріоритетних напрямків зовнішньої та внутрішньої політики Української держави та головним напрямком діяльності консульської служби України в Російській Федерації.

Дослідження проблем українських громадян та співвітчизників в Росії в наслідок їх суспільно-політичної гостроти та значущості у відносинах між Україною та РФ та засобів подолання цих суперечностей у наш час є досить актуальними. Наразі ця тематика є недостатньо дослідженою у вітчизняній та російській науці міжнародного права. Певних питань україно-російських консульських зносин торкалися Г.М. Руденко [2], Ю.М. Смирнов [3], А.М. Зленко [4]. Проте цей комплекс питань вимагає більш детального вивчення та аналізу.

Дипломатичні зносини між Україною та Російською Федерацією були встановлені 14 лютого 1992 р., коли у Мінську наша держава та Росія підписали *Протокол про встановлення дипломатичних відносин* та погодилися обмінятися дипломатичними представництвами на рівні посольств.

У серпні 1992 р. в Ялті підписано *Меморандум про взаєморозуміння з питань консульських відносин між Україною і Російською Федерацією* [5], яким тимчасово врегульовувалися питання про засади функціонування консульських установ двох держав.

У наш час на території Російської Федерації діють 5 Генеральних консульств України: в Нижньому Новгороді, Новосибірську, Санкт-Петербурзі та Ростові-на-Дону, а також Консульський відділ при Посольстві України в Москві. Що стосується Росії, то консульська служба РФ в Україні представлена Консульським відділом Посольства в Києві, Генеральними консульствами РФ в Харкові, Одесі, Львові, Сімферополі, а також Почесним консульством у Чернігові.

Договірно-правовою основою консульських відносин України та РФ є Консульська конвенція [6], підписана 15 січня 1993 р. у м.Москва. Цей документ є двосторонньою угодою, яка врегулює консульські відно-

УДК 341.85

СВЯТУН Олена Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

СВЯТУН Олексій Володимирович,

кандидат юридичних наук, головний консультант Головного управління з питань зовнішньополітичних та інтеграційних процесів Адміністрації Президента України.

© Олена Святун, 2013
© Олексій Святун, 2013

сини між обома державами. Конвенція, в основному базується на положеннях Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р., сторонами якої є Україна та Російська Федерація, розвиває і доповнює положення цього багатостороннього міжнародно-правового акту. Конвенція складається з преамбули та шести розділів. У першому розділі даються визначення наступних термінів: «консульська установа», «консульський округ», «голова консульської установи», «консульська посадова особа», «консульський службовець», «консульське приміщення», «консульські архіви» тощо. Питання про відкриття консульської установи, її клас, місцезнаходження та консульського округу визначаються тільки за домовленістю між акредитуючою державою і державою перебування. Конвенція визначає, що до призначення конкретної особи в якості голови консульської установи на це повинна бути отримана попередня згода держави перебування. Акредитуюча держава передає Міністерству закордонних справ держави перебування консульський патент про призначення глави консульської установи. Глава консульської установи приступає до виконання своїх обов'язків після того, як держава перебування видасть йому екзекватуру. В Консульській конвенції міститься окрема стаття, яка передбачає, що консульські посадові особи повинні бути громадянами акредитуючої держави. Особливо виділяється положення, яке вказує на обов'язкове повідомлення держави перебування про призначення, прибуття та від'їзд працівників консульської установи. Конвенція також передбачає інститут почесних консулів, при цьому зазначається, що питання призначення почесних консульських посадових осіб вирішуються сторонами по дипломатичним каналам.

Окремий III розділ присвячений консульським функціям. Положення цього Розділу, в своїй основі, співпадають з положеннями ст. 5 Віденської конвенції про консульські зносини «Консульські функції». Тут чітко визначені права та обов'язки консульських посадових осіб щодо захисту інтересів своїх громадян. Зокрема, передбачається, що компетентні органи країни перебування зобов'язані негайно, однак не пізніше, ніж через 3 (три) дні повідомити консульську посадову особу про затримання, арешт або будь-яке інше обмеження свободи громадянина акредитуючої держави. При цьому посадовій особі негайно, однак не пізніше, ніж через чотири доби, з часу затримання, арешту або іншого обмеження свободи громадянина своєї держави, забезпечується право на відвідування або знесення з такою особою. Компетентні органи держави перебування повинні повідомити затриманій особі про її права, зазначені вище.

Розділ IV «Пільги, привілеї та імунітети» містить в собі групу статей, де перераховуються привілеї та імунітети (пільги) консульських посадових осіб та консульських установ. Згідно з положеннями Конвенції, недоторканими є консульські приміщення та житлові приміщення консульських посадових осіб, консульські архіви та документи, а також персона консульської посадової особи. Відповідно до Конвенції консульські посадові особи користуються дипломатичними привілеями та імунітетами у повному обсязі, як і дипломатичні агенти.

У Розділі V «Поважання законів і правил держави перебування» (ст. 48) відбувається відтворення положень ст. 55 Віденської конвенції про консульські зносини. В статті підкреслюється, що всі особи, які користуються привілеями та імунітетами, зобов'язані поважати закони та правила перебування; вони також зобов'язані не втручатися у внутрішні справи цієї держави.

Таким чином, Консульська конвенція регулює відносини між Україною та Російською Федерацією, а стан консульських відносин відповідає загальному стану міждержавних відносин. Вони ґрунтуються, як зазначено у преамбулі, на принципах розвитку дружніх відносин та співробітництва між державами, а також більш ефективного захисту прав та інтересів своїх громадян. Консульська конвенція висуває на перший план необхідність захисту інтересів акредитуючої держави, її громадян та юридичних осіб, при чому в цьому питанні консул отримує повну підтримку держави перебування.

22 січня 1993 р. в Мінську представники Armenії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану та України підписали *Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах* [7]. 17 вересня 1999 р. для України набрав чинності Протокол до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, підписаний у м. Москва 28 березня 1997 р.

Головна мета цієї Конвенції - врегулювання відносин компетентних органів держав (установ юстиції) учасниць СНД у цивільних, сімейних та кримінальних справах, а також забезпечення належного захисту прав і законних інтересів громадян та осіб, що проживають на територіях країн СНД. У відповідності до цієї Конвенції громадяни кожної з договірних сторін, а також особи, які проживають на її території, користуються на територіях договірних сторін по відношенню до своїх особистих та майнових прав таким саме правовим захистом, як і власні громадяни цієї договірної сторони. У відповідності до міжнародної практики, консульські установи держав-учасниць, в тому числі й України та РФ, повинні слідкувати за неухильним дотриманням місцевими органами влади положень цієї Конвенції. Наразі можна відзначити, що механізм реалізації положень цього міжнародного документу є достатньо нерозвиненим, оскільки виконавчі органи РФ іноді недостатньо сумлінно відносяться до виконання певних головних положень цієї Конвенції.

Порядок здійснення поїздок до Росії та України врегульовано *Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації* [8], що була підписана 16 січня 1997 р. (із змінами, внесеними Протоколами від 30 жовтня 2004 р. та 26 лютого 2007 р.).

Цей міжнародний договір передбачає, що громадяни держави однієї Сторони можуть в'їжджати, виїжджати та пересуватися територією держави іншої Сторони без віз з дотриманням правил перебування, що діють в цій державі, по документах, що посвідчують особу і підтверджують громадянство. *Протокол про внесення змін до зазначеної Угоди* [9] від 30 жовтня 2004 р. закріплює, що громадяни держави однієї Сторони на основі взаємності звільняються від реєстрації у компетентних органах за місцем їхнього перебування на території держави іншої Сторони, якщо термін такого перебування не перевищує 90 днів з моменту в'їзду на територію держави цієї іншої Сторони, за наявності у них міграційної картки з позначкою органів прикордонного контролю, проставленої при в'їзді на територію держави перебування.

Необхідно мати на увазі, що відповідно до статті 26 Федерального Закону «Про порядок виїзду із Російської Федерації і в'їзду в Російську Федерацію» від 15 серпня 1996 р. може бути встановлено заборону на в'їзд в Росію протягом 3 років для іноземців та осіб без громадянства, які під час свого попереднього візиту перевищили дозволений термін перебування в РФ на 30 і більше діб, за винятком випадків, коли виїхати з території РФ було неможливим (у зв'язку з необхідністю екстреного лікування; тяжкою хворобою або смертю близького родича в РФ; внаслідок непереборної сили (надзвичайних і невідворотних за даних умов обставин) або інших явищ стихійного характеру) [11].

Крім того, статтею 322 Кримінального Кодексу РФ встановлено кримінальну відповідальність за перетин державного кордону РФ при в'їзді в Російську Федерацію іноземним громадянином або особою без громадянства, в'їзд яким в Росію завідомо для винного не дозволений на підставах і в порядку, передбачених російським законодавством [11].

Положення про можливість не реєструватися в компетентних органах країни перебування протягом 90 днів з моменту в'їзду є правилом, на порушення якого найчастіше скаржаться громадяни України, які перебувають в РФ. Як правило, рядові співробітників органів внутрішніх справ РФ у переважній своїй більшості не обізнані із положеннями міжнародних договорів Росії, у своїй діяльності керуються внутрішніми підзаконними актами Міністерства внутрішніх справ РФ. У наслідок цього, за повідомленнями засобів масової інформації та свідченнями самих громадян України, непоодинокими є випадки затримання українських громадян за «порушення» міграційного законодавства Росії, а також притягнення їх до адміністративної відповідальності або примусової депортації з території Російської Федерації.

Перетин державного кордону громадянами України, які проживають у прикордонних з Російською Федерацією регіонах України, регламентується *Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетину українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації* від 18 жовтня 2011 року. [12]

Згідно з цією Угодою громадяни України – жителі прикордонних регіонів можуть перетинати державний кордон у місцевих пунктах пропуску того регіону, жителями якого вони є, і перебувати на території РФ в межах регіону, в який вони в'їхали через місцевий пункт пропуску. Наші громадяни можуть перебувати на території прикордонних регіонів Російської Федерації без реєстрації, якщо термін такого перебування не перевищує 90 днів з моменту в'їзду на територію Росії. Під час перетину кордону міграційні картки не заповнюються.

Якщо в період перебування на території відповідного регіону Російської Федерації громадяни України – жителі прикордонних регіонів втратили або пошкодили документи, вони зобов'язані негайно повідомити про це органи внутрішніх справ РФ, які після встановлення особи згаданих громадян України видають їм довідку про втрату документів для негайного їх повернення на територію України.

Ще одне питання україно-російських відносин, яке набуває з року в рік все більшої актуальності, це питання трудової міграції. За різними оцінками тільки в Росії перебуває приблизно 1 млн. 345 тис. трудових мігрантів з України. На рівні міждержавних відносин питання працевлаштування врегульовано *Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн* від 14 січня 1993 р. [10]. Дія цієї Угоди поширюється на осіб (працівників) та членів їх сімей, які є громадянами або постійно проживають на території однієї з Сторін, а трудову діяльність здійснюють на умовах найму на території іншої Сторони. При цьому вік особи, з якого допускається прийняття на роботу громадян, визначається законодавством сторони працевлаштування.

Угода визначає органи, уповноважені представляти Сторони у реалізації цієї Угоди: з Української Сторони – це Міністерство праці України (зараз – Міністерство соціальної політики України), а з Російської Сторони – Міністерство праці Російської Федерації (зараз – Міністерство праці та соціального захисту Російської Федерації). Усі питання, пов'язані з виконанням цієї Угоди, вирішуються шляхом взаємних консультацій між цими міністерствами.

Трудова діяльність працівника оформлюється трудовим договором (контрактом), укладеним з роботодавцем, який реєструється в установах, визначених Міністерствами праці Сторін. Цією Угодою регулюється перебування працівників на території двох країн і не зазначено про необхідність оформлення спеціального дозволу на працевлаштування.

При цьому слід відзначити, що порядок здійснення громадянами України трудової діяльності на території Російської Федерації регламентується Федеральними законами «Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у Російській Федерації» від 07 липня 2006 р. та «Про правовий статус іноземних громадян у Російській Федерації» від 21 червня 2002 р. і прийнятими в їх розвиток відповідними постанови Уряду Російської Федерації, які спрощують процедуру видачі дозволів на працевлаштування іноземним громадянам, які прибули до Російської Федерації в порядку, що не вимагає отримання візи. Цими нормативно-правовими актами встановлено обов'язок іноземного громадянина, який прибув до Російської Федерації у порядку, що не вимагає отримання візи, подати заяву про видачу йому дозволу на працевлаштування особисто або через організацію, що здійснює в установленому порядку працевлаштування іноземних громадян, або через особу, яка виступає відповідно до цивільного законодавства Російської Федерації у якості представника цього іноземного громадянина, в орган міграційної служби. Після отримання дозволу на працевлаштування, іноземний громадянин може самостійно здійснити пошук організації (роботодавця) для працевлаштування. З організацією (роботодавцем), що приймає іноземного громадянина, він зобов'язаний укласти трудовий або цивільно-правовий договір. У разі, якщо протягом 90 днів з дня в'їзду на територію Російської Федерації він не зміг знайти роботу, він зобов'язаний виїхати за її межі [11].

Отже, можна зробити висновок, що федеральне законодавство Росії суперечить положенням вищезазначеної двосторонньої угоди між Україною та Російською Федерацією. По-перше, Угода про трудову діяльність передбачає, що Уповноваженим органом боку РФ є Міністерство праці РФ, однак фактично питаннями працевлаштування іноземців (а отже й громадян України), крім Міністерства праці та соціального захисту Російської Федерації, яке є відповідальним за розподіл квот щодо видачі дозволів на працевлаштування іноземців, займаються міграційні органи на чолі з Федеральною міграційною службою. По-друге, положеннями Угоди не передбачений дозвільний порядок працевлаштування, натомість внутрішнє законодавство Росії прямо встановлює вимогу отримання дозволу на працевлаштування, що не відповідає зазначеній Угоді.

Окрему групу питань, які стоять на порядку денному консульських відносин України та РФ, формують питання пенсійного забезпечення, соціального захисту, а також охорони здоров'я. Ці відносини регулюються цілою низкою двосторонніх угод, укладених між двома державами: Тимчасова Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півночі, в галузі пенсійного забезпечення від 15 січня 1993 р.; Угода про порядок переведення і виплати пенсії відповідно до Тимчасової Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, у галузі пенсійного забезпечення від 15 січня 1993 р., від 30 липня 1996 р.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн від 14 січня 1993 р.; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про соціальний захист сімей з дітьми громадян України, які працюють і навчаються в РФ і сімей з дітьми громадян РФ, які працюють і навчаються в Україні від 14 січня 1993 р. Привертає увагу той факт, що всі ці угоди укладені ще на початку 1990-х рр., а отже досить часто їх положення вже не відповідають сучасним умовам розвитку. Тому на порядку денному україно-російських міждержавних відносин стоїть питання про необхідність внесення змін та доповнень до чинних договорів з пенсійних та соціальних питань, або укладення нових.

Зокрема, ст. 9 Угоди про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн передбачено, що питання пенсійного забезпечення працівників і членів їхніх сімей регулюються Угодою про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 р. [10].

При переселенні пенсіонера в межах країн-держав учасниць Угоди виплата пенсії за попереднім місцем проживання припиняється, якщо пенсія того ж виду передбачена законодавством держави за новим місцем проживання пенсіонера. Пенсія в цьому випадку призначається за законодавством держави, на території якої проживає пенсіонер, а орган з питань пенсійного забезпечення держави попереднього місця проживання припиняє виплату пенсії. При виїзді на постійне місце проживання до Росії, пенсіонери за віком або за станом роботи отримують розрахунок пенсії за 6 місяців наперед. Однак до моменту отримання Дозволу на проживання у Росії, а цей документ видається після 1 року постійного проживання на її території, пенсіонер залишається без пенсійного забезпечення. Фактично протягом 2-3 років пенсіонери не можуть отримувати пенсії до вирішення питання щодо отримання Дозволу на проживання в РФ або отримання громадянства РФ [15].

Питання медичного забезпечення громадян України, які перебувають у Російській Федерації, регулюються *Угодою між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про медичне страхування громадян України, які тимчасово знаходяться в Російській Федерації і громадян Російської Федерації, які тимчасово знаходяться в Україні від 28. жовтня 1999 р.*

Відповідно до п.4. «Правил надання медичної допомоги іноземцям на території Російської Федерації», які затверджено Постановою Уряду РФ від 01 вересня 2005р. № 546, іноземним громадянам надається безкоштовна невідкладна медична допомога лікувально-профілактичними установами державної та муніципальної системи охорони здоров'я, у випадку виникнення стану, який може спричинити безпосередню загрозу життю, або потребує термінового медичного втручання. Після виходу з цього стану, іноземним громадянам може бути надана планова медична допомога. Планова медична допомога іноземним громадянам надається на платній основі [11]. Таким чином, громадяни України, які постраждали внаслідок ДТП, аварій, мають важкі хвороби серцево-судинної системи, або онкологічні захворювання, практично залишаються без медичної допомоги, бо неспроможні сплати медичне лікування. З метою врегулювання цієї проблеми, експерти пропонують запровадити режим обов'язково медичного страхування громадян України, які виїжджають до Російської Федерації, і громадян Росії, які виїжджають до України, і внести в список документів, обов'язкових при перетині кордону країн, полісу медичного страхування на термін перебування у країні.

Нарешті не останню роль в діяльності консульських служб України та Російської Федерації відіграють проблеми громадянства. Слід відзначити, що ці питання постали предметом двостороннього обговорення ще на початку україно-російських відносин. Ще в 1992 р. між двома державами відбулися переговори стосовно суперечностей, які існували між ними в консульській сфері, перед усім з проблеми подвійного громадянства. Україна не визнає подвійного громадянства, однак непоодинокими є випадки, коли через колізії законів про громадянство, особа набуває громадянство Росії, зберігаючи при цьому громадянство України. Це призводить до низки проблем, пов'язаних із подвійним громадянством: порядок проходження військової служби, надання консульського та дипломатичного захисту тощо. Можливим засобом вирішення цієї колізії могло б стати укладення двосторонньої угоди про спрощення порядку набуття та припинення громадянства, на зразок тих, що вже укладені Україною з Казахстаном, Білоруссю, Таджикистаном, Киргизстаном.

У 2012 р. Україна та Російська Федерація підписала *Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію* [13] та *Виконавчий протокол про порядок реалізації* [14] зазначеної Угоди.

Згідно з ст. 1 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію від 22 жовтня 2012 р. (набрала чинності 08 серпня 2013 р.) «реадмісія» - це передача компетентними органами держави запитуючої Сторони і приймання компетентними органами держави запитуваної Сторони в порядку, на умовах і з метою, передбаченими цією Угодою, осіб, які в'їхали або перебувають на території держави запитуючої Сторони з порушенням законодавства даної держави з питань в'їзду, виїзду і перебування іноземних громадян та осіб без громадянства. При цьому це стосується осіб, громадян запитуваної Сторони або які втратили її громадянство після в'їзду на територію держави запитуючої сторони, а також це може стосуватися громадян третіх держав та осіб без громадянства. Також, реадмісія може здійснюватися по відношенню до громадян третіх країн та осіб без громадянства, якщо доведено, що вони в'їхали до запитуючої Сторони із порушенням міграційного законодавства, які мають законні підстави перебувати на території держави запитуваної Сторони. Крім того, Угода передбачає можливість транзиту громадян третіх держав та осіб без громадянства, якщо компетентні органи запитуючої Сторони нададуть письмові гарантії того, що зазначеним особам надається безперешкодний в'їзд на територію третьої держави незалежно від того, чи вона є державою транзиту, чи державою кінцевого призначення (ст. 6).

У Виконавчому протоколі про порядок реалізації Угоди про реадмісію компетентними органами держав Сторін, уповноваженими реалізовувати положення Угоди визначені: з боку України - Державна міграційна служба (центральний компетентний орган) та Адміністрація Державної прикордонної служби, а з боку РФ - Федеральна міграційна служба (центральний компетентний орган), Міністерство закордонних справ, Федеральна служба безпеки Російської Федерації. З метою реалізації положень Угоди та Виконавчого протоколу компетентні органи держав Сторін взаємодіють між собою безпосередньо. Крім того, у Виконавчому протоколі врегульовано процедурні питання реадмісії.

Таким чином, україно-російські відносини в консульській сфері мають 20-річну історію і характеризуються широкою різноманітністю. Не останню роль тут відіграє загальний стан україно-російських міждержавних відносин. Слід відзначити, що багато питань вже врегульовані в рамках двосторонніх договорів, однак проблеми лежать у площині практичної реалізації цих міжнародних документів. На порядку денному обох держав стоїть діяльність щодо вироблення детального та ефективного механізму забезпечення дотримання договорів з консульських зносин, а також розробка нових документів, спрямованих на врегулювання питань, які є нагальними для реального забезпечення прав громадян України та Росії в державі-сусідці.

- [1] Население России [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум.: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8#cite_note-1.
- [2] Руденко Г.М. Основи консульських зносин. / Руденко Г.М.– К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2006. – 424 с.
- [3] Смирнов Ю.М. Консульское право: практика применения: Курс лекций / Ю.М. Смирнов; Дип. академия МИД России. – М.: НИМП, 2001. – 351 с
- [4] Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. / Зленко А. – Х.: Фоліо, 2004. – 560 с.
- [5] Меморандум про взаєморозуміння з питань консульських відносин між Україною і Російською Федерацією від 03.08.1992 р. // Офіційний вісник України від 22.10.2004 – 2004 р. – № 40. – Стор. 218. – Стаття 2670. – Код акту 30243/2004.
- [6] Консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією // Офіційний вісник України від 31.08.2007. – 2007 р. – № 62. – Стор. 85. – Стаття 2459. – Код акту 40778/2007.
- [7] Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993. // Офіційний вісник України від 16.11.2005. – 2005 р. – № 44. – Стор. 328. – Стаття 2824. – Код акту 34196/2005.
- [8] Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16.01.1997 р. // Офіційний вісник України від 26.11.2004. – 2004 р. – № 45. – Стор. 333. – Стаття 3005. – Код акту 30608/2004.
- [9] Протокол про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16.01.1997 р. // Офіційний вісник України від 26.11.2004. – 2004 р. – № 45. – Стор. 336. – Стаття 3006. – Код акту 30609/2004.
- [10] Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн від 14.01.1993 // Офіційний вісник України від 29.04.2005. – 2005 р. – № 15. – Стор. 349. – Стаття 807. – Код акту 32030/2005.
- [11] Поради подорожуючим. / Посольство України в Російській Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум.: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/travel-advice>.
- [12] Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних районів України та Російської Федерації від 18.10.2011. // Офіційний вісник України від 25.05.2012. – 2012 р. – № 37. – Стор. 397. – Стаття 788. – Код акту 61556/2012.
- [13] Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію // Офіційний вісник України від 01.10.2013. – 2013 р. – № 73. – Стор.457. – Стаття 1746. – Код акту 68837/2013.
- [14] Виконавчий протокол про порядок реалізації Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум.: <http://document.ua/vikonavchii-protokol-pro-porjadok-realizaciyi-ugodi-mizh-kab-doc159590.html>.
- [15] Андрусенко Наталія. Літнім українцям, які емігрували за кордон, ПФ виплачує пенсії щоквартально / Наталія Андрусенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум.: <http://www.gazetaukrainska.com/2009-12-17-14-46-56/2011-04-04-12-30-03/2708-2012-06-22-08-19-11.html>.

Міжнародно-правове
регулювання
співробітництва
в екологічній сфері

Марина Медведєва

Співробітництво України та Російської Федерації в сфері правового регулювання охорони довкілля та раціонального природокористування

Стаття присвячена аналізу основних сфер співробітництва, проблемних моментів та напрямків майбутньої співпраці в міждержавних україно-російських природоохоронних відносинах. Автор торкається практичних проблем в сфері охорони та збереження акваторії Чорного, Азовського морів, Керченської протоки, розробки шельфу цих морів, охорони морських живих ресурсів, реагування на стихійні лиха, в сфері охорони поверхневих прісних вод, ядерної та радіаційної безпеки, запровадження утилізаційного «екологічного» збору на автомобілі. Автор робить висновок, що існує значний потенціал для налагодження більш тісної та плідної співпраці між Україною та Росією в досліджуваних сферах, особливо на рівні єрорегіонів, транскордонних екологічних мереж, а також в сфері збереження біорізноманіття.

This article analyzes the main areas of cooperation, problems and areas of future cooperation in the Ukrainian-Russian interstate environmental relations. The author touches upon practical problems in the field of protection and conservation of the Black and Azov Sea, Kerch Strait, the development of shelves of these seas, protection of marine living resources, responding to natural disasters, in the field of surface fresh waters, nuclear safety, the introduction of recycling fees on cars. The author concludes that there is significant potential for establishing closer and more effective cooperation between Ukraine and Russia in the studied areas, especially at the euroregions level, transboundary ecological networks, as well as in the field of biodiversity conservation.

Українсько-російське співробітництво в сфері правового регулювання охорони довкілля та раціонального природокористування має свої проблемні питання, від вирішення яких залежить налагодження дружніх, добросусідських, стабільних відносин між двома державами. Метою цієї статті є виявлення проблемних моментів та напрямків майбутньої співпраці в міждержавних україно-російських природоохоронних відносинах.

Українсько-російське співробітництво в сфері правового регулювання охорони довкілля та раціонального природокористування ґрунтується на таких міжнародних двосторонніх угодах, як Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною 1997 р. (ст. 25, 29 і 30), а також Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 1995 р.

Виділимо основні сфери співробітництва, проблемні моменти та напрямки майбутньої співпраці в міждержавних україно-російських природоохоронних відносинах.

1. Чорне море: захист морського середовища, розробка шельфу, охорона біорізноманіття.

Двостороння співпраця України та РФ з охорони та захисту акваторії Чорного моря від забруднення ґрунтується на положеннях Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ з питань забезпечення екологічної безпеки та екологічного контролю в місцях базування Чорноморського флоту РФ на території України

УДК 341.22:349.6

МЕДВЕДЄВА Марина Олександрівна,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© М. Медведєва, 2013

1998 р. Проблема забруднення акваторії Чорного моря внаслідок діяльності Чорноморського Флоту РФ включає проблему дотримання природоохоронного законодавства військовими формуваннями і об'єктами ЧФ РФ, зокрема в сфері дозвільної процедури щодо викидів у водне і повітряне середовище, а також проблему компенсації екологічної шкоди, пов'язаної з перебуванням ЧФ РФ на території України.

Іншим проблемним моментом є можлива розробка геологічної структури Паласа на шельфі Чорного моря. Свої плани щодо цього оголосили Україна спільно з Росією [1, с. 185]. Однак незважаючи на проблеми з делімітацією та демаркацією морського кордону в Чорному морі між двома державами, підтримувана і фінансована урядом РФ державна нафтова компанія «Роснефть» наприкінці 2011 р. уклала договір про спільну діяльність у сфері розвідки і промислової експлуатації нафтогазоносних структур шельфу Чорного моря, а саме – Південно-Західної та Південно-Східної нафтогазової структури, які розташовані по периметру Паласа, з американською компанією «ЕххонМобіл» [2]. Таким чином, російська сторона порушила усні домовленості з Україною, а також принцип співробітництва у сфері використання спільних природних ресурсів. Питання ускладнюється тим фактом, що Росія не є стороною ані Орхуської конвенції 1998 р., ані Конвенції Еспо 1991 р. Це означає, що Україна не зможе застосувати процедури оцінки впливу на довкілля у транскордонному контексті та залучення громадськості в цей процес задля попередження можливого негативного впливу на навколишнє середовище внаслідок розробки шельфу Чорного моря з боку російської сторони, а також процедуру з питань дотримання Росією зазначених договорів.

Позитивним кроком у напрямку налагодження українсько-російського природоохоронного співробітництва є здійснення низки спільних програм з охорони видів морської фауни Чорного моря. В 1996 р. шість причорноморських держав – Болгарія, Румунія, Туреччина, Грузія, Росія та Україна – підписали Стратегічний план дій щодо реабілітації та захисту Чорного моря. План передбачає здійснення практичних заходів, спрямованих на відновлення та збереження довкілля Чорного моря (зменшення забруднення, удосконалення управління живими ресурсами, підтримку соціального розвитку у спосіб, що не шкодить довкіллю, а також фінансування екологічних проектів). У 2005 р. був реалізований спільний проект «Афаліна-2005» щодо обліку китоподібних у водах Грузії між Україною, Грузією та Росією [1, с. 179]. Разом з тим, співробітництво у сфері охорони біорізноманіття Чорного моря ускладнюється внаслідок того, що Росія досі не ратифікувала деякі угоди, присвячені збереженню видів фауни і флори в Чорноморському регіоні, а саме: Угоду зі збереження китоподібних у Чорному та Середземному морях 1998 р. (укладена в рамках Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р.) та Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р.

Серед можливих напрямків співпраці між обома державами можемо запропонувати таке: поглиблення двостороннього співробітництва в рамках структур Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 року, зокрема Комісії із захисту Чорного моря від забруднення; активізацію діяльності Робочої групи з питань екологічної безпеки і охорони навколишнього середовища Підкомісії з питань функціонування ЧФ РФ і його перебування на території України Російсько-Української міждержавної комісії.

2. Азовське море та Керченська протока: захист морського середовища, попередження та ліквідація наслідків стихійних лих.

Двостороння співпраця України та РФ з охорони та захисту акваторії Азовського моря і Керченської протоки від забруднення, забезпечення екологічної безпеки, пошуку та рятування базується на Договорі між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р. (ст. 3) та Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заходи щодо забезпечення безпеки мореплавства в Азовському морі та Керченській протоці 2012 р. (ст. 2).

Відсутність делімітації українсько-російського кордону в Азовському морі і Керченській протоці затягує процес узгодження двосторонніх угод, які б регламентували режим судноплавства в цьому районі, встановлювали технічні вимоги до суден, нормативи щодо охорони морського середовища, систему постійного моніторингу, режим рибальства та здійснення інших видів діяльності, що мають вплив на довкілля, а також механізм компенсації у випадку завдання екологічної шкоди. Останнє стало особливо актуальним після аварії 11 листопада 2007 р. у Керченській протоці, коли внаслідок незлагодженості дій морських адміністрацій двох країн, недбалості російської сторони та погодних умов відбувся викид нафтопродуктів і сірки з шести російських суден в морське середовище та загибель людей. Інший випадок, який підкреслив нагальність делімітації морських зон в акваторії – арешт українського рибалки Олександра Федоровича, щодо якого 21 липня 2013 р. слідчий відділ Прикордонного управління Краснодарського краю порушив кримінальну справу за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 256 КК РФ – протизаконний вилов водних біоресурсів.

Серед можливих напрямків співпраці між обома державами можемо запропонувати таке: розробка угод між Україною і РФ про захист морського середовища Азовського моря і Керченської протоки та про рибальство; розробка на двосторонньому рівні єдиних екологічних стандартів допустимого антропогенного забруднення (викидів) екосистеми урбанізованих районів Азовського узбережжя із всіх видів джерел (із суші, через

атмосферу, з суден, внаслідок діяльності на морському дні тощо); необхідність створення єдиної бази даних про забруднення Азовського моря і Керченської протоки.

3. Охорона трансграничних поверхневих прісних вод.

Двостороння співпраця України та РФ у зазначеній сфері базується на Угоді між Урядами Росії й України про спільне використання та охорону прикордонних водних об'єктів 1992 р. Однією з особливостей цієї Угоди є те, що її російськомовна версія відрізняється від україномовного варіанта. Зокрема, у російськомовному тексті вона носить назву «Соглашение о совместном использовании и охране трансграничных водных объектов». Між текстами існують також інші відмінності, але при цьому не зазначається, який з них матиме переважну силу у випадку виникнення конфліктної ситуації [3, с. 169]. До трансграничних вод спільного користування належать ріки Сіверський Донець, Десна, Дніпро. Однак на сьогоднішній день відсутні двосторонні міждержавні чи міжурядові угоди, які б регламентували питання використання та охорони їх вод від забруднення.

Наприклад, співробітництво з охорони та використання вод Сіверського Дінця здійснюється, серед іншого, в рамках Програми спільного контролю якості вод за гідрохімічними і токсикологічними показниками в прикордонних створах водних об'єктів басейну р. Сіверський Донець та річок Приазов'я зони діяльності Сіверсько-Донецького басейнового управління водних ресурсів і Донського басейнового водного управління на 2011-2015 рр. 16 лютого 2001 р. керівники Белгородської, Харківської, Донецької, Луганської та Ростовської областей підписали Меморандум про сумісні дії з екологічного оздоровлення ріки Сіверський Донець. Для реалізації Меморандуму була створена спільна Міжрегіональна комісія з екологічного оздоровлення басейна ріки Сіверський Донець на рівні керівників областей. У 2004 р. було узгоджено Міжрегіональну екологічну програму з охорони та використання вод басейну ріки. У листопаді 2010 р. президенти України і Росії дали спільне доручення про підготовку відповідних державних програм і, в перспективі, злиття їх в єдиний міждержавний проект. Однак на практиці ці заходи поки що не були реалізовані.

4. Прикордонне співробітництво: екологічна політика в рамках євро регіонів та трансграничних екологічних мереж.

Прикордонне співробітництво в екологічній сфері між Україною та РФ ґрунтується на таких документах, як Угода про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією 2010 р., Програма міжрегіонального і прикордонного співробітництва України і Російської Федерації на 2011-2016 рр.

Для України та Росії актуальним та важливим елементом механізму двосторонньої співпраці є поглиблення співробітництва у форматі євро регіонів. На українсько-російському кордоні функціонує 4 євро регіони: «Слобожанщина» (Харківська обл. України і Білгородська обл. РФ, 2003 р.), «Дніпро» (Чернігівська обл. України, Брянська обл. РФ і Гомельська обл. Білорусі, 2003 р.), «Ярославна» (Сумська обл. України і Курська обл. РФ, 2007 р.), «Донбас» (Луганська обл. України і Ростовська обл. РФ, 2010 р.). У 2008 р. за ініціативою Ради Європи засновано «Чорноморський євро регіон», який об'єднує зусилля Чорноморських держав у співпраці з охорони довкілля та природних ресурсів Чорного моря (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Туреччина, представлені на рівні міст, областей, провінцій, країв, автономних республік, Україна (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька області, Автономна Республіка Крим, а також місто Севастополь)). Також планується створити євро регіон «Азов», куди увійдуть Запорізька та Донецька обл. України, АР Крим, Краснодарський край та Ростовська обл. Росії. В угодах, якими засновуються євро регіони, серед цілей створення визначається охорона і поліпшення стану навколишнього середовища, а також ліквідація надзвичайних ситуацій, стихійних лих і їхніх наслідків.

Серед можливих напрямків співпраці між обома державами можемо запропонувати створення спільних трансграничних елементів екологічної мережі у межах природних регіонів та природних коридорів з метою поєднання екологічних мереж України та РФ, які входять до Всеєвропейської екологічної мережі. Так, Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено, що у співробітництві з РФ здійснюватиметься створення спільних трансграничних елементів національної екологічної мережі: Сновський природний заповідник, Луганський природний заповідник, Деснянсько-Старогутський національний природний парк, національний природний парк Меотида, національний природний парк Донецький кряж. Крім того, необхідно посилити співпрацю в рамках Прибережноморського екокоридору, що простягається вздовж узбережжя Азовського і Чорного морів та забезпечує трансграничний зв'язок з екомережами Росії й Румунії, а також Галицько-Слобожанського екологічного коридору, що об'єднує екологічні коридори Західної Європи, України та Росії.

5. Інші сфери міждержавного співробітництва.

Співробітництво в сфері ядерної та радіаційної безпеки ґрунтується на Угоді про співробітництво між Міністерством охорони навколишнього середовища України та Федеральним наглядом Росії за ядерною та радіаційною безпекою 1996 р., однак воно ускладнюється тим фактором, що досі не укладено угоду про співробітництво в питаннях ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, як те передбачено в ст. 26 Великого договору між

Україною і РФ 1997 р. Інша проблема – нездатність України побудувати надійне сховище для радіоактивних відходів, що призводить до того, що Україна сплачує Росії надвисоку ціну за зберігання та переробку відпрацьованого ядерного палива (близько 200 млн дол. щорічно) [4].

Стосовно співпраці в сфері боротьби зі зміною клімату, то Україна і РФ «удостоїлися» нагороди «Динозавр сесії» за систематичне блокування засідання одного з допоміжних органів Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК) в червні 2013 р. в Боні. Як відомо, Росія, Білорусія та Україна зробили спільну заяву, що в процесі підготовки тексту проекту остаточного рішення щодо Дохійської поправки восени 2012 р. на Конференції Сторін РКЗК ними були внесені пропозиції та суттєві зауваження до проекту рішення. Проте їх було проігноровано Секретаріатом РКЗК, а саму поправку, не дивлячись на заперечення делегацій, прийнято на основі консенсусу. Хоча питання процедури є вкрай важливим елементом легімізації ухвалених органами Конвенції рішень, однак з огляду на нагальність проблеми боротьби зі зміною клімату та адаптації до неї існує необхідність швидкого реагування, зокрема засобами міжнародного правотворчого процесу. Тим більше, що на відміну від України РФ не взяла на себе жодних зобов'язань за Кіотським протоколом на другий період його дії, тому Україні слід дотримуватись більш зваженої позиції у переговорах з означеного питання.

Іншим проявом «деструктивної» співпраці України та РФ є блокування ними створення заповідників в районі Антарктики. Так, у ході позачергового засідання Комісії з охорони морських живих ресурсів Антарктики 16 липня 2013 р. Росія відмовилася обговорювати це питання, оскільки поставила під сумнів правомочність міждержавної організації Альянсу Антарктичного Океану. Рішення про створення заповідних зон в Антарктиці не було ухвалено і минулої осені, коли згоди не вдалося досягти через заперечення РФ, яку підтримали Україна і Китай, оскільки поряд з іншими державами вони не готові підтримати повну заборону рибальства в акваторії цього регіону. Як відомо, рішення Комісії ухвалюються на основі консенсусу [5].

Деяко неконструктивною і непослідовною видається позиція України відносно запровадження утилізаційного збору та приєднання до скарги ЄС в СОТ проти РФ про введення останньою такого збору. В серпні 2013 р. ЄС попросили СОТ про ініціювання процедури консультацій з РФ з приводу запровадження нею у вересні 2012 р. утилізаційного збору на автомобілі. На думку ЄС збір є дискримінаційним заходом, оскільки не стосується автотранспорту, імпортованого з Білорусі, Казахстану (т.б. членів Митного союзу), а також внутрішнього авторинку. Росія виправдовує цей «екологічний» захід тим, що зібрані кошти будуть спрямовані на розробку технологій із переробки відходів автомобільної промисловості. Пізніше в липні до скарги приєдналися США, Японія, Китай, Туреччина та Україна. І це при тому, що у відповідь на заходи РФ з 14 вересня 2012 р. Україна також запровадила подібний захід – спецмито на імпортні автомобілі й автобуси з РФ (Постанова КМУ №843 «Деякі питання заготівлі та утилізації відходів, що утворюються внаслідок втрати транспортними засобами своїх споживчих властивостей»). Разом з тим, уряди обох держав планують укласти договір про взаємне незастосування утилізаційного збору на автомобілі, що означатиме введення «екологічного» податку для автомобілів, завезених лише з третіх країн.

Одним із каменів спотикання в контексті українсько-російських відносин стала тема з видобутком сланцевого газу, що розглядається українською стороною в особі її офіційних органів як спосіб диверсифікації енергоносіїв та посилення енергетичної незалежності від Росії, а в особі природоохоронних організацій – як небезпечний спосіб видобутку (шляхом гідророзриву пласта), що матиме негативні наслідки для екології.

Таким чином, з вищевикладеного очевидно, що, по-перше, в сфері правового регулювання охорони довкілля та раціонального природокористування між Україною та РФ існує певна договірна база, яка, звісно, не є повною, потребує подальшого удосконалення, доопрацювання, а також ухвалення національного законодавства як в Україні, так і Росії, задля реалізації положень цих договорів та ухвалених на їх основі програм; по-друге, існує низка практичних проблем в сфері охорони та збереження акваторії Чорного, Азовського морів, Керченської протоки, розробки шельфу цих морів, охорони морських живих ресурсів, реагування на стихійні лиха, в сфері охорони поверхневих прісних вод, ядерної та радіаційної безпеки, а також запровадження утилізаційного «екологічного» збору на автомобілі; по-третє, російська сторона часто діє в порушення принципу природоохоронного співробітництва та налагодження добросусідських відносин з Україною; по-четверте, існують сфери «деструктивної» співпраці України та РФ в екологічній галузі, наприклад, блокування ними створення заповідників в районі Антарктики, блокування ухвалення відповідних рішень органами РКЗК. Разом з тим, існує значний потенціал для налагодження більш тісної та плідної співпраці в досліджуваних сферах, особливо на рівні ерорегіонів, транскордонних екологічних мереж, а також в сфері збереження біорізноманіття.

1. Безденежна М.Ю. Міжнародно-правовий режим природних ресурсів спільного використання: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.11. – К., 2012. – 234 с.
2. Коментарии. – 3 февраля 2012 г. – № 5. – С. 12-13.
3. Мельник О.З. Міжнародно-правове регулювання несудноплавного використання транскордонних водних ресурсів: дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. – К., 2009. – 227 с.
4. Савицький О. Мовчання про ядерні відходи // Deutsche Welle. – 26 квітня 2013 р. – Режим доступу: <http://www.dw.de/%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8/a-16773699>
5. Перепада О. Росія та Україна блокують створення заповідників в Антарктиці // Українська правда. – 18 липня 2013 р. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2013/07/18/6994486/>

Экономическое развитие и охрана окружающей среды в российско-украинских отношениях (международно-правовой аспект)

Дарья Боклан

У статті аналізується стан російсько-українського співробітництва у галузі охорони навколишнього середовища з точки зору міжнародно-правового регулювання. У статті обґрунтовується необхідність розвитку та вдосконалення міжнародно-правового регулювання в галузі, що розглядається.

This article deals with the state of cooperation between Russia and Ukraine in the sphere of environmental protection and economic development from the international legal aspect. The necessity of development and improvement of international legal regulation in the mentioned above sphere is in the focus of the author's argumentation.

Долгосрочный экономический рост государства во многом зависит от состояния окружающей среды и природных ресурсов, как ее элемента. Рассматривая проблема особенно актуальна для Украины и России. С одной стороны, природно-ресурсные секторы экономики обоих государств продолжают оставаться наиболее привлекательными для иностранных инвесторов, с другой стороны, сами экосистемы, расположенные на территории России и Украины представляют огромную ценность, как для самих государств, так и для мирового сообщества в целом.

Таким образом, достижение целей экономического развития и охраны окружающей среды являются взаимозависимыми процессами. На достижение двух указанных целей России и Украины существенное влияние оказывает режим охраны и эксплуатации разделяемых природных ресурсов, который должен определяться на основе международно-правового сотрудничества двух государств. Так, в частности, разделяемой реками России и Украины являются Днепр и Северский Донец. Кроме того, на территории Украины и России находятся Азовское и Черное моря. В целом России и Украина связаны общей экосистемой, наглядным примером этой связи является российско-украинская степная зона и подземные водооток обоих государств.

Нехватка международно-правового регулирования в рассматриваемой сфере присутствует как на многостороннем, так и на региональном уровне. Продемонстрируем это на примере регулирования таких видов международных экономических отношений, как международные инвестиционные и международные торговые отношения.

Основной принцип международного инвестиционного права сформулирован в Хартии экономических прав и обязанностей государств, следующим образом: каждое государство имеет право «регулировать и контролировать иностранные инвестиции в пределах действия своей национальной юрисдикции согласно своим законам и постановлениям и в соответствии со своими национальными целями и первоочередными задачами. Ни одно государство не должно принуждаться к предоставлению льготного режима иностранным инвестициям». Данный принцип предусматривает право государств-реципиентов иностранных инвестиций устанавливать ограничения хозяйственно-экономической деятельности иностранного инвестора в целях защиты окружающей среды. В большинстве двусторонних соглашений о поощрении и взаимной защите инвестиций, под термином капиталовложения/инвестиции понимаются, среди прочего, права на осуществление хозяйственной и коммерческой деятельности, предоставляемые на основе закона или договора, включая права, связанные с разведкой, разработкой, добычей и эксплуатацией природных ресурсов. Так, в соответствии со статьей 1 Соглашения между Правительством Российской Федерации и Кабинетом Министров Украины о

БОКЛАН Дарья Сергеевна,

кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права
Всероссийской Академии Внешней Торговли.

поощрению и взаимной защите инвестиций 1998 г. к «инвестициям» относятся «права на осуществление хозяйственной деятельности, включая права на разведку, разработку и эксплуатацию природных ресурсов». Таким образом, сами природные ресурсы, являющиеся объектом регулирования международного экологического права, также являются объектом международного инвестиционного права. Кроме того, любые иностранные инвестиции, связанные с осуществлением хозяйственно-экономической деятельности влекут риск причинения ущерба окружающей природной среде. Как указывает Фархутдинов И.З. «...как говорится, у каждой медали, читай, инвестиционной монеты, есть обратная сторона. При недостаточном государственном регулировании активная деятельность транснациональных корпораций при привлечении особо крупных финансовых потоков может нанести непоправимый вред национальной безопасности страны, подорвать основы ее экономического суверенитета, нанести ущерб окружающей среде». [1, с. 250] С другой стороны, либерализация международных инвестиционных отношений может способствовать защите окружающей среды. Так называемые «зеленые инвестиции» - это инвестиции в экономику, направленные на внедрение экологически чистых и энергосберегающих технологий в большинстве государств мира, особенно в развивающихся странах. Такие инвестиции позволяют увеличить размер добавленной стоимости товара в таких зависимых от природных ресурсов отраслях промышленности, как рыболовство и лесная промышленность; повысить качество почвы в сельском хозяйстве и сократить потребление пресной воды во всех отраслях промышленности. В процессе инвестиционной деятельности ее иностранные субъекты должны исполнять правовые требования по охране окружающей среды, в частности касающиеся: экологического нормирования; оценки воздействия на окружающую среду и экологической экспертизы; платы за выбросы и сбросы загрязняющих веществ в окружающую среду; соблюдения требований по охране окружающей среды, предусмотренных лицензиями или договорами на природопользование, и др. [2, с. 14] С другой стороны природоохранные меры не должны применяться в целях ущемления прав иностранного инвестора. «Нередко государство принимает меры, равнозначные лишению собственности, например, вводит новые, в частности экологические, правила (или «вспоминает» об уже действующих), которые лишают инвестицию былой привлекательности». [3, с. 116]

К сожалению, в рассматриваемой области сегодня отсутствуют универсальные юридически обязательные международно-правовые нормы. Многосторонними договорами, регулирующими международные инвестиционные отношения, и предусматривающими природоохранные меры являются Киотский Протокол и Договор к Энергетической Хартии.

Киотский протокол был принят к Рамочной конвенции ООН об изменении климата 1992 г. (РКИК). Украина и Россия участвуют в Киотском протоколе. Целью Киотского протокола является стабилизация концентраций парниковых газов в атмосфере на таком уровне, который не допускал бы опасного антропогенного воздействия на климатическую систему. Как известно, выполнение обязательств, предусмотренных Киотским протоколом, предполагает развитие трех основных направлений (механизмов гибкости): торговля национальными квотами на выброс парниковых газов, неизрасходованными; проекты совместного осуществления (ПСО) и механизм чистого развития (МЧР). Два последних связаны с регулированием международных инвестиционных отношений. С помощью этих механизмов, государства-участники Киотского протокола, имеют возможность реализации инвестиционных проектов, в обмен на которые, компания-инвестор получает право на осуществление выбросов. Следовательно, Киотский протокол предусматривает международно-правовой механизм реализации инвестиционных проектов с природоохранной целью - предотвращения загрязнения атмосферы парниковыми газами и предотвращения глобального потепления. Кроме того, государства-участники Киотского Протокола получают возможность притока инвестиций и новых технологий для реализации целей Киотского протокола. Вместе с тем, реализация ПСО и МЧР на национальном уровне столкнулась с трудностями. В декабре 2012 года в Дохе (Катар) на Конференции сторон РКИК механизм осуществления ПСО и ЧР был признан бюрократическим, методически не отработанным и длительным с точки зрения сроков реализации. Кроме того на Дохинской конференции не затрагивались вопросы о поглощении углекислого газа бореальными лесами. Эти вопросы, в частности, особо актуальны для России. Россия стоит на первом месте в мире по поглощению (благодаря своим обширным лесам и болотам) углекислоты - около 40 проц. [4, с. 32] Именно бореальные леса запасают самое большое количество углерода, причем как в абсолютных значениях, так и в пересчете на единицу площади. [5] В результате Россия, отказалась брать на себя количественные обязательства по сокращению выбросов на второй период (с 2013 по 2020 годы). Украина участвует во втором периоде Киотского протокола. Обязательства Украины составляют уменьшение выбросов на 20% от уровня 1990 г.

Единственным универсальным международным договором, регулирующим отношения в энергетической сфере является Договор к Энергетической Хартии (ДЭХ) 1994 года. Нормы ДЭХ подтверждают необходимость комплексного эколого-экономического подхода к регулированию международных инвестиционных отношений в энергетической сфере. На это указывает наличие Протокола к Энергетической Хартии по вопросам энергетической эффективности и соответствующим экологическим аспектам. Протокол является приложением

ем к ДЭХ. Однако сегодня нормы ДЭХ и связанных с ним документов требуют модификации с учетом ухудшающегося состояния окружающей среды и возможного дефицита энергоресурсов, с одной стороны, и наличием современных технологий и продолжающимся развитием в энергетической сфере, с другой стороны. Тот факт, что ДЭХ в итоге был подписан лишь государствами Европы, включая Украину и несколькими государствами Азии, а такие страны, как США, Канада, Иран, Кувейт, Нигерия, Катар, Саудовская Аравия, ОАЭ, Алжир его подписывать отказались. Россия, Белоруссия, Австралия, Исландия и Норвегия ДЭХ подписали, но не ратифицировали. ДЭХ, прежде всего, сориентирован на защиту прав импортеров энергоресурсов и содержит ряд невыгодных положений для стран-экспортеров.

Одной из проблем в рассматриваемой сфере является то, что «государства-экспортеры капитала, в отличие от государств-импортеров капитала стремятся обеспечить свои интересы с использованием в основном международно-правовых норм. Государства-импортеры капитала предпочитают регулировать отношения в инвестиционной сфере с применением национального законодательства». [6, с. 367]

Поэтому, как справедливо указывает Фархутдинов И.З., основным международным механизмом регулирования иностранных инвестиций вот уже почти полвека остаются двусторонние соглашения о поощрении и взаимной защите инвестиций, т.е. так называемые ДиДы. [7, с. 67]

В них предусматривается обязанность инвестирующего государства, соблюдать национальное законодательство государства, принимающего инвестиции. Очевидно, что указанное положение распространяется и на нормы, устанавливающие экологические стандарты и другие природоохранные меры. Вместе с тем, каких-либо норм, ограничивающих инвестиционную деятельность природоохранными интересами ДиД, с участием России и Украины не содержат. То есть на международном двустороннем уровне экологические стандарты инвестиционной деятельности в Украине и России не установлены. Такая ситуация усугубляет разногласия между государствами-инвесторами, которые заинтересованы в либерализации международных инвестиционных отношений и обеспечении гарантий и государствами-реципиентами инвестиций, которые заинтересованы в защите внутреннего рынка, особенно в сфере использования природных ресурсов.

Переходя к анализу международно-правового регулирования торговых отношений с учетом природоохранных интересов Украины и России необходимо подчеркнуть, что на указанный режим оказывает непосредственное влияние право Всемирной торговой организации (далее ВТО), поскольку Россия и Украина члены данной международной организации. В преамбуле Марракешского Соглашения об учреждении ВТО в качестве цели указывается «повышение жизненного уровня, обеспечения полной занятости и значительно-го постоянного роста уровня реальных доходов и эффективного спроса, а также расширения производства и торговли товарами и услугами при оптимальном использовании мировых ресурсов в соответствии с целями устойчивого развития, стремления к охране и сохранению окружающей среды». Далее мы можем наблюдать конкретизацию этого положения в других многосторонних соглашениях ВТО, таких как: ГАТТ, Соглашение по техническим барьерам в торговле, Соглашение по применению санитарных и фитосанитарных мер, Соглашение по сельскому хозяйству, Соглашение по субсидиям и компенсационным мерам, Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности и Генеральное соглашение по торговле услугами. Подтверждением данного положения является практика Органа по рассмотрению споров ВТО (далее ОРС ВТО). В контексте рассматриваемой в настоящей статье проблемы, интерес представляют два дела, находящиеся в производстве ОРС ВТО.

Дело о мерах, затрагивающих импорт и продажу товаров на внутреннем рынке (Плата за загрязнение окружающей среды). Украина против Молдовы 2011 г. Суть дела заключается в следующем. 17 февраля 2011 года Украина обратилась в ОРС с просьбой о консультациях с Молдовой на предмет соответствия норм Закона Республики Молдова «О плате за загрязнение окружающей среды» 1998 г. нормам права ВТО. В соответствии со статьей 11 указанного закона Республики Молдова, плата за помещение под таможенный режим импорта товаров, в процессе использования которых загрязняется окружающая среда, устанавливается для юридических и физических лиц, выпускающих подобные товары в свободное обращение в Республике Молдова, и вносится согласно установленным нормативам до или в момент помещения товаров под таможенный режим импорта. Юридические и физические лица, закупающие указанные товары на территории Республики Молдова у хозяйствующих субъектов, не имеющих налоговых отношений с ее бюджетной системой, вносят соответствующую плату согласно тем же нормативам до или в момент пересечения внутренних таможенных постов. Плата за упаковку из пластика или "tetra-pack", в которой содержится продукция (за исключением молочной), вносится предварительно или при помещении товара под таможенный режим импорта и устанавливается в следующих размерах от 0,80 лея до 3 леев. Украина обвиняет Молдову в нарушении статьи III ГАТТ (Национальный режим внутреннего налогообложения и регулирования), поскольку указанная статья 11 не распространяется на аналогичные товары, национальных производителей Молдовы. В связи с тем, что Украина не получила от Молдовы согласия в отношении проведения консультаций в течение периода, предусмотренного статьей 4 Договора (10 дней), Украина потребовала учреждения третейской группы

ОРС. 17 Июня 2011 года ОРС учредил третейскую группу. Аргентина, Китай и ЕС заявили о своих намерениях участвовать в деле в качестве третьих сторон. На сегодняшний момент третейская группа учреждена, но ее состав находится в стадии формирования.

Дело о взимании «утилизационного сбора» в отношении автомобилей. Евросоюз и Япония против России. 2013 г. С 1 сентября 2012 г. Постановлением Правительства Российской Федерации от 30 августа 2012 г. N 870 г. "Об утилизационном сборе в отношении колесных транспортных средств" введена мера нетарифного ограничения торговли. Данная мера была принята в целях реализации положений Федерального закона "Об отходах производства и потребления" 1998 г. В соответствии со статьей 24.1 указанного закона «за каждое колесное транспортное средство, ввозимое в Российскую Федерацию или произведенное, изготовленное в Российской Федерации, за исключением колесных транспортных средств, указанных в пункте 6 настоящей статьи, уплачивается утилизационный сбор в целях обеспечения экологической безопасности. Плательщиками утилизационного сбора для целей настоящей статьи признаются лица, которые: осуществляют ввоз транспортных средств в Российскую Федерацию; осуществляют производство, изготовление транспортных средств на территории Российской Федерации; приобрели транспортные средства на территории Российской Федерации у лиц, не уплачивающих утилизационного сбора в соответствии с абзацами вторым, третьим и седьмым пункта 6 настоящей статьи, или у лиц, не уплативших в нарушение установленного порядка утилизационного сбора». В результате введения утилизационного сбора у ряда государств-членов ВТО, в частности у государств Евросоюза и Японии, возникли претензии к России, связанные с несоблюдением норм права ВТО, предусматривающих принципы либерализации международной торговли, экономической не дискриминации и национального режима. Эти претензии были связаны с положением, предусмотренным указанным выше Постановлением Правительства РФ, в соответствии с которым работающие в России автопроизводители могут взамен предоставить властям гарантию безопасной утилизации транспортного средства в будущем, в отличие от экспортеров, которые обязаны уплатить утилизационный сбор непосредственно при пересечении границы РФ. В ответ, Россия признала необходимость приведения своего национального законодательства в соответствие с указанными принципами права ВТО. В мае 2013 г. правительственная комиссия РФ одобрила поправки в статью 241 федерального закона «Об отходах производства и потребления». Указанные поправки были направлены на приведение в соответствие данного федерального закона с правом ВТО. Однако в завершившуюся 5 июля весеннюю сессию Госдумы РФ законопроект рассмотрен не был. 9 июля 2013 г. Евросоюз уведомил Секретариат ВТО о просьбе провести консультации с Российской федерацией о мерах, введенных Россией касающихся, взимания, так называемого «утилизационного сбора» на легковые и грузовые автомобили. По мнению Евросоюза и Японии, указанные меры ущемляют права экспортеров автомобилей из Евросоюза и Японии в Россию. В то время как импортные автомобили подпадают под «утилизационный сбор», автомобили, произведенные национальными российскими производителями, не обязаны его платить. Кроме того, от «утилизационного сбора» освобождены, автомобили, экспортируемые из Беларуси и Казахстана. Таким образом, в отношении Евросоюза и Японии нарушаются принципы наибольшего благоприятствования и национального режима со стороны России. Также Евросоюз и Япония утверждают, что структура «утилизационного сбора» направлена на защиту национального производителя. Сейчас стороны дела проводят консультации, к которым присоединилась и Украина.

Наличие в производстве ОРС ВТО указанных дел, на наш взгляд, говорит о высокой эффективности международно-правового механизма ВТО. Вместе с тем, к сожалению, многосторонние переговоры текущего Доха раунда сегодня зашли в тупик. Как указывается в итоговой декларации лидеров стран АТЭС, принятой в октябре 2013 г «сейчас у нас остается последняя возможность восстановить переговорный процесс в рамках ВТО. Таким образом, наш следующий шаг будет иметь критическое значение для многосторонней торговой системы и дальнейшей роли ВТО». [8]

Что касается регионального уровня регулирования российско-украинских отношений в рассматриваемой области, то Россия и Украина участвуют в Соглашении о взаимодействии в области экологии и охраны окружающей природной среды 1992 года, заключенное государствами-членами СНГ. Однако данное соглашение в значительной степени не отвечает сегодняшним потребностям государств-участников. Так, статья 1 Соглашения предусматривает выработку и проведение «согласованной политики в области экологии и охраны окружающей природной среды (охраны и использования земель, почв, недр, лесов, вод, атмосферного воздуха, растительного и животного мира, естественных ресурсов континентального шельфа, экономической зоны и открытого моря за пределами действия национальной юрисдикции)». Вместе с тем сегодня существует острая необходимость выработки единой, а не только согласованной политики, особенно в сфере использования разделяемых природных ресурсов Статья 7 предусматривает совместную выработку порядка, правил и процедур, касающихся «ответственности за нарушение положений настоящего Соглашения». Однако конкретных юридических оснований для такой ответственности соглашение не содержит. К двусторонним российско-украинским договорам относятся Соглашение между правительством Российской Федерации и пра-

вительством Украины о сотрудничестве в области охраны окружающей среды 1995 г., которое содержит предпосылки для применения мер, ограничивающих хозяйственно-экономическую деятельность с природоохранной целью. В частности, к таким мерам можно отнести следующие: совместная деятельность в области нормирования, стандартизации, метрологии и сертификации; охрана окружающей природной среды от загрязнения пестицидами и минеральными удобрениями при их применении, хранении, транспортировке; и ряд других. Однако соглашение содержит нормы рамочного характера, требующие дальнейшей конкретизации. Конкретных мер, ограничивающих хозяйственно-экономическую деятельность, в природоохранных целях соглашение не содержит. Еще одним двусторонним договором в рассматриваемой области является Соглашение между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации о совместном использовании и охране трансграничных водных объектов 1992 г. Соглашение ограничивает хозяйственно-экономическую деятельность государств-участников на трансграничных водных ресурсах экономическими интересами другого государства-участника и природоохранными целями. В соответствии со статьей 5 Соглашения «если осуществление каких-либо мероприятий одной из Договаривающихся Сторон причинит убытки или ущерб на территории другой Договаривающейся Стороны, то обязанность их возмещения потерпевшей Стороне возлагается на Договаривающуюся Сторону, которая их осуществила».

Данное положение и, ряд других положений также требует дальнейшей конкретизации. В частности, необходимо определить правовой режим деятельности частных операторов, влекущей риск причинения трансграничного ущерба окружающей среде (и разделяемым водным ресурсам в том числе), и основания привлечения к ответственности за такой ущерб, поскольку, под «договаривающимися сторонами» в соглашении понимаются государства.

Таким образом, из приведенного анализа норм многосторонних и двусторонних договоров с участием Украины и России очевиден недостаток международно-правового регулирования сотрудничества между двумя государствами в целях экономического развития и охраны окружающей среды. Международно-правовой режим хозяйственно-экономической деятельности на разделяемых природных ресурсах России и Украины должен учитывать особенности региона как с экологической точки зрения, и с точки зрения экономического развития каждого из государств. Решением данной проблемы представляется заключение нового регионального договора, предусматривающего международно-правовой режим хозяйственно-экономической деятельности с учетом природоохранных интересов государств-участников.

1. Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право и процесс/Инсур Забирович Фархутдинов.- М.: ИГиП РАН, 2010. - 415с.

2. Бринчук М.М. Правовое регулирование охраны окружающей среды / Михаил Михайлович Бринчук// Соотношение права иностранных инвестиций и экологического права.- М.: НОРМА, 2012.- С.9-26.

3. Рачков И. Экологическое право как инструмент «ползу-чей» экспроприации.//Илья Рачков// Соотношение права иностранных инвестиций и экологического права.-М.: НОРМА, 2012.- С.115-146.

4. Матвеевский Ю. Проблемы экологии играют важную роль в отношениях России с Европейским Союзом. / Юрий Матвеевский //Европа.- 1999.- №3. С. 25-30.

5. Землепользование, изменения в землепользовании и лес-

ное хозяйство. Специальный доклад Межправительственной группы экспертов по изменению климата (МГЭИК). - 2000. Режим доступа: <http://www.ipcc.ch/languageportal/russianportal.htm#21>.

6. Ковалев А.А. Международное экономическое право и правовое регулирование международной экономической деятельности/ Александр Антонович Ковалев. - М.: Научная книга, 2007. - 424 с.

7. Фархутдинов И.З. Доступ Иностранного инвестора в международном праве./ Инсур Забирович Фархутдинов //Правовые аспекты инвестиционных договоров. Сборник статей. -М.: НОРМА, 2012.С.66-84.

8. Конищева Т. ВТО дали последний шанс/ Татьяна Конищева//Коммерсантъ 08.10.2013 г. режим доступа: www.kommersant.ru/doc/2314976

Оксана
Мирошниченко

Международно-правовые основы сотрудничества Украины и Российской Федерации в экологической сфере

У статі розглядаються міжнародно-правові основи та форми співробітництва України та Російської Федерації в екологічній сфері, а також питання, пов'язані із забезпеченням екологічної безпеки та транскордонного природокористування в Азовському регіоні. Крім того, в статі аналізується договірно-правова база україно-російських відносин в сфері охорони навколишнього середовища та проблеми виконання міжнародно-правових зобов'язань.

International legal framework and forms of Ukraine and Russia cooperation in the environmental field and issues related to environmental security and cross-border use of natural resources in the Azov region are considered in the article. In addition, the article examines the legal framework of the Ukrainian-Russian relations in the sphere of environmental protection and the issue of international legal obligations enforcement.

Постановка проблеми. В условиях глобализации мировые экологические проблемы становятся все более опасными и болезненными, поскольку императив роста продолжает доминировать, интенсифицируются такие области, как транспорт и энергетика, которые весьма негативно воздействуют на окружающую среду, происходит одновременное увеличение бедности и богатства, снижаются способности национальных правительств регулировать, или другим образом справляться с проблемами экологического управления. Как верно отмечается в международно-правовой литературе, благоприятная окружающая среда - необходимое условие жизни всего человечества, и, следовательно, ее охрана должна рассматриваться как общий интерес и осуществляться на всех уровнях международного сотрудничества [8; С.40-41].

На современном этапе развития осуществляется активное правовое и организационное обеспечение международных отношений в сфере охраны окружающей среды (далее - ООС). Вопросы ООС не могут рассматриваться автономно, вне связи с развитием международных отношений в иных областях, управление которыми требует учитывать необходимость соблюдения экологических стандартов. Существует и обратная связь: проблема ООС находится во взаимосвязи с другими глобальными проблемами, а значит, несмотря на предметное различие, их влияние должно учитываться при осуществлении международного управления в сфере охраны окружающей среды. Не остается в стороне от решения вышеизложенных проблем и Украина.

Как известно, Украина является Стороной более 70 международных двусторонних и многосторонних соглашений, связанных с охраной окружающей среды. Выполнение обязательств этих многосторонних соглашений требует приведения внутренних законов и нормативно-правовых актов в соответствие с существующими нормами международного права и учета существующей международной практики при разработке новых законодательных актов.

Двухсторонне и многосторонне сотрудничество в сфере ООС в Украине сосредоточено на таких сферах как: охрана биологического разнообразия, охрана трансграничных водоемов; охрана атмосферного воздуха; оценка трансграничного влияния на окружающую среду; деградации земель; политика в отношении отходов и др. [2; С.473] Особенно интенсивное сотрудничество осуществляется с государствами, которые имеют общую границу с Украиной, в частности, Российской Федерацией (далее - РФ).

В этой связи, представляется актуальным и важным проанализировать некоторые аспекты международно-правового сотрудничества между Украиной и РФ в экологической сфере. Актуальность заявленной темы

МИРОШНИЧЕНКО Оксана Петровна,

обуславливается также тем, что в отечественной международно-правовой науке крайне мало научных исследований относительно украино-российских отношений в экологической сфере.

Состояние научной разработанности темы. Проблемные аспекты договорно-правовой базы украино-российских отношений в экологической сфере исследуются в трудах таких ученых, как: А.Ф.Высоцкого, Н.Р.Малышевой, Ю.С.Шемшученка, А.Н.Шемякина, М.О.Медведевой, А.Качинского, Е.В.Степановой, Л.Л.Кругляковой и др.

Целью статьи является проанализировать международно-правовые основы и формы сотрудничества Украины и Российской Федерации в экологической сфере и сформулировать рекомендации и предложения с целью усовершенствования такого сотрудничества в будущем.

Основы международного сотрудничества Украины в сфере охраны окружающей среды впервые были заложены в «Основных направлениях государственной политики Украины в сфере охраны окружающей среды, использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности», 1998 г. [6]. Этот документ предусматривает осуществление приблизительно 70 двухсторонних и многосторонних договоров в сфере ООС, сотрудничество с основными органами и программами ООН; двухсторонне сотрудничество с соседними государствами; региональное сотрудничество в сфере охраны Черного и Азовского морей, рек Днепр и Дунай, а также Карпатских гор; участие в ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы [4; С.77].

Договорно-правовая база украино-российских отношений ныне составляет 366 международных документов [5], которые регулируют широкий спектр вопросов двухстороннего сотрудничества, включая торгово-экономическую, научно-техническую, гуманитарную, правоохранительную и другие сферы. Действующими двухсторонними договорами создано политико-правовую основу для укрепления и развития межгосударственного диалога в разных сферах украино-российского сотрудничества, в том числе и в экологической сфере. Вместе с тем, учитывая стратегический характер партнерства Украины и РФ, постоянно продолжается работа по расширению и дальнейшему развитию договорно-правовой базы по всему комплексу украино-российских отношений [5].

Международно-правовой основой для сотрудничества между Украиной и РФ в сфере ООС является Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о сотрудничестве в области охраны окружающей среды (далее - Соглашение) от 26 июля 1995 г. [7].

Так, в статье 1 Соглашения указывается, что Стороны будут развивать и укреплять взаимовыгодное и равноправное сотрудничество в области охраны окружающей среды, рационального использования и возобновления природных ресурсов на благо народов обоих государств, руководствуясь принципом устойчивого развития.

Сотрудничество между государствами осуществляется по следующим основным направлениям: разработка и создание системы мониторинга прибрежно-шельфовых зон Азово-Черноморского бассейна; разработка и реализация принципов совместного управления водными ресурсами трансграничных бассейнов, в частности Днепроовско-Донецкого артезианского бассейна; совместная оценка и разработка проектов реабилитации земель, нарушенных под влиянием горнопромышленного комплекса в приграничных районах, и др. Одним из совместных проектов России и Украины является проект создания трансграничной особо охраняемой природной территории «Брянские и Старогутские леса» и др. [7].

Основными формами сотрудничества в сфере ООС между Украиной и РФ являются: осуществление совместных программ и проектов; проведение совместных совещаний, конференций, консультаций экспертов; обмен научно-технической и юридической документацией, методиками и другой информацией; взаимный обмен нормативными актами в области охраны окружающей среды; проведение совместного инспектирования окружающей среды, включая аэрокосмическое инспектирование; проведение совместных фундаментальных и прикладных экологических исследований; взаимный обмен ежегодными докладами о состоянии окружающей природной среды [7].

Для Украины и РФ в настоящее время является исключительно актуальной проблема улучшения системы управления использованием природных ресурсов Азовского моря и Черноморского шельфа [8]. Это обусловлено их геополитическими интересами. Современное экологическое законодательство, как Украины, так и РФ, несмотря на значительное количество нормативно-правовых актов, не может в полной мере обеспечить систему эффективного природопользования, особенно в береговой зоне, и охрану окружающей природной среды в Черноморо-Азовском регионе. По мнению некоторых ученых, одним из важных инструментов согласования нормативно-правовой базы использования трансграничных ресурсов Азовского и Черного морей является кодификация [9].

Основными факторами антропогенного и техногенного влияния на экосистему Азовского моря являются значительные объемы сбросов возвратных и сточных вод; чрезмерно высокое содержание минеральных и органических веществ в стоке рек; проведение дноуглубительных работ и дампинга в портах; абразионные процессы в береговой зоне; загрязнение поверхностным ливневым стоком; перенос атмосферных загрязнений

в морскую среду; загрязнение морской экосистемы в связи с судоходством и деятельностью портово-промышленных комплексов.

Кроме того, одним из основных компонентов, загрязняющих морскую среду, остаются нефтепродукты. Постоянное содержание нефтепродуктов в морской воде связано с попаданием их в окружающую среду в результате аварийных ситуаций, промышленной деятельности предприятий, портов, потерями во время бункеровочных операций, выносом в море с речными водами и сточными водами коммунально-муниципальных сетей. Одной из серьезных проблем, влияющих на экологическое состояние Азовского моря и Керченского пролива, в настоящее время являются аварийные ситуации, связанные с разливами нефтепродуктов с судов, сбросы льяльных вод, сточных вод и мусора.

В связи с интенсивным судоходством (до 9 тысяч судопроходов в год в Керченском проливе) морские воды здесь наиболее подвержены антропогенному воздействию [9]. Любая крупная авария в проливе, связанная с разливом нефтепродуктов, наносит значительный экологический ущерб как Украине, так и России [1].

В заключение необходимо отметить, что современное экологическое законодательство как Украины, так и РФ, к сожалению, не в полной мере отвечает требованиям устойчивого природопользования и ООС в Черноморо-Азовском регионе. Проблема совершенствования морского экологического законодательства является актуальной в настоящее время, как для Украины, так и для России, особенно в контексте обеспечения совместного природопользования, регионального экономического сотрудничества и интеграционных процессов с учетом реализации национальных интересов государств в Черноморо-Азовском регионе [9].

В этом контексте представляется крайне важно развитие методологических и методических основ кодификации, которая будет являться важным средством содействия сближению правовых систем Украины и Российской Федерации в сфере морского природопользования и экологической сфере в целом.

1. Буркинський Б.В. Економіко-екологічна безпека морехозяйственной деятельности / Б. В. Буркинський, В. Н. Степанов. – Одеса : Фенікс, 2008. – 648 с.
2. Задорожній В.О., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища. Підручник. – К.: Проміні, 2010. – 510 с. – С. 473.
3. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» : [Ракон від 20 квітня 2004 р. № 1682-IV] // Голос України. – 2004. – № 77.
4. Обзоры результативной экологической деятельности: Украина. Второй обзор. Европейская Экономическая комиссия: Комитет по экологической политике // Серия обзоров результативности экологической деятельности. – Вып. №24. – ООН: Нью-Йорк и Женева, 2007. – С. 77.
5. Посольство Украины в Российской Федерации. – [Электронный ресурс] - //Режим доступа: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts>
6. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля,

використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1998. - № 38-39. - ст.248.

7. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 26 июля 1995 г. [Электронный ресурс] - //Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_300

8. Соколова Н.А. Международно-правовые проблемы управления в сфере охраны окружающей среды: Монография / Отв. ред. д.ю.н., профессор, Заслуженный юрист РФ К.А. Бекшев. – М.: ПРОСПЕКТ, 2010. – 317 с.

9. Степанова ІТ/ Е.В. D/ Кодифікація як інструмент сближения украинско-росийского законодательства в сфере трансграничного природопользования в Азовском регионе // Механізм регулювання економіки. - 2010. - № 4 . - [Электронный ресурс] - //Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mre/2010_4/1_4.pdf

Андрій Кулько

Проблеми міжнародно-правової регламентації використання та захисту ресурсів басейну ріки Дніпро у контексті міждержавної взаємодії України, Російської Федерації та Республіки Білорусь

У статті досліджено основні аспекти міжнародно-правової регламентації використання і захисту Дніпра та його басейну. Окреслено проблеми, характерні для вказаного міжнародного річкового басейну, проаналізовано стан та перспективи співпраці прибережних держав (України, Російської Федерації та Республіки Білорусь) з метою їхнього вирішення, аргументовано необхідність створення трьохсторонніх договірно-правових та інституційних механізмів управління ресурсами басейну Дніпра.

The article deals with the basic aspects of international legal regulation of the use and protection of the Dnieper River and its basin. The problems typical for this international river basin are outlined and perspectives of coastal states' cooperation (between Ukraine, Russia and Belarus) are analyzed. The author argues the need for the establishment of tripartite treaty and institutional mechanisms for Dnieper basin management.

Міжнародні ріки та міжнародні річкові басейни (МРБ) з давніх-давен відіграють важливу роль в економічному, політичному, соціальному аспектах міжнародного життя. Це відзначалось низкою дослідників міжнародного річкового права у XIX-XX ст. [1], [2], [3], [4], [5], [6]. Проте сучасні науковці у працях, присвячених відповідній тематиці, відзначають стрімке зростання значення міжнародних рік та МРБ у XXI ст., пов'язане, насамперед, із подальшим поглибленням процесів глобалізації та, відповідно, активнішим використанням рік для судноплавства, вироблення електроенергії, рибальства, в якості джерел питної води, для промислових потреб і потреб сільського господарства [7], [8], [9], [10], [11], [12], [13].

Роль міжнародних річкових басейнів підвищується і у зв'язку із актуалізацією проблеми браку прісної води, що стала однією з найважливіших глобальних проблем людства: третина населення Землі вже стикається з нестачею питної води, а у найближчі 15-20 років від цієї проблеми страждатиме половина мешканців планети. Водночас, більша частина запасів прісної води є недоступною, оскільки зосереджена в льодах і снігах Антарктиди та Гренландії, а також у глибоких підземних водоносних горизонтах. В цих умовах одними з основних джерел води, яку споживає людство, є саме річкові басейни, значна частина яких є міжнародними [14, с. 37-40].

Цілком природно, що значення міжнародно-правової регламентації використання та захисту міжнародних рік та МРБ невпинно зростає для держав в усіх без виключення регіонах світу. Це у повній мірі справедливо і для нашої держави: на території України налічується близько 23 тис. великих і малих рік, однак за своїм географічним розташуванням майже всі основні ріки нашої держави (за винятком Західного Бугу), є міжнародними (Дніпро, Дунай, Сіверський Донець, Тиса). Саме вони є найважливішим джерелом прісної води для господарства та потреб населення; при цьому важливо усвідомлювати, що за міжнародною класифікацією Україна належить до європейських держав, найменш забезпечених власними водними ресурсами (на одного жителя припадає 1 тис. куб. м. місцевих ресурсів річкового стоку, тоді як в Європі в середньому – 5 тис. куб. м.).

Основним джерелом прісної води в Україні є ріка Дніпро (за своїми природними характеристиками – це типова рівнинна річка з повільною й спокійною течією [15, с. 6-12], протікає з півночі на південь, при цьому напрям течії кілька разів змінюється) [16; с. 573-574] – третя ріка Європи після Волги і Дунаю за довжиною та площею басейну (2 145 км та 509 тис. кв. км відповідно) [17]. Басейн Дніпра простягається з півночі на південь майже на 1 тис. км, із заходу на схід – на 600 км. Середній річний стік у гирлі становить 53,9 куб. км. [18] Дніпро та його басейн активно використовуються не лише як джерело води для населення та господарства, а і для транспортування вантажів та пасажирів, потреб електроенергетики, вилову риби тощо.

Однак Дніпро має значення не лише для України: ця ріка після розпаду СРСР стала міжнародною [19; с. 33]. Вона протікає територією трьох держав – Російської Федерації (485 км), де розташоване гирло Дніпра, Республіки Білорусь (595 км) та України (981 км, площа басейну – 291,4 тис. кв. км із загальних 509 тис. кв. км). Водночас, трьома прибережними державами досі не створено договірно-правових та інституційних механізмів використання та захисту Дніпра і дніпровського басейну. Зазначене зумовлює актуальність теми відповідної міжнародно-правової регламентації для української науки міжнародного права. Втім, вказана тема наразі залишається малодослідженою.

Нині водою басейну Дніпра користується близько 70% населення України (майже 35 млн. осіб). Водночас, ріка широко використовується для господарських потреб: на Дніпрі розташовано 26 українських міст, в тому числі – Київ, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон. Водами басейну ріки користується 50 промислових центрів, понад 10 тис. підприємств, 2 200 сільських і понад 1 000 комунальних господарств, 50 великих зрошувальних систем і 4 атомні електростанції [15]. При цьому, з частини течії Дніпра, що протікає територією України, в природному стані збереглося лише 100 км. Решта врегульована каскадом водосховищ – Київським, Канівським, Кременчуцьким, Дніпродзержинським, Дніпровським, Каховським із загальною площею водного дзеркала 6 979 кв. км і повним об'ємом 43,8 куб. км води, що відповідно становить 94,7 і 90,8 % відповідних параметрів усіх великих водосховищ України [20; с. 136].

Дніпро активно використовується для потреб електроенергетики. Функціонує Дніпровська гідроелектростанція – ДніпроГЕС, ДніпроГЕС-2, а з ними – й цілий ряд гідровузлів, а також Каховська, Кременчуцька, Київська, Дніпродзержинська та Канівська ГЕС.

На басейн Дніпра припадає близько половини всіх річкових шляхів України та основна частина (близько 60 %) річкових перевезень вантажів і пасажирів. Нині ріка є судноплавною упродовж 1990 км від гирла, всі водосховища на Дніпрі обладнані великими шлюзами, що дозволяють суднам розмірами до 270×18 метрів мати доступ до річкового порту Києва. Природно, що ріка активно використовується і пасажирськими суднами для здійснення круїзів [15; с. 6-12].

Водночас, Дніпро та її басейн мають значення не лише для України, а і інших прибережних держав – Республіки Білорусь та Російської Федерації. Гостра потреба у створенні належних міждержавних трьохсторонніх інституційних та договірно-правових механізмів з використання та захисту ресурсів басейну Дніпра, про яку йшлося вище, обґрунтовується кількома причинами.

По-перше, незважаючи на значне зменшення обсягу перевезень Дніпром порівняно з радянськими часами [21], Дніпро визнається одним з важливих внутрішніх водних шляхів європейського значення. По ріці, через ряд великих міст України, судна мають змогу виходити у порти Чорного та Середземного морів, а також ріки Дунай, а через Волго-Донський канал – у порти Волги, Каспійського та Балтійського морів [12; с. 605-606]. Усвідомлення важливості Дніпра у транспортній сфері для всього Балто-Чорноморського регіону (і європейського загалом) прямо впливає із положень прийнятої у 1996 р. в рамках Європейської економічної комісії (ЄЕК) ООН Європейської угоди про найважливіші внутрішні водні шляхи міжнародного значення – погодженого плану розвитку та будівництва мережі внутрішніх водних шляхів, або, як вказується в Угоді, «мережі водних шляхів категорії «Е»». До таких шляхів Угодою віднесено і Дніпро. Його визначено складовою магістрального водного шляху «Е-40», до якого загалом належать Вісла від Гданська до ділянки Варшава – Брест – Пінськ, Дніпро через Київ до Херсона, Південний Буг до Миколаєва, ділянка Клайпеда – Куршська затока – річка Неман – Каунас [22].

Угода про найважливіші внутрішні водні шляхи міжнародного значення не є «непорушним» правовим інструментом; вона змінюється з метою активізації співпраці європейських держав щодо розвитку річкової інфраструктури, забезпечення належних умов судноплавства, розширення можливостей для більш ефективного судноплавного використання рік Європи. Так, у Резолюції ЄЕК ООН №49 визначено перелік так званих «стратегічних вузьких місць» – ділянок, що потребують модернізації з метою покращення пропускної здатності мережі водних шляхів категорії «Е». На території України таких ділянок виявлено не було, однак «стратегічні вузькі місця» зафіксовано на території Білорусі вздовж водного шляху «Е-40», частиною якого, як зазначалось, є і Дніпро [12; с. 608].

По-друге, фактори суттєвого антропогенного впливу на Дніпро (активне водокористування господарськими об'єктами, в тому числі промисловими виробництвами з переважаючим «брудними» галузей (металургій-

на, хімічна, вугільна) без урахування економічних та екологічних наслідків, функціонування великих енергетичних об'єктів та масивів зрошуваних земель, з яких виноситься значна кількість таких агрохімічних засобів як добрива та пестициди) поставили річку на межу екологічної кризи [23]. Одержання питної води мінімально придатної якості на очисних спорудах стало вкрай проблемним. Самовідновлювальна здатність Дніпра та багатьох річок його басейну вже не забезпечує відновлення порушеної екологічної рівноваги. У басейні Дніпра дуже забруднені і ґрунти, і поверхневі та підземні води: настільки, що їхнє очищення при наявних технологіях стає неможливим [24].

Дніпро був багатим на рибу: у 1969 р. близько 80% вилову риби (близько 70 млн. тон) в Українській РСР припадало саме на цю річку. Однак з того часу відбулось чимало негативних змін, вже до 2000 р. вилов риби зменшився майже удесятеро (7-8 млн. тон). У верхньому Дніпрі зовсім зникло чимало типових річкових риб, в тому числі прохідні риби – білуга, чорноморсько-азовський осетр та оселедець, лосось, річковий вугор, зменшилась чисельність стерляді, підуста, головня, в'язя, жереха, линка. Їхнє місце займають озерні форми: лящ (близько 40 % вилову), щука, сом, короп, плітка, окунь. У цілому за час існування водосховищ видовий склад риби в Каховському водосховищі зменшився від 67 до 56 видів, в решті – від 58 до 45-50. З наявних 56 видів риб дніпровських водоймищ – станом на 2006 рік – 13 долучали до смітцевої (непромислової) риби, що через малі розміри не мала промислового значення. Корисними були лише 23 види [20; с. 158-160].

З метою вирішення вказаних проблем Україною було прийнято ряд нормативно-правових актів внутрішнього законодавства [25], [26], [27]. Однак реалізацію положень зазначених та інших актів наразі аж ніяк не можна визнати успішною, про належне управління водами басейну Дніпра, покращення якості води, прогрес у справі збереження довкілля Придніпров'я наразі не йдеться.

Як бачимо, найбільшого антропогенного впливу басейн Дніпра зазнає на території України, однак основна частина стоку ріки формується на території Російської Федерації та Білорусі [28; с. 8]. При цьому, коректна оцінка транзиту річкового стоку і виносу з ним забруднюючих речовин, а також впливу на ці процеси змін клімату ускладнюються неспівпадінням створів гідрологічного та гідрохімічного моніторингу з новими державними кордонами (наприклад, за старою системою моніторингу перші ворота нижче Смоленську знаходяться тепер на території Білорусі у місті Орша).

Певні кроки для вирішення зазначених проблем в рамках двосторонніх міжурядових угод і угод у рамках СНД та ЄЕК ООН здійснюються ще з 1992 р. [28; с. 9], однак визнати їх успішними наразі неможливо. Належне використання, управління і захист Дніпра та його басейну взагалі вкрай проблематично забезпечити на національному рівні, або зусиллями двох держав басейну [29]: необхідна спільна тривала та важка робота за участі і України, і РФ, і Білорусі.

Така робота системно та на належному рівні співпраці наразі не ведеться. Проблеми, притаманні басейну Дніпра, досі не вирішені навіть частково, незважаючи на двадцятидворічний досвід міжнародних правовідносин вказаних пострадянських держав як незалежних та суверенних, і, відповідно, «стабільно» поглиблюються внаслідок розвитку тенденцій негативного антропогенного впливу. Виходячи з цього, належна міжнародно-правова регламентація через створення відповідних договірно-правових та інституційних механізмів спільними зусиллями Російської Федерації, Республіки Білорусь та України не просто необхідна, а є нагальним завданням.

Сприяння вирішенню проблем, пов'язаних із використанням Дніпра, можливе через застосування механізмів прикордонної співпраці відповідних регіонів сусідніх держав. Прикордонне співробітництво України з РФ та Білоруссю стало предметом регулювання ряду нормативно-правових актів внутрішнього характеру, а також міжнародних угод. Так, 12.05.1997 р. було укладено Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво прикордонних областей України та Республіки Білорусь [30], 12.02.2001 р. затверджено Програму міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2001-2007 рр. [31], 24.06.2004 р. прийнято Закон України «Про транскордонне співробітництво» [32], 04.10.2010 р. підписано Програму міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2011-2016 рр. [33], 01.12.2010 р. Постановою Кабінету Міністрів України [34] ухвалено Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 рр. [35], Рішенням Ради голів урядів Співдружності Незалежних Держав 14.11.2008 р. [36] прийнято Стратегію економічного розвитку СНД на період до 2020 р. [37], 27.10.2012 р. укладено Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією [38].

У 2003 р. керівниками Чернігівської, Гомельської й Брянської областей було підписано Угоду про створення Прикордонного співтовариства «Євро регіон «Дніпро» [39], серед завдань якого – охорона навколишнього середовища відповідних частин басейну Дніпра [40]. Євро регіони – давно відомий в Європі інституційний механізм прикордонної співпраці [41; с. 167], який Законом України «Про транскордонне співробітництво» 2004 р. визначений як організаційна форма транскордонного співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюють співпрацю відповідно до дво- або багатосторонніх угод [32].

Незважаючи на виявлені дослідниками проблеми функціонування єврорегіону «Дніпро» (відсутність чіткого визначення конкретних транскордонних проблем, стратегії розвитку єврорегіону, неефективність організаційної структури, недостатність фінансування проєктів) [42], у 2013 р. відбулись зрушення саме у сфері співпраці щодо басейну Дніпра: наразі ведуться роботи зі створення природного парку «Дніпровсько-Деснянське міжріччя», який у майбутньому має стати екологічним ядром Дніпровського екологічного коридору [43].

Більш масштабним за потенційним сприянням створенню належних інституційних та договірно-правових механізмів управління та захисту басейну Дніпра прибережними державами видається юридичне закріплення у міждержавних відносинах України, Російської Федерації та Білорусі одного з основних компонентів затвердженого на глобальному рівні у 1990-х рр. інтегрованого управління водними ресурсами (ІУВР) – інтегрованої басейнової моделі управління водними ресурсами. Реалізація останньої є одним з головних принципів Водної Рамкової Директиви ЄС 2000/60/ЄС (ВРД ЄС, англ. – Water Framework Directive, WFD) [44]. Директива, прийнята у 2000 р. після 5-річного процесу реструктуризації європейської водної політики, стала керівним документом для встановлення цілей охорони води та водних ресурсів у ХХІ столітті [45].

ВРД закріплює принципи комплексності захисту усіх вод – річок, озер, прибережних і підземних вод; цільового менеджменту (досягнення «хорошого» стану для всіх вод до 2015 р.); басейновий принцип управління водними ресурсами; принцип «забруднювач платить» у сфері захисту водних ресурсів; принцип широкомасштабного залучення громадян, зацікавлених сторін, громадських організацій; принцип послідовного удосконалення законодавства.

Що стосується міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів, то ВРД ЄС зобов'язує прибережні держави активізувати транскордонне співробітництво за принципом басейнового управління [46; с. 154-155]. Директивою передбачено, що щодо кожного міжнародного річкового басейну повинен бути прийнятий єдиний план управління, який містив би конкретні заходи, спрямовані на досягнення цілей та строки здійснення таких заходів. Для реалізації такого плану прибережні держави зобов'язані створювати спільні інститути управління, які охоплювали б увесь річковий басейн. Плани управління міжнародними басейнами, як і національними, повинні переглядатись кожні 6 років [44].

Наразі ані внутрішнє законодавство, ані міжнародні акти держав басейну Дніпра – України, Російської Федерації та Білорусі не відповідають вимогам Директиви. Проте, видається, що лише міжнародно-правове закріплення інтегрованої моделі управління водними ресурсами басейну Дніпра шляхом створення вказаними державами належних міждержавних договірно-правових та інституційних механізмів може у майбутньому забезпечити вирішення нагальних проблем, які наразі, на жаль, в основному поглиблюються.

1. Казанский П.Е. Договорные реки: очерки истории и теории международного речного права / П.Е. Казанский. – Казань, 1895. – 330 с.
2. Кейлин А.Д. Актуальные вопросы современного международного морского и речного права / А.Д. Кейлин // Советский ежегодник международного права. – М.: 1963. – С. 78-109.
3. Eek H. The Hydrological Cycle and the Law of Nations / H. Eek // *Almqvist & Wiksell*, 1965. – 91 p.
4. Баскин Ю.Я., Корбут Л.В. Международные реки – история и современность / Ю.Я. Баскин, Л.В. Корбут // Советский ежегодник международного права, 1979. – М.: Наука, 1980. – С. 266-273.
5. Баскин Ю.Я., Корбут Л.В. Международно-правовой режим рек. История и современность / Ю.Я. Баскин, Л.В. Корбут: отв. ред. Г.И. Тункин. – М.: Наука, 1987. – 160 с.
6. Баскин Ю.Я., Рыжиков П.И. Дунайское судоходство и его правовой режим в ХХ веке / Ю.Я. Баскин, П.И. Рыжиков. – Измаил: Советское Дунайское Государственное Пароходство, 1958. – 140 с.
7. National Sovereignty and International Watercourses. Green Cross International, World Water Commission // Green Cross International, 2000. – 144 p.
8. Hilderling A. International Law, Sustainable Development and Water Management / A. Hilderling // *Eburon Uitgeverij B.V.*, 2004 – 226 p.

9. Malone L., Pasternack S. *Defending the Environment: Civil Society Strategies to Enforce International Environmental Law* / L. Malone, S. Pasternack. – Island Press. – 2006. – 384 p.
10. Домбровский И. Интегрирование в управление международными водами: политический дискурс, теоретические прогнозы фактическое доказательство / И. Домбровский // *Материалы Международного семинара «Руководство и глобальная водная система»*. – Бонн, 20-23 июня 2006. – 6 с.
11. Ganoulis J., Murphy I., Brilly M. *Transboundary Water Resources in the Balkans: Initiating a Sustainable Regional Co-Operative Network (NATO Science Partnership Sub-Series: 2)* / J. Ganoulis, I. Murphy, M. Brilly // *Kluwer Academic Publishers*, 2008 – 254 p.
12. Чернявська О.Л. Правові засади регулювання режиму ріки Дніпро як частини системи європейських внутрішніх водних шляхів / О.Л. Чернявська // *Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – №44. – 2009. – С. 605-609.
13. Zentner M. *Design and impact of water treaties: Managing climate change* / M. Zentner // *Springer*, 2011. – 222 p.
14. Lammers J. G. *Pollution of International Watercourses: Search for Substantive Rules and Principles of Law* / J. G. Lammers // *BRILL*, 1984. – 724 p.

15. Яцик А. В. Яковлев С. О. Осадчук В. О. До питання щодо спуску Київського водосховища / За ред. А. В. Яцика. – К.: Оріяни, 2002. – С. 6-12.
16. Дніпро // Енциклопедія Українознавства – В 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1957. – Т. 2. – С. 573-574.
17. Main characteristics of the largest rivers of Belarus // Land of Ancestors. Data of the Ministry of Natural Resources and Environmental Protection of the Republic of Belarus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://landofancestors.com/travel/statistics/geography/237-main-characteristics-of-the-largest-rivers.html>
18. Водные ресурсы СССР и их использование. Государственный водный кадастр. – Л.: Гидрометеиздат, 1986. – 382 с.
19. Шемякін О.М. Еволюція структури й змісту права користування морем: теорія і практика. Автореф. дис. д. ю. н. / О.М. Шемякін // НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – 2005. – 50 с.
20. Дегодюк Е.Г., Дегодюк С.Е. Еколого-техногенна безпека України / Е.Г. Дегодюк, С.Е. Дегодюк // К.: ЕКМО, 2006.
21. Проскурина А. Чтобы Днепр не пустовал / А. Проскурина // Порты Украины. – №1. – 2005.
22. European Agreement on Main Inland Waterways of International Importance (AGN) 1996 // United Nations Economic Commission for Europe. – 2008. – 90 p.
23. Хільчевський В.К. Роль агрохімічних засобів у формуванні якості вод басейну Дніпра / В.К. Хільчевський // К.: ВПЦ «Київський університет», 1996. – 222 с.
24. Вишневецький В. І. Річки і водойми України. Стан і використання. – К.: Віпол, 2000. – 376 с.
25. Постанова Верховної Ради України «Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води» від 27.02.1997 № 123/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №41. – ст. 279.
26. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року» від 24.05.2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 17. – ст. 146
27. Рішення Київської міської ради про започаткування щорічного свята «День Дніпра» від 27.11.2003 р. №217/1091 // Ліга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MR030792.html
28. Экологическое состояние бассейна Днепра на территории России (Под общей редакцией Г.М. Черногаевой, А.С. Зеленова, М.С. Зеленовой, Ю.А. Малеванова). – М.: Метеоагентство Росгидромета, 2009. – 230 с.
29. Самойленко Є.А. Розвиток теорії міжнародного річкового права в Російській імперії / Є.А. Самойленко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – №2. – 2011.
30. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво прикордонних областей України та Республіки Білорусь від 12.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – 30.11.2012. – № 89. – С. 614.
31. Програма міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2001-2007 роки // Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/publish/article;jsessionid=B83248579245BBD60D6533886AC5064F?art_id=1675274&cat_id=1611917
32. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №45. – ст. 499.
33. Программа межрегионального и приграничного сотрудничества Российской Федерации и Украины на 2011-2016 годы (Геленджик, 4 октября 2010 года) // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_382
34. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. №1088 «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки» // Урядовий кур'єр. – № 230. – 08.12.2010.
35. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки // Асоціація органів місцевого самоврядування Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://association.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=361%3A-----20112015-&catid=98%3A2011-08-11-15-45-03&Itemid=37
36. Решение Совета глав правительств Содружества Независимых Государств от 14 ноября 2008 года о Стратегии экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года // Официальный сайт Содружества Независимых Государств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cis.minsk.by/page.php?id=18764>
37. Стратегия экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года // Официальный сайт Содружества Независимых Государств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cis.minsk.by/page.php?id=18764>
38. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією від 27.10.2012 р. // Офіційний вісник України. – № 73. – 05.10.2012. – С. 211.
39. Створення Єврорегіону «Дніпро» і його загальна характеристика // Чернігівська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/article.php?id=241&need_back=1
40. Заходи, здійснені у рамках Єврорегіону «Дніпро» // Чернігівська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/article.php?id=242&need_back=1
41. Popescu G. Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders / G. Popescu // Rowman & Littlefield Publishers, 2011 – 192 p.
42. Рогова О.В. Інноваційні механізми стимулювання єврорегіонального співробітництва / О.В. Рогова // Економічний форум. – №3. – 2012.
43. Отчет о выполнении Плана мероприятий по сотрудничеству Черниговской области Украины, Брянской области Российской Федерации и Гомельской области Республики Беларусь в рамках Приграничного Сообщества Еврорегион «Днепр» на 2012-2013 годы по итогам I полугодия 2013 года // Черниговская областная государственная администрация. – 2013. – 30 с.
44. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy // OJ L 327. – 22.12.2000. – pp. 1-73.
45. Introduction to the new EU Water Framework Directive // European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/water/water-framework/info/intro_en.htm
46. Vermaat J. Managing European Coasts: Past, Present and Future / J. Vermaat // Springer, 2005. – 387 p.

Правове регулювання
економічного
та енергетичного
співробітництва

Олександр Григоров

Українсько-російське авіаційне співробітництво

В статті автор аналізує двосторонні українсько-російські угоди в галузі авіації, укладені у період з 1993 по 2013 роки.

Досліджуються правові особливості двостороннього українсько-російського співробітництва з забезпечення діяльності авіаційного транспорту, спільних проєктів в галузі авіабудування, авіаційне співробітництво у військовій сфері, а також спеціальні напрямки авіаційного співробітництва України і Росії.

In this article the author analyzes the bilateral Ukrainian-Russian agreements in the field of aviation in the period from 1993 till 2013.

We study the legal features of the bilateral Ukrainian-Russian cooperation about providing air transport activities, joint projects in field of aircraft construction, aviation cooperation in the military sphere, as well as special areas of aviation cooperation of Ukraine and Russia.

Після розпаду Радянського Союзу основні виробничі потужності єдиного радянського авіапрому включено з науково-технічними кадрами та виробничими лініями виявилися зосередженими на території двох держав – України та Росії. Попри часто різні економічні та зовнішньополітичні доктрини¹ двох держав багаторічна кооперація та спеціалізація авіапідприємств змушувала сторони шукати нові правові моделі співробітництва в авіаційній галузі. З початку 90-х років і до сьогоднішнього часу між Україною та Росією було укладено 14 двосторонніх міждержавних авіаційних угод та 11 Протоколів². Умовно ці угоди можна класифікувати наступним чином:

- 1) угоди з загальних напрямків авіаційного співробітництва,
- 2) угоди про спільні проєкти у галузі авіабудування,
- 3) угоди про військове співробітництво,
- 4) спеціальні авіаційні угоди.

Виходячи з цієї класифікації проаналізуємо двосторонні угоди в рамках українсько-російського співробітництва в авіаційній галузі.

Однією з базових авіаційних угод стала міжнародна Угода про повітряне співробітництво у галузі повітряного транспорту (далі – Угода про повітряне сполучення) від 12.01.1994 р. Ця угода була типовою двосторонньою угодою про встановлення повітряного сполучення між країнами. Згідно з статтею 3 Угоди про повітряне сполучення призначене авіапідприємство кожної договірної сторони в ході експлуатації договірних ліній використовувало 1-3 комерційні свободи повітря. До особливостей Угоди про повітряне сполучення можна віднести положення, зазначені в статтях 10 й 21, згідно з якими сторони зобов'язалися прагнути до уніфікації авіаційного законодавства та здійснювати співробітництво й взаємодію в таких напрямках як науково-технічна політика у галузі авіаційного транспорту, навчання авіаційних спеціалістів, технічна експлуатація і ремонт авіаційної техніки, обмін інформацією, пов'язаною з експлуатацією парку повітряних суден.

До цього типу угод, що регламентують загальні напрямки авіаційного співробітництва двох держав, слід віднести Протокол від 18.01.1995р. між Урядом України та Урядом Російської Федерації з питань розмежуван-

ГРИГОРОВ Олександр Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного Університету
імені Тараса Шевченка.

ня кордонів районів польотної інформації в акваторіях Таганрозької затоки, Азовського моря та Керченської протоки, а також Угоду між Кабінетом міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в морському та авіаційному пошуку й рятуванні на Чорному та Азовському морях від 27.10.2010р.ⁱⁱⁱ

Слід зазначити, що ці документи, як свідчить п.2 ст. 2 Угоди 2010 р., чітко визначають розмежувальну лінію між районами польотної інформації над морем як межу виключно для цілей повітряної та морської навігації, а також пошуку та рятування. Таке розмежування не має жодного відношення до делімітації будь-якого кордону між Україною і Росією.

Друга і найбільша група міжурядових угод присвячена найважливішому напрямку двостороннього співробітництва, а саме розробці, поставкам та експлуатації авіаційної техніки. Правова регламентація цього напрямку бере початок з міжурядової Угоди про принципи співробітництва у галузі виробництва й поставок авіаційної техніки від 08.02.1993р. Саме ця Угода згідно з статтею 3 визначила як головну мету збереження й розвиток кооперованих галузей і міжгалузевих зв'язків у сфері науково-дослідницьких і конструкторських робіт, авторського провадження розробок, поставок сировини, матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів, необхідних для розробок, виробництва і післяпродажного забезпечення експлуатації авіаційної техніки. При цьому згідно з статтею 1 Угоди таке співробітництво між авіаційними підприємствами та організаціями України та Росії здійснюється на принципах рівності і взаємної вигоди та досягається шляхом укладання прямих контрактів між авіапідприємствами.

У подальшому правові, технічні та економічні аспекти цього дуже важливого для обох сторін напрямку авіаційного співробітництва були урегульовані у міжурядовій Угоді про співробітництво у сфері розробки, виробництва, поставок й експлуатації авіаційної техніки від 20.08.1997^{iv}р. Мова йшла, насамперед, про співробітництво у галузі авіаційної техніки, а саме:

- а) розробка й серійне виробництво транспортного літака АН-70 та модифікацій АН-72, АН-74, АН-140;
- б) розробка й серійне виробництво пасажирського літака ТУ-334 і ТУ-324;
- в) серійне виробництво та забезпечення експлуатації авіаційних двигунів Д-18Т, Д-136, ТВ3-117, АН-25 та інших;
- г) серійне виробництво вертольотів КА-226 (КА-228).

Впродовж наступних років і до сьогоднішнього часу сторони неодноразово шляхом підписання додаткових протоколів^v до цієї Угоди змінювали й конкретизували типи повітряних суден та авіаційних двигунів.

Додатково у рамках двостороннього співробітництва була укладена низка міжурядових угод для уточнення окремих спільних проектів. Це, наприклад, Угода про забезпечення розробки, спільного серійного виробництва та введення в експлуатацію оперативно-тактичного військово-транспортного літака АН-70 та транспортного літака АН-70Т від 24.06.1993р.^{vi} Наступними спеціальними міжурядовими угодами регламентувалося також створення фінансово-промислової групи «Міжнародні авіамотори»^{vii} та міжнародного консорціуму «Середній транспортний літак»^{viii}.

Специфічною є регламентація українсько-російського авіаційного співробітництва у галузі військової авіації. Однією з перших угод у цьому напрямку стала Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Російської Федерації про організацію приймання і аеродромно-технічного забезпечення й охорони на військових аеродромах повітряних суден Збройних Сил України та Збройних Сил Російської Федерації від 25.11.1995р.

Наступним прикладом двостороннього співробітництва у галузі військової авіації є низка угод, укладених на базі Протоколу консультацій між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Російської Федерації про використання полігону злітно-посадкових систем «Нитка» від 25.11.1995р. Міжурядова Угода про використання полігону злітно-посадкових систем «Нитка» від 07.02.1997р.^{ix} та Протокол до неї від 20.08.2012р. чітко визначають перелік об'єктів полігону й умови їх використання, а також умови поставки російською стороною запасних частин, агрегатів, комплектуючих виробів до літаків типу «СУ» МО України, у якості часткових розрахунків за оренду об'єктів полігону.

Особливе місце у військовому співробітництві України та Російської Федерації в авіаційній галузі займає міжурядова Угода про передачу важких бомбардувальників ТУ-95 МС та крилатих ракет повітряного базування від 08.11.1999р.^x, яка визначила умови передачі Україною Російській Федерації на компенсаційній основі важких бомбардувальників ТУ-160 й ТУ-95МС з устаткуванням для ядерних крилатих ракет повітряного базування у рахунок погашення заборгованості НАК «Нафтогаз України» перед ОАО «Газпром» на загальну суму 275 млн. доларів США.

Ведучи мову про спеціальні двосторонні українсько-російські авіаційні угоди, слід згадати Угоду між Урядом України та Урядом Російської Федерації про врегулювання претензій, які виникли внаслідок повітряної катастрофи 04.11.2011р.^{xi} Саме цією Угодою Україна визнала свою провину за катастрофу з російським літаком ТУ-154М авіакомпанії «Сибір» над Чорним морем, і договірні сторони визначили умови компенсацій родичам загиблих.

Іншим прикладом спеціальних угод є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво у сфері польотів державних повітряних суден від 29.11.2005р., у якій сторони визначили порядок розслідування авіаційних інцидентів за участю державного повітряного судна.

Аналіз двостороннього співробітництва між Україною та Росією в авіаційній галузі дозволяє, на думку автора, зробити наступний висновок. Двосторонні українсько-російські авіаційні угоди, укладені сторонами в період 1993 – 2013 р.р., створили відповідну міжнародно-правову базу для успішного співробітництва двох держав в авіаційній галузі. Нажаль, відсутність єдиних і узгоджених параметрів щодо спільного фінансування взаємовигідних авіаційних проектів не дозволила обом сторонам реалізувати той потенціал, який був закладений у вищезазначених угодах.

Хочеться сподіватися, що засідання Підкомітету з міжнародного співробітництва українсько-російської міждержавної комісії, яке заплановане на 28-29 жовтня цього року у Ростові-на-Дону, стане поштовхом для практичного, а не «паперового» проекту зі створення спільного українсько-російського підприємства з виробництва АН-124 «Руслан».

ⁱ Див. детальніше: Задорожний А.В. Международно-правовые проблемы украинско-российских отношений. Попытка научного анализа 20-летнего опыта. – Научный доклад.- Международно-правовые чтения 20.04.2011 года. К. 2011.- 28 стр.

ⁱⁱ Тут і далі вказані двосторонні угоди між Україною та Російсько-Федерацією опублікованих на сайтах <http://rada.gov.ua>, <http://zakon.nau.ua>

ⁱⁱⁱ Протокол набрав чинності з 04.04.1995р. Угода затверджена Постановою КМУ №890 від 22.08.2011р.

^{iv} Угода вступила в силу 29.01 1998р.

^v Мова йде про додаткові Протоколи від 16.07.1999р, 09.08.2001р., 02.08.2003р., 19.08.2011р., 27.06.2012р.

^{vi} Зміни до Угоди додатково дивись у Протоколі від 18.08.2009р.

^{vii} Міжурядова Угода від 20.03.1995р.

^{viii} Міжурядова Угода від 18.05.1999р. Вступила в силу 22.10.1999р.

^{ix} Угода ратифікована Законом України № 1968-ІУ від 01.07.2004р.

^x Угода затверджена Постановою КМУ №2032 від 02.11.1999р.

^{xi} Угода ратифікована Законом України №1757-ІУ від 04.06.2004р. ВВВ, 2004. №36 ст.438.

І. Веліканов

О. Фролов

Правове регулювання зовнішньої торгівлі між Росією та Україною

Зовнішня торгівля між територіями сучасної Росії та України складалася через століття. Рівень взаємодії між населенням обох територій завжди був інтенсивним – як між окремими суб'єктами торгівлі, так і між державними інститутами, навіть в період існування різних правових систем – Магдебурзького права у XV-столітньому Києві та починаючої складатися системи «Судебників» у Московської державі тих самих часів. Економічна співпраця між країнами, що важливо, фактично не переривалася ніколи, тому особливо поважним аспектом є посилення та зміцнення існуючої співпраці в бурхливій в економічному плані сучасні часи, коли, як і в XV столітті, ми спостерігаємо перетворення однієї економічної системи колишньої однієї країни на дві різних.

До того ж, і в наші часи торгівля між Росією та Україною є важливою статтею доходу для кожної зі сторін. Для сього розгляд проблеми економічних стосунків поміж тими країнами є як найбільш актуальним саме сьогодні.

Росія – основний торговельний партнер України, а Україна, відповідно, є одним з основних торговельних партнерів Росії не тільки в масштабі Співдружності Незалежних Держав, а й в світовому. Варто означити, що незважаючи на важливість такого партнерства, ми часто маємо утворення взаємних торговельних конфліктів, починаючи ще з далекого 1993 року, коли тільки-но створена російська компанія «Газпром» вже почала практикувати безприкладне в цивілізованій економіці повне відключення безперечно необхідних для України ресурсів життєзабезпечення. Але навіть в сучасності були приклади, коли російські органи санітарного контролю та охорони здоров'я населення використовувалися як політичний інструмент обмеження досить важливого для багатьох росіян імпорту українських товарів. На нашу думку, такі проблеми не можуть мати місця в нормальному сучасному світі. Повстають вони, як ми вважаємо, саме з-за недосконалості механізму правового регулювання зовнішньополітичної діяльності, зокрема торговельної, з боку кожної зі сторін.

Натомість справжньо-правові держави, як всім відомо іще з загального курсу теорії держави і права і підстав макроекономіки, повинні мати добре опрацьовану систему двосторонніх угод. Для цього недостатньо мати тільки самі угоди, яких нам, до мови, й досі бракує; але, перед всім, треба сумлінно, належним чином виконувати взаємні зобов'язання, пам'ятаючи, що для випадків повстання конфліктних ситуацій існує не російське прислів'я «не виносім сор із ізби», а Стокгольмський міжнародний арбітраж в Швеції та інші подібні до нього міжнародні створення та інституції.

Слід означити, що обидві країни є членами Всесвітньої торговельної організації, що подвійне зобов'язує їх не тільки до більш інтенсивної взаємної співпраці як безпосередніх сусідів тощо, а й до звернення при наявності взаємних проблем, претензій до вже названої в попередньому уступі судової інстанції. Для попередження подальших міжнародних сперечань, улагодження вже існуючих, згідно домовленостей про правила та процедури таких розв'язань, діючих у ВТО, регулюванням недовмленостей тут займаються також недаремно спеціально створені органи – Орган з розв'язання сперечань та Генеральна Рада ВТО.

Тож зовсім очевидно, що в випадку, коли добре (а раче зле) відомий пан Онищенко визнав українські цукерки «Roshen» неякісними, то його метою було не діяння в інтересах нібито здоров'я громадян Російської Федерації, але обмеження експорту українських цукерок. І такий випадок в історії міжнародного господарства не єдиний. Звичайний приклад: 1992 року Мексика внесла скаргу до органів ГАТТ – тобто Генеральної Ради ВТО щодо Сполучених Штатів Америки у зв'язку з тим, що у США діяв закон про захист морських ссавців, що забороняв імпорт до США риби, виловленої із застосуванням певного виду сітей, що приводили до

ВЕЛІКАНОВ І. А.,

студент 4 курсу Недержавного навчального закладу вищої професійної освіти «Російський новий Університет - РосНОУ», спеціальність – юриспруденція, спеціалізація – міжнародно-правова.

ФРОЛОВ О. Є.

спеціаліст компанії «Банк Москви».

© І. Веліканов, 2013

© О. Фролов, 2013

загибелі дельфінів. На думку уряду США, закон ставив перед собою красиву мету захисту навколишнього середовища, але ГАТТ визнало той закон не відповідним нормам вільної торгівлі, вказав на те, що американський уряд хоч і переслідував оскаржувану забороную красиву мету захисту дельфінів, але ж та мета могла бути досягнутою іншими шляхами, котрі б не обмежували права Мексики і сусідніх країн щодо експортних поставок до США.

Приводячи таку аналогію, ми намагаємось довести, що незважаючи на наявність досить сторонніх для міжнародної економічної діяльності аргументів, майже завжди є можливим мирне, правове улагодження суперечок між суб'єктами такої діяльності, чим і слід керуватися при взаємній співпраці.

Але ж звичайно, як мовлять пожежники, займанню легше запобігти, чим його потім довго та нудно гасити, тож необхідно розпочати взаємовигідне співробітництво вже сьогодні на підставах рівності та взаємоповаги, необхідної кожної зі сторін, бо, як добре відмічає іще хоч переважно недобре звісний, але добрий теоретик та колись перспективний російський політик Є. Т. Гайдар, «Торгівля припускає рівноправні контрактні відносини», як в межах чинних спільних угод, так і в межах проектування та підписання угод нових, не обмежуючись при тому в багатьом штучними кордонами Митного, Європейського та будь-яких інших Союзів.

Принцип взаємної вигоди як основа економічного співробітництва в рамках СНД. Міф чи реальність?

Ольга Мікічурова

В статті розглядається відображення принципу взаємної вигоди в статутних документах СНД та практика його реалізації на основі Зони вільної торгівлі країн СНД.

In article is considered the reflection of principle of mutual benefit in the statutes of the Commonwealth of Independent States and the practice of its implementation based on the Free trade zone of the CIS countries.

Постановка проблеми.

Останнім часом перед Україною все гостріше постає проблема вибору напряму зовнішньоекономічної інтеграції. З одного боку заманливою є перспектива асоціації з Європейським Союзом (ЄС), з іншого – входу до Митного Союзу країн СНД. Який вибір зробить Україна залежить нині від політичного рішення керівництва держави, що буде прийматись з врахуванням усіх вигод та втрат для України на обраному шляху. На нашу думку, реальне дотримання принципів міжнародного економічного права під час співробітництва є запорукою ефективною та плідною співпраці між сторонами, а тому дослідження додержання принципу взаємної вигоди в рамках СНД є актуальним завданням для здійснення вірного вибору зовнішньоекономічного курсу нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Є достатня кількість наукових робіт, що присвячені дослідженню різних аспектів економічної діяльності СНД, проте дослідження відображення принципу взаємної вигоди в діяльності СНД поки що ніхто не проводив, тому ми спробуємо заповнити цю прогалину.

Цілі статті.

Основною метою статті є розгляд місця та ролі принципу взаємної вигоди в економічному співробітництві країн СНД.

Викладення основного матеріалу.

8 грудня 1991 в Мінську глави Української РСР, Білоруської РСР та Російської РСР підписали Угоду «Про створення Співдружності Незалежних Держав. 21 Грудня 1991 було підписано Протокол до Угоди «Про створення Співдружності Незалежних Держав». У цьому документі було зафіксовано, що 11 держав, включаючи Республіку Україну, на рівноправних засадах утворюють Співдружність Незалежних Держав. Рівноправність стала основною та головною вимогою новоутворених держав при творенні нового міждержавного об'єднання – СНД.

Так, в преамбулі Угоди про Створення СНД високі договірні сторони посилаючись на принципи міжнародного права визначені статуту ООН, Декларацією про принципи та Заключним Гельсінським Актом наради з безпеки та самооборони в Європі вважають, що подальший розвиток і зміцнення відносин дружби, добросусідства і взаємовигідного співробітництва між договірними державами відповідають докорінним національним інтересам їх народів та служать справі миру і безпеки.

Про це свідчить стаття 4 Угоди, що зобов'язує сторони укладати договори в різних сферах співробітництва. Вона також зазначає, що таке співробітництво має бути рівноправним та взаємовигідним [1].

Розділ 1 Статуту СНД, який було прийнято 22 січня 1993 року присвячено визначенню цілей та принципів Статуту. Так, в ст.1 держави наголошують на рівноправних засадах договору та визначають взаємовигідне співробітництво як свою мету. Стаття 3 Статуту виділяє основні принципи на яких базується співробітниц-

МІКІЧУРОВА Ольга Володимирівна,

Старший викладач кафедри Теорії держави та права
Міжгалузевої Академії Управління.

тво держав-учасниць. Два з них (одинадцятий та тринадцятий) підкреслюють необхідність саме взаємовигідного співробітництва між учасниками: одинадцятий принцип - «врахування інтересів один одного і Співдружності в цілому, надання на основі взаємної згоди допомоги у всіх сферах їх взаємин» [2] не є загальним принципом міжнародного права. Однак, закріпивши його в Статуті держави Співдружності висловили прагнення розвивати між собою особливо дружні стосунки, які не можливі без врахування інтересів один одного та взаємної вигоди сторін; тринадцятий принцип - «розвиток взаємовигідного економічного і науково-технічного співробітництва, розширення інтеграційних процесів» [2] - є спеціальним принципом міжнародного економічного права. Закріплення його в Статуті серед загальних принципів підкреслює значимість взаємовигідної та плідної співпраці в економічній сфері для держав Співдружності.

Вищенаведене свідчить, що окрім загальновоизначених принципів міжнародного права (*jus cogens*), притримуватись яких має СНД, в його Статуті зазначаються і інші принципи на яких будуть будуватись відносини в організації, серед них і принцип взаємної вигоди, що безпосередньо зазначається в двох з них.

Статут також визначає метод прийняття рішень в двох основних органах СНД - у вигляді консенсусу і так званого «принципу незацікавленості» (ст. 23). Такі принципи прийняття рішення викликають критику спеціалістів. Адже вони дозволяють будь-якій державі на свій розсуд не брати участь у будь-якому питанні, що розглядається в органах Співдружності.

З цього приводу Г. М. Вельямінов зазначає «мало більш дієвих способів захисту свого суверенітету та незалежності, ніж консенсус і принцип незацікавленості, але немає і іншого настільки ж надійного організаційно-правового способу зробити суто факультативною та повільною співпрацю, причому навіть у заздалегідь обумовлених в установчому документі межах. Важко в таких правових параметрах очікувати прийняття ефективних рішень, а тим більше їх обов'язкового виконання» [3, 125].

Однак, ми вважаємо, що саме ці методи прийняття рішень є свого роду гарантантами дотримання принципу взаємної вигоди. Якщо одній зі сторін брати участь у врегулюванні якогось питання не вигідно, вона його ігнорує, а ухвалення рішень консенсусом гарантує згоду усіх сторін, що майже виключає прийняття не вигідних рішень для якоїсь з них.

Наступним договором, що регламентує економічне співробітництво став Договір про створення економічного союзу СНД від 24.09.1993 року. Серед цілей союзу у ст. 2 згадується створення рівних можливостей та гарантій для всіх суб'єктів господарювання. За змістом ст. 8 сторони зобов'язуються не застосовувати цінову дискримінацію щодо суб'єктів господарювання одна одної [4]. В договорі не має прямих посилань на принцип взаємної вигоди, хоча і наголошується на рівноправності сторін та заборону дискримінації.

Негативною ознакою документа можна вважати невелику кількість спеціальних галузевих принципів міжнародного економічного права, що в ньому закріплені. Здебільшого норми Договору повторюють статутні документи СНД не деталізуючи їх. Через те, що спеціальні принципи міжнародного економічного права носять здебільшого конвенційний характер [5, 21], їх варто було б більш детально прописати в основному документі СНД, що регламентує економічні відносини. Однак тут закріплюються ті ж основні принципи, що закріплені у статутних угодах.

Вищенаведене дозволяє говорити про недостатню розробленість цього основоположного в економічній сфері документа, зокрема, щодо галузевих принципів.

Варто також зазначити, що Україна зробила заяву у зв'язку з Договором про створення економічного союзу в якій вона наголошує на своєму бажанні співпрацювати з країнами Союзу на принципах визначених статутними документами СНД серед яких називається і «принцип взаємної вигоди», але таку співпрацю наша держава бачить лише в якості асоційованого члена на основі окремої угоди [6, 31]. На нашу думку, саме можливість ігнорування учасниками економічного союзу принципу взаємної вигоди і була однією з основних причин відмови України стати його повноправним членом.

Практика реалізації Договору про створення економічного союзу свідчить, що деякі із запланованих його етапів так і не було пройдено та втілено у життя, проте не можна заперечувати і його позитивних наслідків.

В ході його реалізації в 1994 році країнами СНД було вжито заходів для переходу до багатостороннього режиму вільної торгівлі. У цих цілях передбачалось укладення договору про створення зони вільної торгівлі (далі - ЗВТ).

Угода про створення зони вільної торгівлі, підписана 15 квітня 1994 главами всіх держав Співдружності та стала одним з найважливіших правових документів на шляху створення загального економічного простору і взаємовигідного економічного співробітництва в рамках СНД. Протокол до нього було прийнято 2 квітня 1999 року. Він містив доповнення та зміни що уточнювали та розширювали його зміст.

Важко переоцінити важливість створення багатосторонньої зони вільної торгівлі, яка «дає унікальний шанс для відновлення тісної економічної співпраці та реалізації країнами Співдружності своїх економічних потенціалів» [7, 83].

Створення такої зони, а точніше режиму багатьма експертами розглядається як перший і надзвичайно важливий крок на шляху до Митного, а потім і Економічного союзів держав. Угода закладає його фундамент і являє собою правову основу для взаємовигідного та рівноправного торгового співробітництва держав співдружності в умовах реформування їх господарських систем, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності [8, 226].

Ряд документів, прийнятих в рамках СНД останніми роками підкреслюють підвищення значимості принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах. Так, в 2007 році в Душанбе було ухвалено Концепцію подальшого розвитку СНД в якій зазначалось, що пріоритетом в діяльності СНД є економічне співробітництво, розвиток повноцінної торгово-економічної взаємодії держав-учасників, що базується на ринкових принципах, взаємній повазі та взаємній вигоді [9].

Наступного, 2008 року в рамках СНД приймається Стратегія економічного розвитку СНД на період до 2020 року. В документі держави неодноразово наголошують на важливості та пріоритетності взаємовигідного економічного співробітництва. Зокрема, в Розділі «Загальна економічна оцінка діяльності СНД» зазначається, що ефективне використання комплексу можливостей внутрішнього та зовнішнього характеру, включаючи взаємовигідне економічне співробітництво відкриває перед державами-учасницями СНД реальні перспективи динамічного економічного росту та посилення їх впливу на розвиток світової господарської системи [10].

У 2011 році після тривалої підготовки та узгодження воль сторін було підписано Договір про зону вільної торгівлі. Положення статей нового Договору ЗВТ конкретизують положення Угоди про ЗВТ та базуються на нормах і правилах СОТ. У ньому зафіксовані всі існуючі на сьогодні вилучення з режиму вільної торгівлі та закріплена домовленість про не розширення його переліку і не збільшення ставок мит, а також про проведення між державами переговорів щодо поетапного скасування тих вилучень з режиму вільної торгівлі, що ще залишилися.

Більшість спеціалістів оцінюють підписання договору, як надзвичайно позитивний крок для держав СНД. Так, за оцінками Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та Організації ООН з промислового розвитку (ЮНІДО), понад 70% промислового експорту країн СНД може стабільно збуватися одна одній.

Аналіз світової практики створення та функціонування зон вільної торгівлі показує, що побудова торгово-економічних відносин на багатосторонній основі створює цивілізовані умови торгівлі, дозволяє отримати відчутний ефект та вигоди для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності [8, 225].

Міністр з торгівлі Євразійської економічної комісії Андрій Слєпньов привітав початок діяльності ЗВТ, заявивши, що «це дозволить країнам пом'якшити наслідки глобальної кризи і буде сприяти пришвидшенню зростання економіки».

Безумовно, не можна вважати ЗВТ панацеєю від усіх проблем що торкнулись держав СНД. Їх у міждержавних відносинах ще досить багато: стягування непрямих податків у взаємній торгівлі в країні-постачальниці, застосування товарних вилучень з режиму вільної торгівлі та головне – не завжди реальне дотримання принципів міжнародного економічного права в практиці держав.

Щодо питання дотримання взаємної вигоди, створення ЗВТ на території СНД мало як прихильників, так і противників. Її прихильники переконували, що держави, які створили таку зону, не понесуть жодних збитків, адже невелике скорочення надходжень до бюджету від збору податків буде компенсовано збільшенням товарообігу. Її противники стверджували, що можливість вилучень із договору про ЗВТ надасть можливість країнам отримати односторонні вигоди від торгівлі.

До противників створення ЗВТ відносив себе Туркменістан. Для Туркменістану вигідніше було б налагодження двосторонніх відносин в рамках СНД, ніж багатосторонніх в рамках ЗВТ. Так, президент Туркменістану зазначав, що транспортувати і продавати Туркменський газ до країн СНД не вигідно, тому що це буде означати надання довгострокових кредитів покупцям і операторам, в той час як режим ЗВТ повинен гарантувати оплату поставленого товару, рівноправне користування транспортними енергетичними коридорами, чітке виконання взаємних зобов'язань. Так, щорічний збиток Республіки від її входження в ЗВТ може досягти 500 мільйонів доларів, насамперед, за рахунок зростання негативного сальдо в торгівлі з іншими країнами Співдружності до того ж економічна політика країн СНД є різною, що утруднюватиме узгодження інтересів держав у торгівлі [11]. Зважаючи на таку позицію країна залишилась за рамками ЗВТ, не підписавши договір про її створення.

На сьогодні до ЗВТ входять лише шість країн, серед яких і Україна, інші країни лише планують своє приєднання до неї. Під час дискусій щодо приєднання до ЗВТ український уряд наголошував на перспективах співробітництва в його рамках, зокрема передбачалось збільшити український експорт та диверсифікувати постачання газу до України.

Як заявляв прем'єр-міністр М. Я. Азаров «тепер вперше з'явилася можливість реальної диверсифікації поставок газу не тільки з Росії, але й азійського газу», оскільки Україна може претендувати на вільний доступ до російських трубопроводів і використовувати їх для отримання туркменського газу. Проте, таке передба-

чення не справдилось, адже угода містить винятки з параграфу про вільний транзит, і не стосується транзиту трубопровідним транспортом п.3 ст.7 Договору [12].

Товарні вилучення з ЗВТ сторін Договору не відповідають інтересам України та передбачають зменшення експорту України по тих товарних позиціях, в яких вона зацікавлена. Зокрема, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Російська федерація, Молдова застосовують імпорнтне мито на український цукор, що традиційно експортується до цих країн (Дод.1, табл.1) [12]. Варто відзначити, що і Україна у цьому зв'язку захистила свій внутрішній ринок п'ятдесяти відсотковим імпорнтним мито на цукор з країн-учасниць. Ті ж товари, що традиційно купує Україна у своїх сусідів – нафта і газ у Росії, деревина і шкури у Білорусі, вовна і шовк у Таджикистану і т.д. ці країни обклали експортним мито, що є вкрай невідгідним для України.

Відносини України з її основним партнером по ЗВТ – Російською Федерацією важко назвати взаємовідгідними, адже РФ постійно намагається здійснювати тиск на Україну, провокуючи «економічні війни» з нашою державою – газова, цукрова, м'ясо-молочна, цукеркова та інші, зловживаючи при цьому застосуванням технічних регламентів у торгівлі та порушуючи національний режим та принцип недискримінації, що встановлені Угодою СОТ про технічні бар'єри [13] та обмежуючи цим міжнародну торгівлю. Така ж ситуація з використанням санітарних та фіто санітарних заходів у торгівлі, використання яких далеко не завжди є виправданим та недискримінаційним по відношенню до України.

Відповідно до даних Державної служби статистики за період січень-серпень 2013 року Україна експортувала до Росії на 50% менше ніж імпортувала, що відображається у від'ємному сальдо торгівельного балансу.

Це є негативною економічною тенденцією для економіки України та фактично такі відносини є невідгідними для нашої держави. Щодо торгівельних відносин з іншими державами, то їх похвалення є незначним та суттєво не впливає на економічні показники України.

Важко оцінити вигоди від ЗВТ інших її учасників, проте складається враження, що сторони дотримуються не принципу взаємної вигоди, а принципу «взаємної невигоди», що навряд чи сприятиме налагодженню дружніх та тісних економічних відносин, які декларуються в угодах СНД.

Наступним етапом економічної інтеграції України в рамках СНД передбачається входження до Митного Союзу країн СНД. Початком його формування є 6 січня 1995 року, коли було підписано Договір про Митний союз між Російською Федерацією та Республікою Білорусь, а потім Угоду про Митний союз між Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Казахстан від 20 січня 1995 року.

29 березня 1996 року до Договору приєдналась Киргизька Республіка. Тоді ж було підписано Договір про поглиблення інтеграції в економічній та гуманітарній сферах. Вже в статті 1 Договору ми зустрічаємо посилання на принцип взаємної вигоди, як основу співробітництва в рамках Митного Союзу. Там, зокрема зазначається: «З метою створення в перспективі Спільноти інтегрованих держав Сторони вирішили спрямувати спільні зусилля на поетапне поглиблення інтеграції учасниць цього Договору в економіці, науці, освіті, культурі, соціальній сфері та інших сферах при дотриманні суверенітету Сторін, принципів рівноправності і взаємної вигоди, непорушності існуючих між ними державних кордонів, невтручання у внутрішні справи один одного» [14]. Фактично, тут повторюються принципи, зафіксовані у Статутних актах СНД, серед яких прямо зазначається принцип взаємної вигоди. 26 лютого 1999 року до вищезазначених Договорів приєдналась Республіка Таджикистан. В цей же час було підписано Договір про Митний союз та Єдиний економічний простір (ЄЕП). Цікавим є те, що Ст. 4 Договору знову визнає принцип взаємної вигоди, як один з базових принципів формування Єдиного економічного простору. Проте, чи може Україна сподіватись на практичну реалізацію даного принципу за умови її приєднання до Митного союзу – це питання поки що залишається відкритим, адже наявний досвід свідчить скоріше про зворотне.

Висновки. Реальне дотримання принципу взаємної вигоди в рамках СНД на нинішньому етапі його розвитку є скоріше міфом ніж реальністю. Хоча даний принцип задекларовано майже у всіх основних документах СНД, досвід Зони вільної торгівлі доводить його декларативність. Для ефективної реалізації принципу взаємної вигоди, як основи співробітництва в рамках СНД, на нашу думку, усі країни Співдружності мають почуватись рівноправними суб'єктами міжнародних економічних відносин та бути такими не лише юридично, але й фактично, що на сьогодні виглядає проблематичним.

1. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077
2. Статут Співдружності Незалежних Держав: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_033
3. Вельяминов Г. Договорное обеспечение экономического сотрудничества в СНГ // Хозяйство и право, 1997. - № 5.- С. 125.
4. Договір про створення Економічного союзу: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_035
5. Вельяминов Г. М. Основы международного экономического права. М, 1994. - 230с.
6. Заявление Украины в связи с Договором о создании Экономического Союза (Совет глав государств СНГ, 24 сентября 1993г., г. Москва)/ Содружество: информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ/ Испол. секретариат СНГ. - Минск, 1993. - №4 (12). - С. 31
7. Покровский В. А. О ходе формирования зоны свободной торговли // Вестник Межпарламентской Ассамблеи, 2002.- № 1.- С. 83.
8. Шумский Н.Н. Региональные экономические объединения постсоветских государств: организационно-правовое обеспечение процессов интеграции. - Минск: Беларус. навука, 2010.- 323с.
9. Решение о Концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств и Плана основных мероприятий по ее реализации: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_e82
10. Решение о Стратегии экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_k27
11. ВВС Україна / Угода про Зону вільної торгівлі в рамках ЗВТ набула чинності/: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2012/09/120920_cis_free_trade_az.shtml
12. Договір про Зону вільної торгівлі: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_n25
13. Угода про технічні бар'єри у торгівлі: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_008?test=XX7MfyrCSgkyclLIZi4UBvE8HI4Bgs80msh8Ie6
14. Договор между Республикой Беларусь, Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Российской Федерацией об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://spravka-jurist.com/base/part-rq/tx_xswffu.htm

Summary

Today, Ukraine has to choose its main foreign economic and foreign policy vector of development. On the one side it is - Commonwealth of Independent States (CIS), on the other side - the European Union (EU). We must consider all factors, particularly abundance the norms and principles of international law and common law for the correct selection of our major economic partners. At all times, the mutual and equitable benefit has been the basis of relations between the parties, and its compliance is the guarantee of effective cooperation. The principle of mutual benefit fixed as a basis for international economic cooperation in almost all the major documents of the CIS - the Treaty establishing the CIS 1991, The Charter of the CIS 1993, The Agreement on the Free Trade Area of 1994, The Treaty of Free Trade Zone 2011 and others. However, the practical implementation of the principle of mutual benefit in the CIS free trade zone (FTZ) is unsatisfactory. The advantages that Ukraine planned to get from FTZ it has not received, and its macroeconomic indicators reflect some loss of being in the FTZ. We think, that in such conditions Ukraine is premature to further integration and entering into the Customs Union of the CIS.

Україно-російські відносини в сфері атомної енергетики: перспективи та проблеми співпраці

Юлія Коновалюк

Досліджується правове регулювання україно-російських відносин в сфері атомної енергетики, в тому числі міждержавна двостороння співпраця та співпраця в рамках Співдружності Незалежних Держав. Особлива увага приділяється такому проблемному питанню, як співробітництво у сфері утилізації радіоактивних відходів.

Legal framework of Ukrainian and Russian relations in atomic energy is investigated. This includes bilateral interstate cooperation and cooperation within the Commonwealth of Independent States. Particular attention is paid to the problematic issue such as states' cooperation in utilizing radioactive wastes.

В умовах євроінтеграційної політики, яку проводять представники української влади, особливо гостро постають питання, по-перше, збереження «дружніх» відносин України з її стратегічними партнерами, такими як країни-учасники СНД, особливо РФ, і по-друге, забезпечення самодостатності України у її найбільш вразливих та «слабких» питаннях. Одним із таких питань є стабільність та безпека України у енергетичних питаннях, в тому числі в сфері атомної енергетики.

Ні для кого не є таємницею той факт, що на сьогоднішній момент найбільшим партнером України в енергетичній галузі є Росія. Україно-російські енергетичні відносини охоплюють не тільки питання поставки в Україну та транзиту енергоносіїв через українську територію в Європу. Україно-російські енергетичні відносини є набагато тіснішими та масштабнішими. Зокрема, завдяки зв'язкам між Росією та Україною, які збереглися ще з часів Радянського Союзу, Росія є одним із основних партнерів України у галузі атомної енергетики. Це стосується як науково-технічного співробітництва у атомній енергетиці, так і поставок «сировини» для АЕС – високотемпературного урану, який видобувається в Росії і який купує Україна для своїх АЕС.

Договірно-правова база україно-російських відносин складає на сьогодні 366 міжнародних документів, які регулюють широке коло питань двостороннього співробітництва держав, включаючи торговельно-економічну, науково-технічну, гуманітарну, правоохоронну та інші сфери [1].

Основними документами, які регулюють відносини в сфері атомної енергетики, ядерної безпеки є, зокрема, наступні:

1. Багатосторонні міжнародні угоди та конвенції:
  - Конвенція про ядерну безпеку.
  - Конвенція про фізичний захист ядерних матеріалів.
  - Конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням.
  - Об'єднана Конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами.
2. Двосторонні міжурядові та міжвідомчі угоди:
  - Угода між Урядом України і Урядом РФ про науково-технічне і економічне співробітництво в галузі атомної енергії від 14.01.93.
  - Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в розвитку паливно-енергетичних комплексів від 07.09.94.
  - Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 26.07.95.
  - Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в галузі транспортування ядерних матеріалів від 12.04.96.
  - Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво від 27.08.96.

- Угода про співробітництво між Міністерством охорони навколишнього середовища України та Федеральним наглядом Росії за ядерною та радіаційною безпекою від 19.09.96.

- Угода між Федеральним наглядом Росії з ядерної і радіаційної безпеки та Державним комітетом ядерного регулювання України про обмін інформацією і співробітництво в сфері регулювання безпеки при використанні ядерної енергії в мирних цілях від 14.08.02.

- Декларація про зміст українсько-російського стратегічного партнерства від 12.07.12.

Окремі положення, що регулюють відносини в атомній енергетиці, містяться також у наступних документах:

- Меморандум про співробітництво в галузі електроенергетики між Міністерством палива та енергетики України і РАО «ЄЕС Росії» від 12.01.01.

- Контракт між НАЕК «Енергоатом» та ВАТ „ТВЕЛ” щодо постачання ядерного палива на українські АЕС (підписано в м. Київ).

- Угода про співробітництво в будівництві енергоблоків № 3 і № 4 Хмельницької атомної електростанції (підписано в м. Київ).

- Меморандум між Міністерством енергетики і вугільної промисловості України і Державною корпорацією з атомної енергії «Росатом» про інтеграцію і співробітництво в галузі використання атомної енергії у мирних цілях (підписаний на п'ятому засіданні УРМК в м. Ялта).

Перелік, що наводиться вище, не є вичерпним переліком документів, які регулюють зазначені відносини.

Що стосується спільних форм співпраці України та Росії в атомній енергетиці, то в сфері науково-технічного співробітництва активно розвивається співробітництво вчених НАН України та РАН (прим. авт. – Російська Академія Наук). Зокрема, за останні роки було проведено ряд семінарів-нарад з питань розвитку атомної енергетики України і Росії: у підмосковному Колонтаєво (2008), в Енергодарі на Запорізькій АЕС (2009), Виноградово (2010) та в Євпаторії (2011) [2].

В рамках СНД та ЄврАзЕС діють Комісія держав-учасників СНД щодо використання атомної енергії у мирних цілях (далі – Комісія) та Рада співробітництва (ЄврАзЕС) у галузі використання атомної енергії у мирних цілях.

Комісія була створена на виконання Рішення Ради голів представництв СНД від 17 січня 1997 року про перспективний план розвитку співробітництва держав-учасників СНД щодо мирного використання атомної енергії, підвищення безпеки ядерних установок та Рішення Ради голів представництв СНД від 18 вересня 2003 року про внесення змін до Рішення Ради голів представництв СНД від 17 січня 1997 року, які є базовими документами, що встановлюють завдання та регулюють діяльність Комісії. Основними завданнями Комісії є координація зусиль держав СНД щодо реалізації Угоди про основні принципи співробітництва в сфері мирного використання атомної енергії від 26 червня 1992 року та Рішення Ради голів представництв СНД від 17 січня 1997 року, а також вироблення узгоджених рекомендацій та рішень з проблем багатостороннього співробітництва щодо розвитку атомної енергетики. Комісія здійснює свою діяльність в тісній взаємодії з Економічною Радою СНД, Комісією з економічних питань при Економічній Раді СНД та Виконавчому Комітеті СНД, а також разом з іншими органами СНД. Комісія формується з керівників органів державного управління, відповідальних за роботи в галузі атомної енергетики в державах-учасниках СНД [3].

19 травня 2011 року Рішенням Ради голів урядів СНД були прийняті Рамкова програма співробітництва держав-учасниць СНД щодо мирного використання атомної енергії на період до 2020 року «СПІВРОБІТНИЦТВО АТОМ-СНД» та План першочергових заходів з реалізації Програми. Ці документи підписали Вірменія, Білорусія, Казахстан, Киргизія, Російська Федерація, Таджикистан та Україна [4].

Відповідно до проекту оновленої Енергетичної стратегії України на період до 2030 року АЕС виробляють половину всієї електроенергії України [5]. Не дивлячись на політику розвитку «зеленої» та альтернативної енергетики, яку декларує Україна на виконання своїх зобов'язань перед європейським Енергетичним співтовариством, відповідно до прогнозування, наведеного в проекті Стратегії енергетичного розвитку ринку, скорочення обсягу генерації українських АЕС не передбачено. Навпаки, планується збереження існуючого навантаження та навіть збільшення навантаження на атомну енергетику. Ще одним аргументом на підтвердження планів українського уряду щодо підтримки розвитку атомної енергетики є те, що на початку 2013 року Україна і ЄБРР підписали договір про фінансування модернізації українських АЕС на загальну суму в 300 млн. доларів [6]. Підтверджує цю позицію і факт прийняття 6 вересня 2012 року Верховною Радою України Закону України «Про розміщення, проектування та будівництво енергоблоків № 3 і 4 Хмельницької атомної електричної станції». Між іншим реалізація проекту планується за підтримки російських атомників [7].

Тема правового регулювання україно-російських відносин в енергетиці з огляду на безпековий вимір України є актуальною не тільки з точки зору регулювання міжнародних (міжрегіональних), міждержавних відносин та національних інтересів і політики. Вона є популярною темою для наукового дослідження багатьох науковців та практиків. Зокрема, цю тему досліджували такі відомі українські науковці як Бараннік В.О., Юспін О.В., Шидловський А. К., Білько І. Ф., Кулик М. М., Пирожков С.І., Білорус О.Г., Жовтянський В. А.,

Стогній Б.С., російський економіст і політик та науковець Глазьев С.Ю. та інші. Це лише ще раз підтверджує актуальність дослідження україно-російських відносин в атомній енергетиці. Але разом з тим, на сьогодні існують серйозні загрози для України у цій галузі. Зокрема, такою загрозою або викликом для України є відмова Росії від прийому українських радіоактивних відходів з 2016 року. Тема міжнародно-правового регулювання питання утилізації (переробки, зберігання та захоронення) радіоактивних відходів є недостатньо висвітленою в наукових дослідженнях, враховуючи її значення для науки та безпеки держави в цілому.

До останнього часу Росія була для України тим єдиним партнером, який приймав відпрацьоване ядерне паливо та радіоактивні відходи з українських АЕС (РАО) для їх переробки та зберігання.

Для того, щоб краще зрозуміти ситуацію, яка склалася сьогодні в Росії в сфері утилізації радіоактивних відходів, потрібно дослідити історію розвитку російських відносин з іноземними контрагентами-постачальниками відпрацьованого ядерного палива в Росію та російського законодавства у вказаній сфері, починаючи ще з СРСР та після його розпаду.

У радянському природоохоронному і зовнішньоторговельному законодавстві, зокрема в Законі РРФСР від 27 жовтня 1960 року «Про охорону природи в РРФСР», була відсутня регламентація порядку ввезення ВЯП зарубіжних АЕС.

Співробітництво в галузі споруди АЕС, поставок для них свіжого ядерного палива та вивезення ВЯП базувалося на двосторонніх договорах СРСР з іншими країнами. Як правило, договори не містили конкретні положення, що регламентують вивіз ВЯП, а надавали право вирішувати це питання в рамках зовнішньоторговельних контрактів між відповідними державними організаціями СРСР і країни-партнера.

Контракти на поводження з ВЯП укладалися спеціалізованими зовнішньоторговельними об'єднаннями. Згідно із зазначеними контрактами, ВЯП поверталось на переробку в СРСР і продукти, які утворилися в результаті переробки (уран, плутоній і РАО) залишалися в Радянському Союзі. Це сприяло суворого дотримання з боку СРСР режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

У 1970-1980 роках при технічному і фінансовому сприянні СРСР у країнах РЕВ (Болгарія, Угорщина, НДР, ЧССР), а також у Фінляндії інтенсивно розвивалося будівництво атомних електростанцій з реакторами проєктів ВВЕР-440 та ВВЕР-1000. Було розпочато і згодом заморожено будівництво АЕС в Польщі і на Кубі. Радянський Союз також надавав допомогу соціалістичним і країнам, що розвиваються, у спорудженні дослідницьких реакторів.

Геополітичні зміни (припинення існування РЕВ і СРСР, утворення нових держав, об'єднання Німеччини, поділ Чехословаччини) на початку 90-х років призвели до розпаду сформованої системи з поводження з ВЯП.

У 1992 році набрав чинності Закон РРФСР від 19 грудня 1991 року № 2060-1 «Про охорону навколишнього природного середовища», у статті 50 якого було встановлено заборону на ввезення до Росії радіоактивних матеріалів і відходів з метою їх збереження і поховання. Однак прямої заборони на ввезення відпрацьованого ядерного палива для його переробки цей Закон не містив (прим. авт. – як у разі ввезення відпрацьованого ядерного палива для його переробки з метою повторного використання, наприклад, у випадку зі збідненням ураном – його «дозбагачення»). Також наведене формулювання Закону не зобов'язувало повертати продукти та радіоактивні відходи, що утворилися після переробки, в країну, яка поставила ВЯП. Тому російські підприємства продовжували діяльність з переробки ВЯП зарубіжних АЕС, побудованих за сприяння СРСР на колишніх умовах, тобто, чи не повертаючи уран, плутоній і радіоактивні відходи.

21 квітня 1993 року вийшов Указ Президента Російської Федерації № 472 «Про виконання Російською Федерацією міжурядових угод про співробітництво у спорудженні атомних електростанцій за кордоном», що підтвердив виконання Росією зобов'язань за міжурядовими угодами, укладеними СРСР до 1991 року. Проте, в цьому Указі вперше в російському законодавстві з'явилася норма, яка вимагає при підготовці нових міжурядових угод з питань експлуатації АЕС за кордоном виходити з положення про повернення в країну, що поставила на переробку до Росії ВЯП, що утворилися в результаті цього радіоактивних відходів. У зв'язку з цим ряд міжнародних угод був переглянутий.

Що стосується співпраці Росії та України в цій галузі, то підставою для прийому ВЯП до Російської Федерації є Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом України про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики від 14 січня 1993 року. Ще з радянських часів на території України діють 11 енергоблоків реакторів типу ВВЕР-1000 і 2 енергоблоки реакторів ВВЕР-440. Всього за період дії угоди між Україною та Росією за діючими контрактами вивезено 1264 т т.м. ВЯП реакторів типу ВВЕР-1000 на ФГУП «Горно-хімічний комбінат» і 345 т т.м. ВЯП реакторів типу ВВЕР-440 на умовах подальшого повернення РАВ в Україну [8].

В даний момент для України буде мати вирішальне значення розв'язання питання з радіоактивними відходами українських АЕС для забезпечення гарантій екологічної безпеки та національної енергетичної безпеки. Зокрема, створення власних потужностей для переробки, зберігання та захоронення радіоактивних відходів вбачається доцільним.

Потрібно зазначити, що Україна зробила певні кроки в цьому напрямку. Україна розробляє стратегію розвитку власної інфраструктури з поводження з ВЯП з поступовою відмовою від вивозу ВЯП до Російської Федерації. На Запорізькій АЕС побудували та ввели в експлуатацію сухе сховище для радіоактивних відходів. Чинною Енергетичною стратегією України до 2030 р. передбачене будівництво Централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива (ЦСВЯП) для зберігання відпрацьованого палива з інших українських АЕС на території Чорнобильської АЕС [9].

Але, з урахуванням всього зазначеного, нажаль, потужностей, які на сьогодні вже гарантовано існують або будівництво яких на 100% буде реалізовано в Україні, може бути недостатньо (особливо у випадку виникнення проблем з будівництвом ЦСВЯП або його замороження), враховуючи обсяги ядерного палива, які відпрацьовуються в Україні на працюючих АЕС, а також ті радіоактивні відходи, які були відправлені на переробку і які Україна буде повинна прийняти за контрактами від Росії після 2016 року.

Тому виникає питання, які в розпорядженні України є наявні інструменти правового захисту власних інтересів в ситуації, що склалася?

Для цього, по-перше, потрібно проаналізувати положення двосторонніх домовленостей між Росією та Україною. Як вже зазначалося вище, базовим документом, який регулює україно-російські відносини в атомній енергетиці є Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики від 14.01.1993 року.

В статті 1 Угоди серед напрямків співробітництва наведений напрямок «зберігання та переробка відпрацьованого ядерного палива». Статтею 3 Угоди передбачено, що умови здійснення співробітництва, передбаченого цієї Угодою, у тому числі по поставках українського уранового концентрату в Росію, свіжого ядерного палива в Україну і по відправці відпрацьованого ядерного палива в Росію на тимчасове зберігання чи переробку з наступним поверненням радіоактивних відходів в Україну, визначається контрактами (договорами) між підприємствами і організаціями обох Сторін у відповідності з діючим законодавством України і Російської Федерації. В Угоді зазначається, що спори, що можуть виникнути між Сторонами стосовно тлумачення і застосування будь-якої статті цієї Угоди, розв'язуються шляхом переговорів або з допомогою інших процедур, узгоджених між Сторонами [10].

Нажаль, проаналізувати конкретний текст міждержавних домовленостей на даний момент не є фізично можливим, оскільки тексти зазначених у статті 3 Угоди контрактів (договорів) є обмеженими у доступі. Угодою передбачено, що їх зміст є комерційною таємницею підприємств, які укладають ці контракти (договори).

При цьому, міжнародними багатосторонніми договорами в сфері ядерної безпеки, які підписали Росія і Україна, а зокрема, Конвенцією про ядерну безпеку, Конвенцією про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням і Об'єднаною Конвенцією про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами, хоча і передбачені такі принципи, як «остаточна відповідальність за забезпечення безпеки поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами лежить на державі», «кожна держава має право заборонити імпорт на свою територію закордонних відпрацьованого палива та радіоактивних відходів», «захоронення радіоактивних відходів, наскільки це сумісне з безпечним поводженням з таким матеріалом, має здійснюватись у тій державі, де вони утворились», безумовним як міжнародним, так і національним пріоритетом є забезпечення безпеки поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами для забезпечення охорони довкілля та безпеки життя та здоров'я населення. В статті 38 Об'єднаної Конвенції зазначається, що в разі виникнення розбіжностей між двома чи кількома Сторонами, що домовляються, щодо тлумачення чи застосування цієї Конвенції, Сторони, що домовляються, в рамках наради Сторін, що домовляються, вирішують їх через проведення консультацій. В разі, якщо консультації виявляються непродуктивними, можна вдається до механізмів посередництва, примирення та арбітражного врегулювання, передбачених міжнародним правом, включаючи правила та практику, що їх застосовує МАГАТЕ [11].

Що стосується інших міжнародних інструментів (міждержавних інституцій), які могли б стати у нагоді для вирішення суперечок на міждержавному рівні, в разі їх виникнення, то ними теоретично можуть бути Комісія держав-учасників СНД щодо використання атомної енергії у мирних цілях та Економічний суд, створений на підставі ст. 32 Статуту Співдружності.

Україно-Російська Міждержавна Комісія, діюча на рівні голів двох держав, також може застосовуватися як дорадчий орган для обговорення можливих шляхів вирішення питання та закріплення досягнутих домовленостей на договірному рівні.

Окремо потрібно додати, що частина 4 статті 15 Конституції РФ 1993 року визначає правовий статус міжнародних договорів, ратифікованих Російською Федерацією. Згідно з текстом Конституції подібні договори, а також загальновизнані принципи міжнародного права є частиною внутрішнього законодавства. Крім того, якщо міжнародним договором встановлені інші правила, ніж передбачені законом РФ, то застосовуються правила міжнародного договору. Тобто Конституцією РФ закріплені пріоритет міжнародного права над національним [12].

Але на думку автора, проблема україно-російських відносин в сфері переробки відпрацьованого палива має перш за все економічний характер. Вбачаючи непрозорість та відсутність вільного доступу до інформації щодо державних домовленостей породжує можливість для політичних та навіть корупційних маніпуляцій. Тому враховуючи певну конфліктність міждержавних відносин на сучасному етапі в енергетичних питаннях, може містити певні загрози для України. Оптимальним вирішенням питання щодо утилізації радіоактивним відходів повинна стати відкрита для громадськості та чітка послідовна стратегія України у сфері утилізації РАВ, що має включати як пошук альтернативних джерел на міжнародному рівні для переробки РАВ (диверсифікацію джерел) на перехідному етапі, а також будівництво власних переробних заводів та сховищ для РАО.

1. Сайт посольства України в Російській Федерації (<http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts>);
2. Сайт Міністерства зовнішніх справ України (<http://old.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/print/58037.htm>);
3. Матеріал з сайту «Российское атомное сообщество»: «Комиссия государств-участников СНГ по использованию атомной энергии в мирных целях» (<http://www.atomic-energy.ru/SNG-atom/news>);
4. «Страны СНГ будут развивать сотрудничество в сфере атомной энергетики» (<http://argumentiru.com/society/2013/06/261941>);
5. Проект оновленої Енергетичної стратегії України на період до 2030 року (http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222035);
6. «Украина и ЕБРР подписали кредитное соглашение на 300 млн евро для повышения безопасности АЭС» (<http://interfax.com.ua/news/economic/146248.html>);
7. «Добудова двох енергоблоків ХАЕС може розпочатися 2013 року – посол РФ» (<http://ngr-ua.info/2013/02/3221>);
8. Матеріали з сайту російської партії «Яблуко»: «Ядерная опасность: «Выполнение международных соглашений Российской Федерацией и СССР по приёму ОЯТ». Москва, Эпицентр, 2003 год (<http://www.yabloko.ru/Publ/Atom/atom00009.html>);
9. «Янукович одобрил строительство в Чернобыльской зоне хранилища отработавшего ядерного топлива» (<http://korrespondent.net/ukraine/events/1325390-yanukovich-odobril-stroitelstvo-v-chernobylskoj-zone-hranilishcha-otrabotavshego-yadernogo-topliva>);
10. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики від 14.01.1993 року (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_033);
11. Об'єднана Конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_335);
12. Конституція РФ 1993 року (<http://www.constitution.ru/>);
13. «Сховище відпрацьованого ядерного палива: ціна питання» (http://gazeta.dt.ua/POLITICS/shovishe_vidpratsovanogo_yadernogo_paliva_tsina_pitannya.html).

Summary

Energy security is paid more and more attention as at the international and interstate levels and at the national level as well. This is due to global trends and challenges taking place, as well as changes in the current Ukrainian geopolitic. Therefore the question of formation of the Energy Strategy of Ukraine according to the current global trends, Ukraine's commitments in international energy associations and its national energy system is now decisive for the development of national economy and the country as a whole.

According to the revised draft of Energy Strategy of Ukraine for the period till 2030 nuclear power plants produce half of all electricity in Ukraine. Despite "green" and alternative energy policy which is declared by Ukraine to fulfill its commitments to the European Energy Community, according to the Energy Strategy draft, the reduction of generation of Ukrainian nuclear power plants is not envisaged. On the contrary, nuclear power will preserve the existing volume of energy generating and even increase it.

Today the largest energy partner of Ukraine is Russia. Ukrainian-Russian energy relations constitute not only supplies of gas and oil to Ukraine and their transit through Ukrainian territory to Europe. Ukrainian-Russian energy relations are wider. Since the USSR Russia is the main partner of Ukraine in nuclear energy sector. This applies both to scientific and technical cooperation in nuclear energy, supply of raw material for nuclear power plants (highly enriched uranium) which is mined and/or processed in Russia and sold to Ukrainian nuclear power plants as nuclear fuel.

Despite the Ukrainian and Russian relations in the nuclear power industry are promising and important for Ukraine, today it faces serious threats in this area. In particular, such a threat in terms of nuclear (environmental) security for Ukraine is Russia's possible refusal of admission of the Ukrainian radioactive wastes since 2016.

The author examines international treaties (agreements) in nuclear (atomic) security, interstates agreements between Ukraine and Russia on processing and utilization of Ukrainian radioactive wastes and particular provisions of Russian national laws on limitation of foreign radioactive waste import (for utilization in Russia). The conclusion is that Ukraine needs an open and consistent policy (strategy) in radioactive waste utilization, construction of its own processing plants and repositories for radioactive wastes, diversification of utilization possibilities for the transition period.

Сотрудничество Украины и Российской Федерации в области обращения с отработанным ядерным топливом и радиоактивными отходами: правовой аспект

Анна Запорозчук

На многих стадиях ядерно-топливного цикла Украина, в том числе и в области обращения с радиоактивными отходами и отработанным ядерным топливом, технологически и технически зависит от Российской Федерации. Наряду с этим Украина является стратегически важным партнером для РФ, поскольку через ее территорию проходят маршруты транспортировки радиоактивных отходов. Между государствами заключен ряд двухсторонних и многосторонних соглашений.

Основная цель данной статьи – проанализировать и систематизировать существующие двухсторонние договора Украины и Российской Федерации в области обращения с отработанным ядерным топливом и радиоактивными отходами, обозначить основные правовые проблемы и возможные пути их разрешения.

Для начала следует отметить **Соглашение между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации о научно-техническом и экономическом сотрудничестве в области атомной энергетики** от 14 января 1993 года [1]. Стороны развивают и углубляют сотрудничество по многим вопросам, к которым, в частности, относятся вопросы хранения и переработки отработанного ядерного топлива, снятия с эксплуатации, дезактивации и обеспечения безопасного обращения с отходами энергетических и исследовательских реакторов, разработка нормативно - технической документации по обеспечению безопасности АЭС и исследовательских реакторов на всех этапах их жизненного цикла, разработка типовой эксплуатационной документации, учет и контроль ядерных материалов и осуществления физической защиты объектов атомной энергетики, обеспечение радиологической защиты и ядерной безопасности, подготовка кадров в высших учебных заведениях и учебно - тренировочных центрах Украины и России по согласованным программам. Как говорится в документе, сотрудничество государств осуществляется в форме научно-технических программ, включает в себя разработку нормативных и других документов для атомных электростанций, проведение совместных научно-технических исследований, осуществления совместных технических инспекций, содействие эксплуатации энергоблоков АЭС и прочее.

В ст.3 Соглашения заложены основы сотрудничества Украины и Российской Федерации по вопросам обращения с отработанным ядерным топливом. Эта правовая норма указывает, что Украина поставляет урановый концентрат в Россию, отправляет отработанное ядерное топливо в Россию на временное хранение или переработку с последующим возвратом радиоактивных отходов. Особенности и условия осуществления подобных поставок определяются контрактами (договорами) между предприятиями и организациями обеих сторон в соответствии с законодательством Украины и Российской Федерации. Определены также компетентные органы для выполнения положений настоящего Соглашения. С украинской стороны - это Государственный комитет Украины по использованию ядерной энергии и Государственный комитет Украины по ядерной и радиационной безопасности, со стороны РФ - Министерство Российской Федерации по атомной энергии и Федеральный надзор по ядерной и радиационной безопасности России (ст.8 Соглашения).

Перевозка ОЯТ в Россию для переработки экономически не выгодна для Украины. Кроме этого, РАО, которые образуются после репроцессинга, возвращаются на территорию Украины, что является угрозой экологической и энергетической безопасности Украины. Ввиду этих причин неоднократно со стороны нашего государства предпринимались попытки диверсификации, изменения политики по этому вопросу. Одним из способов «изменения ситуации» является строительство хранилищ отработанного ядерного топлива. Роль

ЗАПОРОЗЧУК Анна Валерьевна,

аспирантка кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченка.

первопроходця в этом принадлежит Запорожской АЭС, где было спроектировано, построено и введено в эксплуатацию хранилище ОЯТ «сухого» типа. Особенностью хранения ОЯТ является хранение в топливных кассетах в специальных металлических и бетонных контейнерах, заполненных нейтральным газом.

Основываясь на примере ЗАЭС, было принято решение о строительстве Централизованного хранилища отработавшего ядерного топлива (ЦХОЯТ), предназначенного для хранения ОЯТ, которое образовалось в ходе эксплуатации Ровенской, Хмельницкой и Южноукраинской атомных электростанций. На принятие такого решения повлияли и ряд факторов экономического, экологического и политического характера. Во-первых, строительство ЦХОЯТ является экономически рентабельным и более дешевым, нежели транспортировка теплоделяющих сборок в Россию. Во-вторых, это обеспечит стабильное развитие ядерной энергетики Украины и независимость от Российской Федерации. В-третьих, по мнению экспертов, залежей урана осталось на 50-60 лет, поэтому ОЯТ представляет собой ценный энергетический ресурс. Предполагается, что после пребывания в промежуточном хранилище судьбу ОЯТ будут решать в зависимости от научно - технического развития через 50-100 лет. К тому же, международная практика и практика Украины на ЗАЭС свидетельствуют, что хранилища «сухого» типа являются безопасными установками [2].

Согласно нормам Орхусской конвенции [3], перед началом строительства такого объекта должны быть проведены общественные слушания для информирования населения близлежащих населенных пунктов и для реализации права населения на участие в принятии решения относительно такого объекта. НАЭК «Энергоатом» Украины провела тендер на строительство централизованного хранилища для ОЯТ, где победила американская компания Holtec International, в 2008 году были проведены общественные слушания в г. Славутич, для населения Ивановского и Полесского районов, в результате которых было поддержано строительство ЦХОЯТ в Чернобыльской зоне. Предоставлено экспертное технико-экономическое обоснование инвестиций (ТЭОИ) и оценку воздействия на окружающую среду, передано на рассмотрение уполномоченным органам Белоруссии, даны ответы на вопросы, проведены публичные слушания в мае 2008 года, представлены независимые экспертные оценки, в феврале 2009 года технико-экономическое обоснование и оценку воздействия на окружающую среду было одобрено правительством [4].

В соответствии с положением ТЭОИ сооружения ЦХОЯТ соответствует основным принципам государственной политики в сфере использования ядерной энергии.

Рассмотрев Оценку воздействия на окружающую среду, которая является составной ТЭОИ, можно утверждать, что строительство ЦХОЯТ соответствует основным принципам охраны окружающей среды, которые определены в Законе Украины « Об охране окружающей природной среды» [5].

9 февраля 2012 был принят Закон Украины «Об обращении с отработанным ядерным топливом, по размещению, проектированию и строительству централизованного хранилища отработанного ядерного топлива реакторов типа ВВЭР отечественных атомных электростанций» [6]. Согласно этому нормативно - правовому документу, ЦХОЯТ является частью единого комплекса по обращению с отработанным ядерным топливом государственного предприятия «Чернобыльская АЭС». В ст. 2 закреплено, что централизованное хранилище будет построено по технологии «сухого» хранения, будет применяться двухбарьерная система изоляции. В ст.3 указано о социально - экономическом развитии прилегающих территорий. Таким образом, можно утверждать, что принятие этого правового акта является одним из основных достижений государственной власти Украины по решению проблемы обращения с ОЯТ.

Между Кабинетом Министров Украины и Правительством Российской Федерации заключено **Соглашение о сотрудничестве в завершении строительства и пуска в промышленную эксплуатацию на территории Украины энергоблока № 2 Хмельницкой и энергоблока № 4 Ровенской атомных станций 14 декабря 2001** [7]. Согласно ст.1 этого международного договора Стороны осуществляют сотрудничество в завершении строительства и пуска в промышленную эксплуатацию на территории Украины энергоблока № 2 Хмельницкой и энергоблока № 4 Ровенской атомных станций с установками типа ВВЭР-1000. Кроме этого, в соглашении закреплено существующие договоренности между Украиной и Российской Федерацией по поставкам отработанного ядерного топлива Украины на переработку в РФ. Это освещается в п.2 ст.5 и отработанное ядерное топливо называется облученным ядерным топливом, которое принимает Российская сторона с целью его технологической выдержки и переработки и с последующим возвращением Украинской стороне радиоактивных отходов, образовавшихся в ходе процессов переработки. К тому же, Украина обязуется осуществлять закупку ядерного топлива российского происхождения для Хмельницкой и Ровенской АЭС, а Россия предоставляет государственный кредит Украине на завершение строительства и ввод в промышленную эксплуатацию вышеупомянутых атомных электростанций.

Большой как по количеству международных договоров, так и по их значению является группой соглашений между государствами - соседями о сотрудничестве в области транспортирования ядерных материалов. Так, одноименное соглашение 1996 года [8] закладывает основы сотрудничества в области обеспечения безопасной транспортировки железнодорожным транспортом свежего и отработавшего ядерного топлива, продук-

тов и отходов от переработки отработанного ядерного топлива. (ст.1 Соглашения). Этот международный договор содержит перечень компетентных органов, ряд ссылок на международные договоры и документы МАГАТЭ, которые необходимо соблюдать при осуществлении перевозок такого рода. К тому же, ст.4 предусматривает, что сопровождение специальных грузов при транспортировке по территории Украины и Российской Федерации осуществляется ответственным представителем РФ и российским техническим персоналом. Охрана специальных грузов осуществляются вооруженным караулом государства, на территории которого находится груз. В ст.5 указывается, что каждая сторона принимает необходимые меры для обеспечения физической защиты специальных грузов, которые находятся в пределах ее территории, на уровне не ниже, чем предусмотрено Конвенцией о физической защите ядерного материала от 3 марта 1980. К тому же, стороны несут ответственность за потерю специальных грузов или их части. Ответственность возлагается на ту из сторон, под юрисдикцией которой находится караул, осуществляющий охрану груза. Соглашением предусмотрено приоритетное порядок прохождения пограничного, таможенного и других видов государственного контроля. Важно, что ответственность за ядерный ущерб, который может нанести ядерный инцидент во время транспортировки специальных грузов между Украиной и Российской Федерацией, несет в соответствии со своим национальным законодательством та Страна, на территории которой произошел ядерный инцидент (ст.7). Кроме этого, соглашение является основой для заключения других соглашений о перевозке ядерных материалов, сторонами которых является Украина, Россия и другие государства. В таком случае Украина выступает в роли государства транзита. Примером заключения таких многосторонних соглашений может служить Соглашение между Кабинетом Министров Украины, Правительством Российской Федерации и Правительством Словацкой Республики о перевозке ядерных материалов между Российской Федерацией и Словацкой Республикой через территорию Украины от 21 октября 2010 года [9]. Этот международно-правовой документ распространяет свое действие на сотрудничество по вопросам перевозки свежего и отработанного ядерного топлива, радиоактивных материалов, которые образуются в результате переработки отработанного ядерного топлива, а также пустых транспортно-упаковочных комплектов для таких материалов из Российской Федерации в Словацкой Республике и с Словацкой Республики в Российскую Федерацию транзитом через Украину (ст. 1 соглашения). Перевозка такого рода осуществляются железнодорожным транспортом в соответствии со статьей 3 Соглашения. Статья 4 предусматривает, что обязательным условием осуществления перевозок специальных грузов является наличие контрактов между Российской Федерацией и Словацкой Республикой. В соответствии с пунктом 4 этой же статьи порядок оформления разрешительных документов на транзит транспорта со специальными грузами через территорию Украины регулируется законодательством Украины.

Кроме этого, каждая Страна на территории своего государства принимает надлежащие меры для обеспечения физической защиты специальных грузов в соответствии с Конвенцией о физической защите ядерного материала. Согласно п.2 ст.6 Соглашения отработанное ядерное топливо подлежит охране в течение всего пути следования. Статья 8 регулирует вопросы ответственности в случае возникновения аварии при перевозке специальных грузов. Она полагается на ту сторону, на территории которой эта авария произошла.

Аналогичные положения об основах сотрудничества в области перевозки специальных грузов (ОЯТ, природного урана и высокоактивных стеклованных отходов, а также пустых транспортно-упаковочных комплектов для таких материалов) содержатся и в Соглашении между Правительством Республики Болгария, Правительством Российской Федерации и Кабинетом Министров Украины о перевозке ядерных материалов между Российской Федерацией и Республикой Болгария через территорию Украины от 27 апреля 2006 года [10]. Такая перевозка осуществляется не только железнодорожным, а и водным транспортом. А согласно п.2 ст. 3 перегрузки специальных грузов осуществляются в Измаильском торговом порту. К тому же, компетентные органы Сторон по вопросам реализации этого соглашения и рассмотрения спорных вопросов информируют друг друга в письменной форме о перевозке не позднее, чем за 20 дней до его начала (п.1 ст.9). Соглашение между Правительством Украины, Правительством Венгерской Республики и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в области транспортирования ядерного топлива между Венгерской Республикой и Российской Федерацией через территорию Украины в 1992 году [11] касается только перевозки отработанного и свежего ядерного топлива по железной дороге, а Украина выступает в качестве транзитного государства. Согласно ст.2 Украина обязана принимать меры по обеспечению беспрепятственного пропуска специальных поездов с отработавшим ядерным топливом и транспортов со свежим ядерным топливом по железным дорогам Украины. В Соглашении определен круг компетентных органов трех сторон, провозглашается соблюдение основных международных документов, регулирующих вопросы перевозки ядерного топлива, изложены основы обеспечения безопасности перевозок и ответственности в случае радиационной аварии. Согласно положениям ст.6 компетентные органы Сторон информировать друг друга не менее чем за 20 дней до начала намеченных перевозок ядерного топлива между Венгерской Республикой и Российской Федерацией.

Таким образом, Украина и Российская Федерация являются стратегически важными партнерами в области обращения с РАО и ОЯТ, однако Украина неоднократно пытается найти новые пути решения и свести к минимуму экономическую зависимость от РФ. Одним из способов является строительство Централизованного хранилища отработанного ядерного топлива для хранения ОЯТ с атомных электростанций Украины. Это позволит экономически выгодно изолировать ОЯТ на длительный период времени, до момента разработки и усовершенствования технологий обращения с такого рода веществами. Кроме того, Украина выступает в качестве государства транзита при перевозке ядерного топлива между Российской Федерацией и другими странами (например, Венгрия, Болгария). Многосторонние договора по этому вопросу составляют важную часть нормативно-правовой базы сотрудничества между двумя государствами-соседами.

1. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації «Про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики» від 14 січня 1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 268.
2. Кошарна Ольга. Відпрацьоване паливо АЕС має залишатись в Україні / Ольга Кошарна // Українська правда. – 2008. – 12 березня.
3. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 33 – Ст. 1191.
4. Чи є доцільним і безпечним будівництво централізованого сховища для ВЯП в Чорнобильській зоні відчуження? // Інформаційно-аналітичний відділ Чорнобильського центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chornobyl.net/ua/index.php?newsid=1204641055> – Назва з екрану.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-12 (зі змінами та доп. станом на 01 лютого 2013 р.) // Голос України. – 1991. – № 41. – Ст.546
6. Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 р. № 255/95 (зі змінами та доп. станом на 01 лютого 2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 27. – Ст. 198.
7. Угода про співробітництво в завершенні будівництва та пуску в промислову експлуатацію на території України енергоблоку № 2 Хмельницької та енергоблоку № 4 Рівненської атомних станцій від 14 грудня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_268.
8. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації «Про співробітництво в галузі транспортування ядерних матеріалів» від 19 серпня 1996 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 95. – Ст. 3483.
9. Угода між Кабінетом Міністрів України, Урядом Російської Федерації та Урядом Словацької Республіки «Про перевезення ядерних матеріалів між Російською федерацією і Словацькою Республікою через територію України» від 21 жовтня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 53. – Ст. 1501.
10. Угода між Урядом Республіки Болгарія, Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України «Про перевезення ядерних матеріалів між Російською федерацією та Республікою Болгарія через територію України» від 27 квітня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 33. – Ст. 2380.
11. Угода між Урядом України, Урядом Угорської Республіки і Урядом Російської Федерації «Про співробітництво в галузі транспортування ядерного палива між Угорською Республікою і Російською Федерацією через територію України» від 29 грудня 1992 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 13. – Ст. 697.

Співробітництво
в правовій сфері
і захист прав
інтелектуальної
власності

Дмитро Скринька

Розрізнявальна здатність торговельних марок за угодою ТРИПС та проблема «радянських» товарних знаків

Стаття присвячена проблемі правового статусу торговельних марок, зареєстрованих на території країн колишнього СРСР, що співпадають із так званими «радянськими» торговими марками, тобто позначеннями, що використовувалися на території колишнього СРСР. Стаття пояснює суть проблеми, коротко викладає основні підходи до вирішення цієї проблеми двосторонніх відносин Україна та Росії на рівні законодавства Російської Федерації, та завершується викладенням концепції укладення міжнародної угоди з даного питання.

The article deals with the legal status of trade marks registered in the countries of the former Soviet Union, which coincide with the so-called «Soviet» brands, e.g. indications, which were used in the former Soviet Union. The article explains the problem, briefly outlines the main theoretical approaches to solving this problem of bilateral relations between Ukraine and Russia on the level of legislation of the Russian Federation, and concludes with outlining the concept of an international agreement on the issue.

За міжнародними стандартами правова охорона торговельних марок (товарних знаків, знаків для товарів і послуг) здійснюється відповідно до Паризької конвенції про охорону промислової власності та Угоди ТРИПС. Правова охорона торговельних марок також регулюється відповідно до різних міжнародних договорів, які безпосередньо стосуються таких питань як реєстрація прав на торговельні марки.

Відповідно до міжнародних стандартів для того, щоб отримати правову охорону, позначення має відповідати, в цілому, двом вимогам: воно повинно мати розрізняльну здатність і не вводити в оману.

Для того, щоб мати розрізняльну здатність, позначення не повинно бути родовим. Воно не повинно бути загальним описовим терміном для певних товарів або послуг. Аналогічним чином, як правило, технічні терміни не можуть набувати правову охорону як торговельні марки, оскільки вони не мають розрізняльної здатності.

Стаття 15 Угоди ТРИПС передбачає, що “будь-яке позначення або сполучення позначень, за допомогою яких можна відрізнити товари або послуги одного підприємства від товарів або послуг іншого підприємства, являють собою товарний знак. Такі позначення, зокрема слова, включаючи власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи та комбінації кольорів, а також будь-яке сполучення таких позначень мають право бути зареєстровані як товарні знаки. Якщо позначенню не притаманна здатність відрізнити відповідні товари та послуги, держави-члени можуть запровадити реєстрацію в залежності від розрізняльної здатності, що набувається завдяки використанню. Держави-члени можуть вимагати як умову реєстрації, щоб позначення сприймалися візуально”.

На сьогодні однією з проблем двосторонніх відносин України та Російської Федерації є питання правового статусу т. зв. “радянських” торговельних марок.

Проблема товарних знаків на кращі радянські товари вперше виникла на початку активізації економічних реформ, тобто в кінці вісімдесятих років двадцятого століття. Ця проблема торкнулася насамперед товарних знаків, що стосувалися відомих російських горілок. Згодом стало очевидним, що проблема має загальний характер і стосується всіх якісних товарів радянського виробництва, в основному харчових продуктів та цига-

УДК 341.6

СКРИНЬКА Дмитро Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного Університету
імені Тараса Шевченка.

© Д. Скринька, 2013

рок. На жаль, процес врегулювання проблеми товарних знаків щодо російських горілок не призвів до появи злагодженої стратегії вирішення цього питання в цілому. Водночас навіть ті рішення, які були прийняті, не закрили питання повністю і це дозволяє стверджувати, що і сьогодні проблема правового статусу торговельних марок, які використовувалися в колишньому СРСР, не є вирішена повністю.

Широко відомі найменування російських горілок були зареєстровані в якості товарних знаків на ім'я одного з державних зовнішньоторговельних об'єднань. Факт реєстрації цих найменувань пройшов повз увагу як споживачів даного товару так і заводів-виробників. В той час горілку під такими назвами випускали різні заводи-виробники, і у свідомості споживачів ці найменування асоціювалися не з конкретною виробником, а з сортом горілки. Заводи - виробники не знали про факт реєстрації цих товарних знаків, тому що суб'єкт реєстрації не міг за тодішніх юридичних та економічних умов вимагати укладення ліцензійних договорів з виробниками на території СРСР або і в інший спосіб здійснювати комерційне використання прав на торговельну марку на території країни.

Основна функція торговельної марки (знаку для товарів і послуг, товарного знаку) полягає в забезпеченні розрізнення споживачами товарів і послуг одного виробника від товарів і послуг інших виробників. Товарний знак служить засобом індивідуалізації товарів, послуг та їх виробників. Він є необхідним тільки в умовах конкуренції, він служить "інструментом" просування конкурентами на ринок своїх товарів та послуг.

В економічних умовах, що існували в СРСР, необхідності в цьому "інструменті" не було, але реєстрація зазначених вище товарних знаків була необхідною в першу чергу для того щоб забезпечити права відносно цих знаків за кордоном, адже товарний знак не можна було зареєструвати на ім'я держави.

Інші ж товари, незважаючи на наявність великого попиту у радянського споживача, як правило, не продавалися за кордон, як правило, відповідні зазначення не реєструвалися в якості товарних знаків.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід підкреслити, що у "радянський" час назви товарів могли бути зареєстровані на головне підприємство чи на ім'я розробника. Але в умовах глобального дефіциту та відсутності реальної конкуренції необхідності в торговельних марках як таких, не було.

Після розпаду Радянського Союзу виробництво стало переходити в приватні руки. При цьому продовжувала діяти норма, яка дозволяла виробникам, що раніше випускав продукцію під радянськими товарними марками, вільно користуватися ними і надалі. Ліквідували її в Російській Федерації лише в 2007 році. На сьогодні обговорюються пропозиції повернути дію відповідних юридичних норм.

Висуваються пропозиції розробити і затвердити спеціальний реєстр торговельних марок, які забороняється передавати нерезидентам. Щоправда, виникає питання про відповідність такого підходу міжнародним зобов'язанням Російської Федерації та України.

Проблема використання радянських товарних марок не є проблемою виключно Російської Федерації. Вона є актуальною на території багатьох держав, що утворилися на території колишнього СРСР, в тому числі на території Митного союзу (Російська Федерація, Білорусь, Казахстан) та України. Наразі існує кілька сотень аналогічних або схожих до ступеня змішування товарних знаків, зареєстрованих правопласниками на території колишнього СРСР.

Про економічну значущість цієї проблеми свідчить той факт, що "радянські" товарні знаки нерідко стають причиною для багатомільйонних позовів.

Формально, в ситуації, коли в різних країнах колишнього СРСР використовуються однакові чи подібні до ступеня змішування торговельні марки, в основі яких лежить одна й та сама "радянська" торговельна марка, представники митних органів та інших органів державної влади відповідної держави повинні вживати по відношенню до товарів, виготовлених в іншій пострадянській країні, заходи, аналогічні до тих, які вживаються по відношенню до контрафактних товарів.

На сьогодні пропонується кілька способів вирішення цієї проблеми. По-перше, можна визнати "радянські" товарні знаки такими, що перейшли до загального вжитку і, отже, втратили розрізнявальну здатність. По-друге, можна скасувати реєстрацію "радянських" товарних знаків як акти зловживання правом. По-третє, можна було б націоналізувати "радянські" товарні знаки. Проте законодавство кожної з зацікавлених держав передбачає відшкодування вартості націоналізованого майна та інших збитків. Це загрожує значними фінансовими витратами для держави. Цей шлях ще більш ускладнився зі створенням Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану. По-четверте, можна було б перевести "радянські" товарні знаки в режим колективних товарних знаків. Такий режим буде схожий на ситуацію, що існувала в радянський час. Але складність у тому, що радянські товарні знаки вже зареєстровані за окремими правопласниками. Добровільно відмовлятися від своєї інтелектуальної власності вони не будуть, а юридичного механізму спонукати до цього немає.

По-п'яте, можна запровадити право попереднього користування щодо радянських товарних знаків, тобто зобов'язати нинішніх правопласників видавати безкоштовні ліцензії на їх використання всім виробникам, які почали користуватися такими позначеннями до розпаду Радянського Союзу і реєстрації відповідних торговельних марок.

Оскільки поділ такої спадщини, як “радянські” товарні знаки, - процес унікальний і повних аналогів не має, то очевидно, що в повній мірі скористатися при вирішенні цього питання світовим досвідом не вдасться.

Оптимальним способом вирішення даної проблеми могло б стати укладення міжнародної угоди за участі України, Російської Федерації та інших зацікавлених держав, в якій були б викладені основні принципи подальшого використання торговельних марок, зареєстрованих на позначення, які належать до “радянських”. В основі такого підходу мають бути покладені положення відповідних статей Угоди ТРІПС, оскільки Україна та Російська Федерація вже є на сьогодні членами Світової організації торгівлі.

Зокрема, стаття 15 Угоди ТРІПС передбачає, що пункт 1 цієї статті (про який йшлося вище) не слід тлумачити таким чином, що він перешкоджає державі-члену відмовляти у реєстрації товарного знака на інших підставах за умови, що вони не суперечитимуть положенням Паризької конвенції про охорону промислової власності. Крім того, держави-члени можуть передбачити в своєму законодавстві, що реєстрація залежатиме від використання. Однак фактичне використання товарного знака не повинно бути умовою для подання заявки на реєстрацію. Заявка не повинна відхилятися лише на тій підставі, що використання, яке передбачалося, не відбулося до закінчення трирічного періоду від дня подання заявки. Пункт 4 тієї ж статті передбачає, що характер товарів або послуг, для яких має використовуватися товарний знак, ні в якому разі не повинен бути перешкодою для реєстрації товарного знака. Відповідні органи державної влади повинні забезпечувати публікацію кожного товарного знаку або до його реєстрації, або відразу після того, як він був зареєстрований, і надавати достатні можливості для подання звернення про анулювання реєстрації. Крім того, держави можуть надавати можливості для подання заперечення проти реєстрації товарного знаку.

Крім того, слід мати на увазі, що в статті 21 даної угоди передбачено, що “держави-члени можуть визначити умови ліцензування та передачі прав на товарні знаки; це означає, що примусове ліцензування товарного знака не дозволяється і що власник зареєстрованого товарного знака має право передавати право на товарний знак разом з передачею підприємства або без передачі підприємства, якому належить товарний знак”.

Summary

The article aims to summarize the existing problems in Ukraine-Russia relations with regard to the use of trademarks, “inherited” from the former Soviet enterprises. It starts with brief explanation of the protection standard envisaged in the WTO TRIPS Agreement.

It then deals with the unique situation, which developed as a result of the economic reforms before and after the demise of the Soviet Union, which brought about the uncertain and unstable situation with regard to the recognition and protection of former “soviet” trademarks.

The article lists and briefly describes the major approaches, which could be used to deal with the problem, dwelling on the problems associated with implementing such approaches.

The article concludes with the statement of a need for the development and introduction of a bilateral or a multi-lateral agreement, involving Ukraine, Russia and other post-soviet countries, which would create the standard rules for dealing with the relevant trademarks.

Ирина Проценко

Конвенции СНГ о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (сравнительно-правовой анализ отдельных положений)

У цій статті здійснюється порівняльний аналіз окремих положень двох діючих в рамках СНД Конвенцій про правову допомогу і правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ - Мінської конвенції 1993 р. та Кишинівської конвенції 2002 р. з метою встановлення необхідності ратифікації Україною останньої. Основна увага приділяється проблемам вживання в Кишинівській конвенції 2002 р. понять «правовий захист» і «правова допомога», питань співвідношення названої конвенції з іншими договорами СНД в сфері правової допомоги, а також окремим проблемам регулювання колізійних питань правочинів нормами Кишинівської конвенції 2002 р.

В настоящей статье проводится сравнительный анализ отдельных положений двух действующих в СНГ Конвенций о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам - Минской конвенции 1993 г. и Кишинёвской конвенции 2002 г., в целях установления необходимости ратификации Украиной последней. Основное внимание уделяется проблемам употребления в Кишинёвской конвенции 2002 г. понятий «правовая защита» и «правовая помощь», вопросам соотношения названной конвенцией с другими договорами СНГ в сфере правовой помощи, а также отдельным проблемам регулирования коллизионных вопросов сделки нормами Кишинёвской конвенции 2002 г.

В следующем 2014 году Украина станет председательствующей страной Содружества Независимых Государств (далее - СНГ), что даст ей возможность придать развитию этой международной организации новый импульс. Уже сегодня назрело ряд существенных проблем, которые мешают эффективной деятельности СНГ и связаны они, прежде всего, с определением правового статуса некоторых уставных органов СНГ, с усовершенствованием структуры органов отраслевого сотрудничества СНГ, с определением правового статуса членов СНГ* и др. Одной из наиболее острых проблем Содружества является также избыточное количество разрабатываемых им международно-правовых актов, которые часто противоречат друг другу, регулируют сферы отношений, которые не представляют большого интереса для стран-членов СНГ, в связи с чем положения значительного числа этих актов не находят применения на практике. Поэтому, по нашему мнению, одной из основных задач деятельности Украины как председательствующей страны СНГ, является упорядочение международно-правовых актов СНГ, выделение из их числа тех, которые имеют ключевое значение для налаживания деятельности этой организации и проведение переговоров с целью привлечения к участию в них как можно большего количества государств-членов СНГ.

К числу таких актов без сомнения принадлежат те международные договоры СНГ, которые регулируют вопросы предоставления правовой защиты и налаживания правовой помощи в регионе. О важности этой сферы сотрудничества и ее правового регулирования свидетельствует уже тот факт, что в Уставе СНГ одной

УДК: 341.241.3

ПРОЦЕНКО Ирина,

младший научный сотрудник отдела международного права и сравнительного правоведения Института государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины.

© И. Проценко, 2013

из целей организации была названа взаимная правовая помощь, а в ст. 20 предусматривалось, что государства-члены осуществляют сотрудничество в области права, в частности, путем заключения многосторонних и двусторонних договоров об оказании правовой помощи. Важность этой сферы сотрудничества подчёркивается также тем, что ещё до принятия Устава СНГ, в рамках этой организации уже был разработан международный договор, который регулировал отдельные вопросы предоставления правовой помощи между государствами-членами СНГ. Речь идёт о Соглашении о порядке разрешения споров, связанных с осуществлением хозяйственной деятельности 1992 г.

В дальнейшем в рамках СНГ продолжали разрабатываться международные договоры, регулирующие другие вопросы сотрудничества в этой сфере, а именно: Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам 1993 г. (далее – Минская конвенция 1993 г.), Протокол к этой Конвенции 1997 г., Соглашение об обмене правовой информацией 1994 г., Конвенция о передаче лиц, страдающих психическими расстройствами, для проведения принудительного лечения 1997 г., Конвенция о взаимном признании и исполнении решений по делам об административных нарушениях правил дорожного движения 1997 г., Конвенция о передаче осужденных к лишению свободы для дальнейшего отбывания наказания 1998 г., Соглашение о порядке взаимного исполнения решений арбитражных, хозяйственных и экономических судов на территориях государств – участников Содружества 1998 г. Кроме того, в 2002 году в рамках СНГ была принята Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (далее – Кишинёвская конвенция 2002 г.), которая, для присоединившихся к ней стран (а именно, для Азербайджана, Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана), заменила Минскую конвенцию 1993 г. и Протокол к ней 1997 г. Следует отметить, что Молдова, Россия и Украина подписали Кишинёвскую конвенцию 2002 г., но пока не ратифицировали её.

Целью написания этой статьи является проведение сравнительного анализа отдельных положений Минской конвенции 1993 г. и Кишинёвской конвенции 2002 г. для установления отличительных черт последней, определения ее позитивных сторон и недостатков. Формат научной статьи не даёт возможность высказаться относительно каждой нормы указанных конвенций, но даже проведение сравнительного анализа в ограниченном масштабе может послужить основой для формирования вывода о необходимости присоединения Украины к Кишинёвской конвенции 2002 г. и проведения ею, как председательствующей страной СНГ, переговоров для присоединения к положениям этой Конвенции других стран СНГ, включая и Россию.

Проведение такого исследования актуально, поскольку подобным образом договора СНГ о правовой помощи не изучались. Особенности международных договоров о правовой помощи и правовых отношениях, а также отдельные направления международного сотрудничества в этой сфере (по гражданским делам, по семейным делам, по уголовным делам, по вопросам признания и исполнения иностранных судебных решений) неоднократно служили основой монографических и диссертационных исследований как советских, так и современных украинских и российской учёных-правоведов, а именно Л.А. Лунца, М.М. Богуславского, Гришина М.Л., Марышевой Н.И., Павлык Л.З., Хачатуряна А.Г., Гребенюка В.Н., Галущенко Г.В. и др. При этом, в работах отдельных из вышеупомянутых русских и украинских учёных часто анализировались положения и Минской конвенции 1993 г. Международно-правовые основы сотрудничества в сфере оказания правовой помощи в рамках СНГ также служили предметом отдельного изучения некоторых современных исследователей, а именно: Михайленко К.Е. защитил диссертацию на тему «Межгосударственное регулирование оказания правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам: на примере стран СНГ» (2003 г.); Рахимов Б.М. посвятил свое диссертационное исследование теме «Международно-правовые основы оказания взаимной правовой помощи по уголовным делам между странами СНГ и Балтики» (2002 г.), а Евдокимов В.Б., Михайленко К.Е. подготовили монографию «Международная правовая помощь по гражданским и уголовным делам: на примере стран СНГ» (2004 г.), однако Кишинёвская конвенция 2002 г. не нашла в них надлежащей юридической оценки.

Основной чертой, которой Кишинёвская конвенция 2002 г. отличается от своей предшественницы, является более полное и подробное регулирование отдельных вопросов предоставления правовой помощи органами юстиции разных стран СНГ, например, в ней более подробно описано содержание и форма поручения об оказании правовой помощи и порядок его исполнения, урегулировано ряд других вопросов, которые до этого не были предусмотрены Минской конвенцией 1993 г. (в частности, вопрос оплаты расходов, связанных с оказанием правовой помощи, вопрос обеспечения конфиденциальности сведений при оказании правовой

---

* Автор данной статьи не касается проблем определения правового статуса Украины в СНГ и все государства, которые входят в состав СНГ в качестве «государства-учредителя» или «государства-члена», или «государства-участника», в том числе и Украину, которая преимущественно признаёт себя «государством-учредителем» СНГ или «государством-участником» СНГ, для удобства будет называть государствами-членами СНГ.

помощи, вопрос обжалования действий должностных лиц при оказании правовой защиты и правовой помощи и др.). В Кишинёвской конвенции 2002 г. значительно расширен Раздел IV «Правовая помощь и правовые отношения по уголовным делам», что без сомнения улучшает условия сотрудничества правоохранительных органов СНГ по вопросам борьбы с международной преступностью. Позитивной чертой Кишинёвской конвенции 2002 г. является также и то, что отдельные ее нормы предусматривают привлечение научных кругов к оказанию правовой помощи (например, ст. 10), что, безусловно, повышает значение науки международного права и специалистов, занимающихся ею, в международном сотрудничестве в сфере оказания правовой помощи

Однако, Кишинёвская конвенция 2002 г. имеет ряд недостатков, которые требуют их дальнейшего исправления путём принятия отдельного протокола. В частности, значительным недостатком Кишинёвской конвенции 2002 г. является то, что в ней неверно понимаются и разграничиваются два основных для этой Конвенции юридических понятия, а именно: «правовая защита» и «правовая помощь». Ведь Часть I Раздела I хотя и называется «Правовая защита» (сразу отметим, что на наш взгляд, эту часть следовало бы назвать «Основы предоставления защиты прав физических и юридических лиц»), однако ст. 1, в которой излагаются основы ее оказания, называется «Предоставление правовой помощи», а не «Предоставление правовой защиты», как обычно называются статьи с аналогичным содержанием.

Но «правовая защита» и «правовая помощь» не могут быть отождествлены, поскольку обозначают совершенно разные юридические явления. Под правовой защитой, в данных договорах, понимают систему действующих в государстве правовых средств и способов защиты прав физических и юридических лиц. Иностранцы граждане и юридические лица не должны быть ограничены в доступе к этой защите и использованию ее возможностей в полной мере. Поэтому и заключаются договора о правовой помощи и правовых отношениях, которые предусматривают предоставление иностранцам национального режима при решении всех вопросов правовой защиты, а также устанавливают сотрудничество между органами юстиции разных стран, которое должно содействовать как защите прав иностранцев, так и полному, всестороннему и неотягчённому юрисдикционными проблемами рассмотрению споров.

Под правовой помощью или более правильно под «международной правовой помощью» следует понимать сотрудничество органов юстиции разных стран в целях содействия отправлению правосудия, борьбы с преступностью, а также защиты прав своих граждан и юридических лиц за границей. Таким образом, юридические понятия «правовая защита» и «правовая помощь» являются взаимосвязанными, но не синонимами. Их отождествление, или подмена или любое-другое неправильное использование могут привести к искажению смысла и содержания самого договора, что в свою очередь может обусловить нарушения прав физических или юридических лиц или другие негативные последствия. Поэтому, понятийный аппарат Кишинёвской конвенции 2002 г. должен быть приведён в соответствие с принятым для него содержанием.

Следующим серьёзным упущением Кишинёвской конвенции 2002 г. на наш взгляд является то, что в ней не закреплены правила о соотношении ее положений с положениями других действующих в СНГ международных договоров по вопросам правовой помощи (не считая Минской конвенции 1993 г., относительно которой подобные правила имеются). Хотя при этом следует отметить, что разработчики Кишинёвской конвенции 2002 г. не забыли уделить отдельное внимание вопросу соотношения ее норм с нормами конвенций Совета Европы по отдельным вопросам правовой помощи, заключённых между одними и теми же государствами.

Отсутствие этих правил приводит к тому, что государства-участники разных договоров СНГ по вопросам правовой помощи не знают, какой договор следует применять, что отразилось, например, в обращении Высшего экономического суда Республики Таджикистан в Экономический Суд СНГ с запросом разъяснить, нормы каких международных договоров - Соглашения о порядке разрешения споров, связанных с осуществлением хозяйственной деятельности 1992 г. или Минской конвенции 1993 г. или Кишинёвской конвенции 2002 г. подлежат применению в государствах-участниках этих договоров по вопросам порядка сношений компетентных судов, учреждений юстиции при оказании правовой помощи по гражданским делам, языка документов, а также признания и исполнения вступивших в законную силу судебных решений, вынесенных по хозяйственным (экономическим) спорам. Решение по этому вопросу было вынесено Экономическим судом СНГ 21 февраля 2007 г. под номером N 01-1/2-06.

На наш взгляд, Кишинёвская конвенция 2002 г. в регулировании вопросов предоставления правовой защиты и оказания правовой помощи играет ключевую роль, поэтому она должна соотноситься с нормами других конвенций, действующих в этой сфере, как общее и специальное, о чем следует указать в самой конвенции. В результате такого уточнения, в рамках СНГ будет действовать система международно-правового регулирования разных аспектов предоставления правовой защиты и оказания правовой помощи.

Большое разочарование в Кишинёвской конвенции 2002 г. вызывает её Часть II Раздела II «Правовые отношения по гражданским и семейным делам», в которой закреплены коллизионные нормы, регулирующие

частные правоотношения, усложнённые иностранным элементом. Дело в том, что коллизионные нормы, закреплённые в этой части Кишинёвской конвенции 2002 г. не учитывают новых тенденций правового регулирования частных правоотношений, усложнённых иностранным элементом, например коллизионные вопросы формы и содержания сделки, усложнённой иностранным элементом. Она повторяет нормы Минской конвенции 1993 г., используя для регулирования коллизионных вопросов формы, прав и обязательств сторон сделки коллизионную привязку, которая уже давно широко критикуется в литературе по международному частному праву как несоответствующая современным условиям документооборота. Речь идёт о коллизионной привязке «закон места совершения сделки», которая совершенно не неприменима при заключении сделки путём обмена письмами (ст. 42, 44 Кишинёвской конвенции 2002 г.). «Не исправила положения Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам 2002 г., призванная заменить одноимённую Конвенцию 1993 г. К сожалению, коллизионные нормы, применимые к гражданским правоотношениям, включая коллизионную норму, относящуюся к правам и обязанностям сторон по сделке, Конвенцией 2002 г. приведены по существу без изменений»[1, с. 272] - отмечает В.П. Звекон, сравнивая положения Минской конвенции 1993 г. и Кишинёвской конвенции 2002 г.

Поэтому, необходимо разработать новые подходы для урегулирования нормами Кишинёвской конвенции 2002 г. коллизионных вопросов, связанных со сделками. По нашему мнению, при формировании этих подходов следует учитывать содержание коллизионного регулирования этих вопросов в странах СНГ, а также тенденции разрешения подобных вопросов законодательством различных стран мира.

Сегодня, для урегулирования коллизионных вопросов, связанных со сделкой, многие страны обращаются к «праву государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано» (например, Беларусь, Германия, Швейцария и др.). Основное достоинство правила «право государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано» состоит в том, что по сравнению с классическими коллизионными привязками, оно позволяет судье применять право, которое будет более справедливо регулировать правоотношение.

Современное законодательство Украины также предпочитает регулировать содержание сделок (называемых здесь «правочинами»), усложнённых иностранным элементом, правом государства, с которым договор наиболее тесно связан и хотим обратить внимание, что этот способ определения компетентного права применяется не только для урегулирования коллизионных вопросов прав и обязательств сторон по сделке, но и для регулирования коллизионных вопросов содержания сделки вообще, а также вопросов действительности, толкования и правовых последствий ее недействительности. Кроме того, к форме сделки, в соответствии с законодательством Украины, применяется такое же право, что и к ее содержанию (правда, это правило дополняется широким списком дополнительных коллизионных привязок) (ст. 31-33 Закона Украины «О международном частном праве» 2005 г.). Российская Федерация, в отличие от Украины, более ограничено использует правило «право государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано», применяя его только к решению коллизионных вопросов, вытекающих из договоров, а не сделок вообще. Это обстоятельство не умаляет значения «права государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано», а только демонстрирует различные подходы к его использованию, один из которых может быть перенят Кишинёвской конвенцией 2002 г.

К этому следует добавить, что применение «права государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано» к регулированию не только коллизионных вопросов, возникающих в связи со сделкой, но и в связи с другими правоотношениями, позитивно оценивается в юридической литературе. В частности, ещё в начале 80-х годов XX века О.Н. Садиков подчеркнул, что это правило «носит универсальный характер и способно в принципе обслуживать все вообще правоотношения с иностранным элементом»[2, с. 219]. Обоснованность этого утверждения подтверждается законодательством многих государств, в том числе и Украины, которая предоставляет судье возможность применять право, с которым правоотношение наиболее тесно связано для регулирования любых правоотношений, усложнённых иностранным элементом, если применимое право невозможно установить при помощи коллизионных норм (при этом закон дополнительно предусматривает ряд правил, когда применяется только «право государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано»).

Таким образом, при подготовке изменений и дополнений к Части II Раздела II Кишинёвской конвенции 2002 г. необходимо учитывать такие положения:

1. Применение коллизионной привязки «право места совершения сделки» для урегулирования коллизионных вопросов формы и содержания сделки является устаревшей практикой;
2. Многие государства для разрешения коллизионных вопросов формы и содержания сделки/договора обращаются к новому способу регулирования – к применению «права государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано»;
3. Наука международного частного права и законодательство отдельных государств не ограничивают применение «права государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано» только коллизионными вопросами сделок/договоров, допуская его также и для решения других коллизионных вопросов.

В свою очередь украинский учёный Д.В. Пшеничнюк, исследовавший особенности использования правила «право государства, с которым правоотношение наиболее тесно связано», высказывает мысль о необходимости введения этого правила и в другие, действующие для Украины, соглашения о правовой помощи и правовым отношениям СНГ[3, с. 20].

Таким образом, в рамках СНГ разработано несколько международных договоров по вопросам правовой помощи и установления правового сотрудничества между странами СНГ, часть из которых регулирует весь комплекс отношений, которые возникают в связи с предоставлением правовой защиты и правовой помощи, а часть – отдельные направления правовой помощи (по уголовным делам, по экономическим спорам, по порядку признания и исполнения иностранных судебных решений). Ключевую роль среди них играет Минская конвенция 1993 г. и заменяющая ее Кишинёвская конвенция 2002 г., к которой присоединились ещё не все государства-члены СНГ, включая Украину и Российскую Федерацию. Кишинёвская конвенция 2002 г. владеет рядом достоинств, которые помогают сделать вывод о необходимости присоединения к ней. В то же время, ей присущи и существенные недостатки, часть из которых были переняты ею ещё из Минской конвенции 1993 г. Поэтому Украине, как председательствующей стране в СНГ, следует начать обсуждение вопроса о пересмотре Кишинёвской конвенции 2002 г. и внесении в нее ряда изменений, после чего следует ратифицировать как саму Конвенцию так и вносящий в неё изменения протокол и начать переговоры о ратификации этих международных актов другими государствами-членами СНГ. В результате, будет создана упорядоченная система оказания правовой помощи в рамках СНГ и предоставления правовой защиты физическим и юридическим лицам.

1. Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве / Звеков В.П. – М.: Волтерс Клувер, 2007 – 416 с.

2. Садиков О.Н. Коллизионные нормы в международном частном праве / О.Н. Садиков // Советский ежегодник международного права 1982 – М., 1983 - С. 205-220. Отдельно отметим, что этот учёный поддерживал идею использования в законодательстве «права государства, с которым договор наиболее тесно связан» только при условии, что заранее

будут предусмотрены чёткие и разумные критерии установления наиболее тесной связи.

3. См. детальнее: Пшеничнюк Д.В. Колізійний принцип тісного зв'язку у міжнародному приватному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Пшеничнюк Д.В. – К., 2011 – 22с.

Summary

This article presents a comparative analysis of some provisions of the two existing within the CIS Conventions on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters - Minsk Convention 1993 and the Chisinau Convention 2002, in order to determine the necessity of Ukraine's ratification of the latter. Focuses, in particular, to the problems of use of the concepts of «legal protection» and «legal assistance» in the Chisinau Convention 2002, therefore it is established that the Chisinau Convention 2002 substitutes them. Also the author pays attention to the question of the relationship between the Chisinau Convention 2002 and other agreements within the CIS in the sphere of legal assistance (except the Minsk Convention 1993), suggesting that together they form a system of international legal regulation of legal protection and legal assistance in the framework of the CIS and therefore must correspond to the Chisinau Convention 2002 as particular and general.

Also great attention is paid to the problems of regulation by the rules of the Chisinau Convention 2002 private law relations, complicated by a foreign element. In particular, it is established that the Convention uses outdated conflict rule for regulation the form and substance of transactions and a proposed to replace it with the rule of «the law of the state with which the relationship is most closely connected».

Чан Май Лан

Правовые защиты права интеллектуальной собственности между Украиной и Российской Федерацией

Украина и Россия имеют общую многовековую историю, они тесно связаны во всех сферах общественной жизни. В 1991 году они стали независимыми государствами, их отношения приобрели качественно новый характер. Противоречивый процесс межгосударственного разделения, осознания народами двух стран своих собственных национальных интересов, потребовал формирования новой модели отношений между государствами. На этом этапе возникает немало сложностей в межгосударственных отношениях, эти проблемы обусловлены как объективным несовпадением национальных интересов по ряду вопросов, что требует терпеливой работы по согласованию позиций и нахождению взаимоприемлемых решений, так и деятельностью имеющих в обоих государствах сил, не заинтересованных в дружественном характере взаимоотношений между ними.

Украина и Российская Федерация подписали многие соглашения о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между собой, и между странами СНГ во многих сферах, таких как экономическая, правовая, гуманитарная, военная. В этой статье мы рассматриваем сотрудничество в сфере правовых аспектов о защите права интеллектуальной собственности.

Россия и Украина подписали соглашение об охране интеллектуальной собственности в сфере ВТС (22-12-2006г) о взаимной охране прав на результаты интеллектуальной деятельности, которые исполняют и получены в ходе соглашения двухстороннего ВТС. Стороны обязались согласовывать вопросы, связанные с охраной прав на результаты интеллектуальной деятельности, предотвращать правонарушения в данной сфере. Россия и Украина будут предоставлять друг другу нормативно-правовые акты, регулирующие правоотношения в сфере интеллектуальной собственности, обмениваться как опытом по вопросам охраны прав на результаты интеллектуальной собственности, так и опытом международного сотрудничества, информацией об участии каждой из сторон в других международных договорах, определяющих особенности охраны прав интеллектуальной собственности. [1]

Соглашением, также, предусмотрена возможность признания сторонами информации, которой они обмениваются конфиденциальной, а также установлен механизм ее защиты.

Соглашение между правительством Российской Федерации и Правительством Украины о сотрудничестве в области охраны промышленной собственности было подписано в Киеве 30 июня 1993г.

В соответствии с данным соглашением государства признают действие на своих территориях ранее выданных охранных документов СССР на объекты промышленной собственности на условиях, установленных законодательством каждой стороны. В нормативных актах предусмотрено право на преобразование авторских свидетельств СССР на изобретения и свидетельств СССР на промышленные образцы в национальные патенты, не ограничивая возможность такого преобразования сроками, меньшими, чем сроки действия патента на изобретение и патента на промышленный образец.

Стороны признают, что любое физическое или юридическое лицо, которое до даты подачи ходатайства о выдаче национального патента по заявке на выдачу авторского свидетельства (свидетельства) СССР. Лицо добросовестно в интересах своего дела или своего предприятия использовало в Российской Федерации или Украине изобретение (промышленный образец) или сделало необходимые к этому приготовления, имеет право продолжать использование изобретения (промышленного образца) в соответствии с законодательством того государства, в котором имело место указанное использование или приготовление.[2]

Общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры в области создания и использования объектов интеллектуальной собственности, распоряжения правами интеллектуальной

ЧАН МАЙ ЛАН,

аспирантка кафедры международного права
Института международных отношений

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

собственности, а также охраны и защиты таких прав являются составной частью правовой системы государств – участников Содружества Независимых Государств.

Международные договоры государств – участников Содружества Независимых Государств применяются к отношениям в области создания и использования объектов интеллектуальной собственности, распоряжения правами интеллектуальной собственности, а также охраны и защиты таких прав непосредственно, за исключением случаев, когда для применения международного договора требуется принятие национального правового акта. [3]

Сотрудничество в гуманитарной сфере должно быть направлено на сохранение и приумножение наших общих ценностей, дальнейшее развитие всесторонних связей между гражданами Украины и России в контексте использования объективно исторически сложившегося общего культурного и информационного пространства.

В культурно-гуманитарной и образовательной сферах целесообразно расширить сотрудничество в рамках соответствующих межгосударственных соглашений.

Главным событием в процессе создания правовой базы отношений Украины и Российской Федерации, явился Модельный кодекс интеллектуальной собственности для государств – участников СНГ, который был принят на тридцать четвертом пленарном заседании межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ (постановление N 34 -6 от 7 апреля 2010 года).

Задачи Модельного кодекса интеллектуальной собственности [4] включают следующие положения:

Модельный Кодекс интеллектуальной собственности направлен на обеспечение единообразного регулирования имущественных и связанных с ними личных неимущественных отношений, возникающих в связи с созданием и использованием объектов интеллектуальной собственности, распоряжением правами интеллектуальной собственности, а также с охраной и защитой прав на такие объекты.

Модельный Кодекс направлен на гармонизацию национального законодательства в сфере интеллектуальной собственности государств – участников Содружества Независимых Государств.

Для решения этих задач модельный Кодекс устанавливает основания и принципы приобретения прав интеллектуальной собственности и распоряжения ими, охраны и защиты интересов собственников прав интеллектуальной собственности и обладателей объектов интеллектуальной собственности.

Модельный Кодекс состоит из 13 глав (в том числе 107 статей):

В первой главе содержатся общие положения об интеллектуальной собственности, в ней четко определены задачи модельного Кодекса интеллектуальной собственности; предмет и действия права интеллектуальной собственности; вводятся основные понятия, объекты, субъекты права интеллектуальной собственности, его нарушения и защита в рамках Кодекса и законодательства государств – членов СНГ

Во второй главе определяются объекты и не объекты авторского права, субъекты и соавторы, возникновение авторского права, личные неимущественные права автора, имущественные права интеллектуальной собственности на произведение, использование произведения (выпуск произведения в свет), использование произведения с согласия автора, случаи правомерного использования произведения без согласия автора. Важное положение, имеющее практическое значение - в этой главе рассматривается право автора на вознаграждение за использование его произведения; право автора на часть суммы от продажи оригинала произведения (право следования); срок действия имущественных прав интеллектуальной собственности на произведение; общественное достояние.

В третьей главе Модельного кодекса определяется право интеллектуальной собственности на исполнение, фонограмму и программу (передачу) вещательной организации (смежные права); объекты и субъекты смежных прав, возникновение и осуществление смежных прав; личные неимущественные права исполнителей и производителей фонограмм и вещательных организаций; имущественные права ограничения имущественных прав исполнителей и производителей фонограмм и вещательных организаций; использование фонограмм, опубликованных в коммерческих целях; срок действия смежных прав.

В четвертой главе определяется понятие и право интеллектуальной собственности на научное открытие.

В пятой главе рассматриваются права интеллектуальной собственности на изобретение, полезную модель, промышленный образец; предусматриваются условия патентоспособности изобретения, полезной модели и промышленного образца; удостоверение приобретения, субъекты и имущественные права интеллектуальной собственности на изобретение, полезную модель, промышленный образец; срок действия, досрочное прекращение действия, правовые последствия прекращения действия исключительных имущественных прав, восстановление действия досрочно прекращенных исключительных имущественных прав интеллектуальной собственности на изобретение, полезную модель, промышленный образец; признание прав интеллектуальной собственности на изобретение, полезную модель, промышленный образец недействительными; право прекращения использования на изобретение, полезную модель, промышленный образец.

В главе шестой определяется право интеллектуальной собственности на топографию (топологию, компоновку) интегральной микросхемы;

условия охраны способности топографии интегральной микросхемы, удостоверение приобретения и субъекты, имущественные права интеллектуальной собственности на топографии интегральной микросхемы; срок действия, досрочное прекращение действия, правовое последствия истечения срока действия и восстановление действия досрочно прекращенных исключительных имущественных прав интеллектуальной собственности на топографии интегральной микросхемы;

признание прав интеллектуальной собственности на топографии интегральной микросхемы недействительными ; право преждепользования на топографии интегральной микросхемы.

В седьмой главе: право интеллектуальной собственности на рационализаторское предложение, определяются понятия, объекты и субъекты, права субъектов и объём правовой охраны рационализаторского предложения.

В восьмой главе определяются права интеллектуальной собственности на сорт растений, породу животных (селекционное достижение); виды, субъекты, имущественные права и срок действия имущественных прав интеллектуальной собственности на сорт растений, породу животных.

В девятой главе о праве интеллектуальной собственности на коммерческое (фирменное) наименование; его правовая охрана, имущественные права и прекращение действия интеллектуальной собственности на коммерческое (фирменное) наименование.

В десятой главе содержится право интеллектуальной собственности на знак для товаров и услуг (товарный знак и знак обслуживания); определяется знак для товаров и услуг (товарный знак и знак обслуживания), субъекты, удостоверение приобретения права и имущественные права интеллектуальной собственности на знак для товаров и услуг;

срок действия, досрочное прекращение действия и восстановление действия имущественных прав, интеллектуальной собственности на знак для товаров и услуг; признание прав интеллектуальной собственности на знак для товаров и услуг недействительными .

В одиннадцатой главе рассматривается право интеллектуальной собственности на географическое указание; приобретение права; субъекты, права и срок действия права интеллектуальной собственности на географическое указание.

В двенадцатой главе определяется право интеллектуальной собственности на коммерческую тайну; понятие коммерческой тайны, имущественные права интеллектуальной собственности; срок действия права интеллектуальной собственности на коммерческую тайну, охрану коммерческой тайны органами государственной власти.

В тринадцатой главе рассматриваются все вопросы о распоряжении имущественными правами интеллектуальной собственности; виды договоров о распоряжении имущественными правами интеллектуальной собственности, авторский договор, его виды и содержание; лицензионный договор и его содержание; договор заказа о создании и (или) использовании объекта интеллектуальной собственности.

В нынешних условиях значение в укреплении сотрудничества Украины и Российской Федерации приобретают отношения на уровне различных структур гражданского общества. Их целью является взаимное обогащение и использование общего духовного наследия, уникального интеллектуального потенциала в интересах содействия всестороннему экономическому и культурному прогрессу.

Украина и Россия, с активным участием гражданских обществ, могут и должны расширить сотрудничество во взаимно согласованных приоритетных областях и создать благоприятные условия для построения общества, основанного на знаниях, использовании новейших достижений науки.

1. Россия и Украина подписали соглашение об охраны интеллектуальной собственности в сфере ВТС [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.arm.ru>

2. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о сотрудничестве в области охраны промышленной собственности (Киев, 30 июня 1993 г.) [электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.copyright.ru/ru/library_old/inside/66/?doc_id=230

3. Модельный Кодекс интеллектуальной собственности от 07- 04 -2010 г. (ст.2) [электронный ресурс]. Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_m97/print1369122045478719

4. Модельный Кодекс интеллектуальной собственности от 07- 04 -2010г. (ст.1) [электронный ресурс]. Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_m97/print1369122045478719

Людмила Новікова

Міжнародно-правове регулювання співробітництва України та Російської Федерації в сфері боротьби з тероризмом

Стаття присвячена діяльності Українсько-Російської Міждержавної Комісії в сфері боротьби з тероризмом, аналізу міжнародно-правових документів, які регулюють співпрацю України та Російської Федерації в боротьбі з тероризмом. Особлива увага приділяється співробітництву правоохоронних органів у цієї сфері.

This article deals with the activities of the Ukrainian-Russian Interstate Commission, the analysis of international legal documents governing the partnership between Ukraine and the Russian Federation in the fight against terrorism. The author gives special attention to cooperation of the law-enforcement authorities in this field.

Тероризм сьогодні являє собою велику загрозу безпеці як окремих держав, так і світовій спільноті в цілому. Часто такі акти носять міжнародний характер і створюють небезпеку для міждержавних відносин, дестабілюють міжнародний стан. Організація Об'єднаних Націй вважає тероризм однією з найсерйозніших загроз міжнародному світу і безпеці. Так, в Резолюції 60/288 Генеральної Асамблеї ООН від 8 вересня 2006 року підтверджується рішуче засудження тероризму у всіх його формах і проявах, ким би, де б і з якою метою він не здійснювався [1]. Україна також поділяє стурбованість світової спільноти щодо цієї загрози людству. Тому у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» затвердженій Указом Президента України від 8 червня 2012 року, поширення тероризму визначається одним з чинників, що загрожує глобальній міжнародній стабільності та негативно позначається на безпековому середовищі України [2]. Відповідно до Стратегії, яка є основою діяльності органів державної влади у сфері національної безпеки, Указом Президента України № 230/2013 від 25 квітня 2013 року було схвалено Концепцію боротьби з тероризмом. В пункті 5 Розділу III цієї Концепції вказані основні шляхи міжнародного співробітництва України з питань боротьби з тероризмом, а саме:

- продовження практики приєднання відповідно до законодавства України до міжнародних договорів щодо протидії тероризму, укладених у рамках ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна;
- взаємодія з ЄС у сфері боротьби з тероризмом відповідно до норм міжнародного права;
- координація, вдосконалення та розширення взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом із правоохоронними органами і спеціальними службами іноземних держав, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, СНД, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, на підставі міжнародних договорів;
- укладення міжнародних договорів про співробітництво у сфері боротьби з тероризмом між суб'єктами боротьби з тероризмом та відповідними органами іноземних держав;
- налагодження постійного обміну досвідом із відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, стажування та навчання за кордоном вітчизняних фахівців у рамках міжнародного співробітництва [3].

На виконання статті 2 Указу Президента України № 230 від 25 квітня 2013 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 547-р

від 11 липня 2013 року «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом» [4] було затверджено план заходів, якій складається з 28 пунктів. Питання міжнародного співробітництва України в сфері боротьби з тероризмом з правоохоронними органами, спеціальними службами іноземних дер-

жав, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, СНД та іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, на підставі міжнародних договорів регулюються пунктами 26-28 цього Плану терміном до 2020 року. Тому важливе значення набуває міжнародне співробітництво в сфері боротьби з тероризмом, як на універсальному так і на регіональному рівнях. Враховуючи надзвичайну практичну важливість для України налагодження ефективного співробітництва з Російською Федерацією у боротьбі з тероризмом, наукове дослідження різноманітних аспектів цього процесу видається особливо актуальним для розвитку українсько-російських відносин.

Головним механізмом загальних питань міжнародного співробітництва України та Російської Федерації нині є Українсько-Російська Міждержавна Комісія (УРМК) під головуванням Президентів обох країн. Саме активна діяльність цієї Комісії й сприяє налагодженню контактів між Україною і Російською Федерацією у правовій сфері [5, с. 18]. В рамках роботи п'ятого засідання УРМК в м. Ялта 12 липня 2012 року Президент України Віктор Янукович та Президент Російської Федерації Володимир Путін підписали Декларацію про зміст українсько-російського стратегічного партнерства. Як зазначено у Декларації, цілями стратегічного партнерства між Україною та Російською Федерацією є поглиблення двостороннього співробітництва на основі загальноновизнаних принципів міжнародного права, у тому числі поваги до державного суверенітету й незалежності, територіальної цілісності й непорушності кордонів.

Важливе місце у двосторонньому співробітництві належить постійному політичному діалогові з актуальних міжнародних проблем, у тому числі питань міжнародної та регіональної стабільності й безпеки, взаємодії в рамках зусиль усього міжнародного співтовариства з пошуку відповідей на нові глобальні виклики та загрози, у тому числі в контексті боротьби з міжнародним тероризмом, незаконним обігом наркотиків, транснаціональною організованою злочинністю, незаконною міграцією, розповсюдженням зброї масового знищення (ЗМЗ), піратством [6].

За підсумками роботи УРМК було підписано низку міжнародно-правових документів, серед яких важливе місце займає «Меморандум між Кабінетом міністрів України та Урядом Російської Федерації про співпрацю у боротьбі з тероризмом» від 12.07.2012 року (далі Меморандум). В цьому документі Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації, (надалі – Сторони), беручи до уваги цілі та принципи міжнародних договорів, учасницями яких є держави Сторін, резолюцій та рішень відповідних органів Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих установ, підтвердили, що тероризм становить загрозу міжнародному мирові та безпеці, розвиткові дружніх відносин між державами, а також реалізації прав й основних свобод людини, висловлюючи занепокоєння зростанням терористичних загроз, засуджуючи всі види терористичної діяльності без винятку, ураховуючи взаємозв'язки, які існують між тероризмом й організованою злочинністю, пов'язаними з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх прекурсорів та контрабандою [7]. Виходячи зі статті 1 Меморандума взаємодія Сторін здійснюється у багатьох напрямках. Зокрема це,

1). Інформаційний напрям:

- обмін інформацією про можливі терористичні акти проти держав Сторін, їхніх громадян та організацій; про терористичні організації, діяльність яких загрожує безпеці держав Сторін, у тому числі інформацією про факти встановлення контактів між злочинними організаціями, що діють на територіях держав Сторін;
- попередження, припинення та розслідування терористичних актів, у розшуку та затриманні осіб, підозрюваних, обвинувачених або винних в їхньому здійсненні, та їхніх співучасників, а також в обмін інформацією та досвідом з ліквідації їхніх наслідків;
- обмін інформацією та досвідом стосовно запобігання терористичним актам з можливим використанням ядерних, хімічних та біологічних матеріалів;
- обмін інформацією про результати розслідування кримінальних справ за фактами терористичної діяльності та напрацьованими із цього приводу методичними рекомендаціями;
- обмін інформацією та досвідом з метою удосконалення відповідного обладнання, зброї й технічного захисту;

2). Кадровий напрям:

- організація на основі взаємності підготовки співробітників антитерористичних підрозділів;

3) Науково-технічний напрям:

- співпрацювати і надавати одна одній сприяння у вивченні причин, сутності, структури, динаміки та проявів тероризму;
- співпрацювати в обміні відповідними науковими та навчальними матеріалами, експертами й стажистами, а також у проведенні спільних робочих зустрічей, практикумів, семінарів та навчань;
- обмін між компетентними органами відповідним обладнанням і технологіями;

4) Співпраця в напрямку регіональної безпеки:

- забезпечення безпеки під час здійснення контактів на державному та урядовому рівнях, а також під час проведення міжнародних публічних, спортивних та інших заходів;

- взаємодія у забезпеченні безпеки транспортного сполучення між державами Сторін, у тому числі з питань перевезення небезпечних вантажів;

- співпраця з питань розроблення механізмів забезпечення захисту офіційних представництв та об'єктів інфраструктури держав Сторін, розташованих на території держави іншої Сторони, від можливих терористичних актів, а також у питаннях організації проведення на цих об'єктах антитерористичних (контртерористичних) операцій;

- співпраця у галузі захисту населення й територій від наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних з терористичною діяльністю, з використанням ресурсів і можливостей держав Сторін;

5). Протидія фінансуванню тероризму:

- виявлення, попередження та припинення фінансування осіб та організацій, які беруть участь у терористичній діяльності;

- здійснення контролю над організаціями, які проводять операції з грошовими коштами або іншим майном, з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, для фінансування тероризму;

- обмін інформацією про джерела фінансування терористичних організацій.

І хоча дію Меморандуму зупинено у липні 2013 року, співробітництво у цих напрямках здійснювалось відповідно до законодавства України Службою безпеки України, яка є головним органом в сфері боротьби з тероризмом. До завдань СБ України входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, а також співпраця зі спеціальними службами і правоохоронними органами інших країн [8]. В рамках двостороннього співробітництва в сфері боротьби з тероризмом постійно проходять Наради делегацій Служби безпеки України та Федеральної служби безпеки Російської Федерації. Так, в м. Ялта 20 квітня 2012 року проходила нарада, на якій було розглянуті питання взаємодії двох держав по забезпеченню безпеки при проведенні в Україні Чемпіонату по футболу Євро-2012, Олімпіади-2014 в Сочі (РФ) та інших масових спортивних заходів. Керівники СБ України та ФСБ Росії домовились продовжити взаємодію прикордонних регіональних органів щодо питань протидії незаконній міграції, контрабанди наркотичних засобів та зброї [9]. Важливу роль у боротьбі з фінансуванням тероризму грають фінансові розвідки двох країн, а саме - Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) і Федеральна служба фінансового моніторингу (Росфінмоніторинг). Так, відповідно до повноважень Держфінмоніторингу України і Росфінмоніторингу, вони входять до системи органів виконавчої влади своїх країн та здійснюють реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму і беруть участь у міжнародному співробітництві з цих питань, як на двосторонньому так і на багатосторонньому рівнях. Держфінмоніторинг України [10] та Росфінмоніторинг [11] активно здійснюють співробітництво у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, зокрема з такими міжнародними структурами як FATF; Рада Європи, у тому числі Комітет MONEYVAL; Egmont Group; EAG; OSCE та відповідними службами держав-членів ЄС.

Таким чином, українсько-російське співробітництво в сфері боротьби з тероризмом і далі буде здійснюватись відповідно до норм міжнародного права, шляхом вдосконалення та розширення взаємодії із правоохоронними органами та спеціальними службами інших держав з урахуванням основних положень Глобальної контртерористичної стратегії ООН. На сьогоднішній день українсько-російське співробітництво ґрунтується на загально визначених принципах міжнародного права і особливе місце в двосторонньому співробітництві належить політичному діалогу по актуальним міжнародним проблемам, у тому числі і боротьби з тероризмом.

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Глобальная контртерористическая стратегия Организации Объединенных Наций» № 60/288 от 8 сентября 2006 года // [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://daccess-dds-pu.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement>

2. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» // Офіційний сайт Президента України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>

3. Указ Президента України «Про Концепцію боротьби з тероризмом» № 230/2013 від 25 квітня 2013 року // Офіційний сайт Президента України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15666.html>.

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом» № 547-р від 11 липня 2013 року // Урядовий портал [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/list>.

5. Задорожній О.В. Українсько-Російська міждержавна комісія як інструмент регулювання Україно-російських відносин / О.В. Задорожній // науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. Випуск 1. – С.18 – 21.
6. Президенти України та Росії підписали Декларацію про зміст українсько-російського стратегічного партнерства, 12.07. 2012 // Офіційний сайт Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/24811.html>
7. Меморандум між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співпрацю у боротьбі з тероризмом від 12.07.2012 року // Офіційний вісник України – 2012. – № 65. – Том 2. – 952 с.
8. Основні засади діяльності Служби безпеки України. // Офіційний сайт Служби безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sbu.gov.ua/sbu/control>
9. В Ялте главы СБУ и ФСБ обсудили взаимодействие спецслужб, 20.04.2012 // Сайт ЛІГА.Новости [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.liga.net/all/politics>
10. Державна служба фінансового моніторингу України // Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=193&lang=uk
11. Федеральная служба по финансовому мониторингу // Официальный сайт [Электронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fedfsm.ru/activity>.

Інформація для авторів

Редакція УЧМП приймає до розгляду авторські оригінали наукових статей українською, російською або англійською мовами, надруковані на одній стороні аркушів формату А4 через 1,5 інтервали та записані на дискеті у форматах *.doc або *.rtf. Стаття має бути обов'язково підписана автором (усіма співавторами). Кожному із авторів слід подати короткі анкетні дані (повністю прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, адреса, службовий та домашній телефони, адреса електронної пошти тощо).

Разом із текстом статті необхідно подати її анотацію обсягом не більше п'яти речень (у середньому — 500 знаків) українською та англійською мовами. Звертаємо увагу авторів на необхідність належного оформлення посилань на літературні джерела. Нумерація виносок має бути єдиною для всієї статті. При посиланні на документ необхідно вказати його повні реквізити та джерело опублікування.

Рукописи не рецензуються і не повертаються за винятком випадків, коли редакційна колегія визнає за доцільне їхнє доопрацювання. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з наступним погодженням з автором.

Звертаємо також увагу авторів на вимоги ВАК України до наукових статей, що приймаються до друку у наукових фахових виданнях. Ці статті, зокрема, повинні містити такі необхідні елементи:

- 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- 3) формулювання цілей статті (постановка завдання);
- 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Науково-практичний журнал

ISSN 1814-3385

Спецвипуск: Правові аспекти україно-російських відносин на сучасному етапі, 2013

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Редакція може не поділяти точку зору автора.

Відповідальність за достовірність відомостей, що містяться в опублікованих матеріалах, несуть автори. Орфографія і стилістика статей збережені

Редакція залишає за собою право редагувати надані тексти.

Всі права захищено. При використанні матеріалів, надрукованих у журналі, посилання на «Український часопис міжнародного права» є обов'язковим.

© «Український часопис міжнародного права», 2013

© Юридична фірма «Проксен», 2013

Підписано до друку 21.10.2013

Формат 60x84/8 Папір офсетний

Гарнітура Book Antiqua

Ум-друк. арк.12,23 Обл.- вид. арк.11,2

Наклад 300. Зам. 13-333.

ПП «Видавництво «Фенікс»
03680, м. Київ, вул Шутова, 13Б
Свідоцтво ДК № 271 від 07.12.2000р.